

સ્વામીશ્રી વિવેકાનંદ પ્રણિત

પાતાંજલ યોગદર્શન.

અનુદત્ત,

ભગુભાઈ કૃતેહચંદ કારભારી.

શ. શ. ભગુભાઈ કુનેદમંડુલ પુસ્તકો.

અમરેશ્વરજીયમ.	૬-૮૫૭
કુમુદી	૬-૧૨૫
નર્મદાજીયમ.	૬-૧૫૭
વસુદેવજીયમ	૧-૮૫૭
દાસજીયમ	૧-૮૫૭
નર્મદા અને ગિરનાર	૬-૧૫૭
વસુદેવ અને ગિરનાર	૬-૧૫૭
" ગુજરાતી અ."	૬-૧૫૭
વસુદેવ અને ગિરનાર	૬-૧૫૭
" ગુજરાતી અ."	(૧૫૫૭૭)
સંસ્કૃતજીયમ	૧-૮૫૭

स्वामी विवेकानन्दन व्याख्यानमाला.

મનુનન સિદ્ધાંત	૦-૧-૦
કર્મધર્મ	૦-૧૦-૦
મનુધર્મ	૧-૪-૦
ભક્તિધર્મ (જ્ઞાન ધર્મ)	૦-૧૦-૦
સ્થાનધર્મ (ધર્મ)	૧-૮-૦

अपुनं ऐतिहासीः पुनः.

... 10-8-5

भगवत् ३३.५—

અહીંના બુદ્ધિસેતુ તથા

મહાદેવ શામચંદ્ર જાગૃણી.

SUMMARY.

જ્યોત્સ્ના ભૌતિકશાસ્ત્ર દર્શન ।

જેન સંપ્રદાય ।

શ્રી પાતાંજલ યોગદર્શન.

સ્વામી વિવેકાનંદકૃત ટીકા સાથે.

અનુવાદક,

ભગુભાઈ કૃતેદવ્યદ કારભારી.

પ્રકાશક,

મહાદેવ રામચંદ્ર ભગુપ્તે,

બુકસેલર અને પબ્લીશર,

જામી હાથગામ, અમદાવાદ

અમદાવાદ :

" નિર્મળ " પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં ભગુભાઈ
ઉશ્વરદાસ ત્રિવેદીએ મુદ્રિત કર્યું.

સંવત ૧૯૫૨. સને ૧૯૦૩

મુદ્રકો, કે. ૧-૮-૦
(૨)

બેબોલ

સન ૧૮૬૬માં જ્યારે મારી તાંપી રાજયોગ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું ત્યારે મેલખુ દત્ત કે રવખીયોની “ રીઝવાળુ પાતાંજલ યોગસૂત્ર જુદા પુસ્તકના રૂપમાં તૈયાર કરવા માંડ્યું છે, જે યોગ વખતમાં અસત્ય સ્થોત્રસાથે પ્રમિદ કરવામાં આવેલી. ” અને અજો તે લેખનના આધારે આ પુસ્તક પ્રકટ કરાવ્યો અને પ્રસંગ મળ્યો છે તે જોઇ અને આનંદ થાય છે. જનાજલ દેગરસંનનુ પુસ્તક સર્વ માન્ય છે, તેનાં અંગ્રેજીમાં મનુમંત્રે રાજેન્દ્રભાઈ મીત્રે, પ્રિંસેસ મહારાજા નમુમાઇ મી સરકાર આદિએ અપાનતમે કર્યો છે. સિંચાઈ મરાઠી, કેનેરી, બેંગાલી, હિંદી, રેખીય આદી આપણી તમામ ભાષામાં અપાનતર થયાં છે, તેજ આ પુસ્તકનું સર્વમાન્યપણુ સાબીત કરી આવે છે

આટલું જતા રવખી વિવેકાનંદ કૃત પાતાંજલ યોગદર્શન એટલું તે લોકપ્રીય થયું છે કે આજ ૭ વર્ષમાં તેની બધી મળી અંગ્રેજીમાં દસ આવૃત્તીઓ થઈ છે અને મુરોપની એવી કેટલીક ભાષા નથી કે જેમાં આ રીઝનું અપાનતર ન થયું હોય—રીઝસરળ હોવાથીજ મેં આ પ્રયત્ન કર્યો છે અને આશ્ચર્યજનક કે યોગવિદ્યાના અભ્યાસીઓ અને તે વિદ્યા સિખવા હજી રાખનાર અનુયાયીઓ આનો સત્કાર કરે.

આ પ્રસંગે જે પ્રદર્શનો અને મારાત્તનેવીઓ મારી તરફથી
પ્રકટ થતાં પુસ્તકોનો સત્કાર કરી માસ દર્બમાં રહાવજૂવ
આપણે તેમનો હું કેટલાક અંગે આશ્ચર્યજુવ.

૧૧૦૩ રામનમ્દેતાની પોગ
અમદાવાદ.
૧૫ મી. ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૩

ભ. ફ. ડી.

ॐ: श्री: पाताञ्जल-योगसूत्र. ॥

ઉપક્રમણિકા.

યોગ-શબ્દની વ્યાખ્યાનો પણ કર્યા પૂરે, યોગીયોનો ધર્મ જે પાયા ઉપર સ્થાપિત છે, એવા એક વિષયની મીમાંસા કરવાની જોશીલ કરોલ જગત્માં જોટલા મોટા મોટા માન્યુસો છે, તે સર્વેનો એવો એક મત છે, અને પ્રાકૃતિક પદાર્થ મનથી વિશેષ પરીક્ષા કર્યાથી એ વાત એક રીતે મિમર્સન (નિર્જિત-સિદ્ધ થઇ ગઈ છે કે, આપણે-એક સર્વાંગીત સત્ય, જે આપણા આ દેન જગત્માં પડ્યાં રહેલી છે, ત્યાંથી આ દેન જગત્માં આપ્યા હીએ, અને પાછા તે સત્યામાં જ પાછા જવાને સાર ક્રમે ક્રમે આગળ વધીએ છીએ. જો આટલું સ્વીકારવામાં આવે, તો એક એવો પ્રશ્ન થઇ આવે છે કે, આ જો અવસ્થામાંથી કયો અવસ્થા બેઠતર ? એવા અનેક માન્યુસો છે, કે જેઓ આ બધા અવસ્થાને જ માન્યુસની સર્વોચ્ચ અવસ્થા સમજે છે. ઉચ્ચ ધાર્મિક-શક્તિવાળા અનેક ભારિઓનો મત એવો છે કે, આપણું એક અખડ પુરુષનો વિહાર છીએ, અને આ બધાપરથી અન્યકાપરથી કરતાં બેઠ છે. નિરપેક્ષ પૂર્ણ જલમાં કોઇ ગુણ રહી શકે (દોહ શકે) નહિ તેથી, તેઓ એમ ધારે છે કે, તે (જલ) નિશ્ચય અચેતન, જડ, પ્રાણીય છે. તેઓ એમ વિચારે છે કે યત્ન આ શુભનમાં જ સખ-

બેગ સંભવે છે, તેથી આ જીવનના મુખમાં જ આપને
 આશ્રય થવું ઉચિત છે. પ્રથમ, જોઈએ કે, આ જીવન-
 સમસ્યાની બીજી શીશી મોમાંસા છે; અને તેઓના સંબંધી
 આલોચના કરીએ. એ સંબંધી અતિ પ્રાચીન સિદ્ધાંત એ
 છે કે, પ્રત્યુ પછી માણસ જો છે તે જ રહે છે, તો પ્રત્યુ
 તેનું સમસ્ત અશુભ ચાક્ર્યું જાય છે, અને તેના બદલે,
 કેવળ જો કાંઈ સારું, તે જ અનન કાળને સાર રહી જાય
 છે. પ્રાચીનગ્રંથ નૈવાયિક બાપમાં આ સત્યને ગોડવી એક
 તો તે એવું થઈ રહે કે, માણસની શીશી ગાનિ આ જમત-
 -આ જમતી જ કંઈક ઉચ્ચાવસ્થા છે-અને એનો સમુ-
 દય અસત્ ભાગ કાઢી નાંખાથી જો બાકી રહે, તેને જ
 રક્ષા કહે છે. આજ પૂરોગત મતચળાઓનું સર્વ શીશી લક્ષ્ય
 છે. આ મત અનિ અસમ્ભવિત અને વિસ્મૃત વગરનું છે,
 તે બહુ સદાજ સમજી શકાય છે. કારણ કે તેમ થઈ
 શકે જ નહિ સારું નહિ તથાપિ નહાડું છે, અથવા નહાડું
 નથી પણ સારું છે, એમ થઈ જ શકે નહિ. કંઈ પણ
 નહાડું નથી, એવા જગતમાં વાસની કંઈપણને બારેતના ને-
 વાયિકો આકાશ-કુસુમ તરીકે વર્ણવે છે. ત્યાર પછી બીજો
 એક મત હાલના અનેક સમૃદ્ધિઓ તરફથી સાંભળવામાં
 આવે છે, તે એકે, માણસ ક્રમાગત ઉત્તરિ કરે છે, પરંતુ
 તે કદિ તે શીશી લક્ષ્યમાં પડેલી શકે નહિ. આ મત પણ
 તુરતવેગા સાંભળનાં તો અતિ મુક્તિ મુક્ત તરીકે સાગ્યા
 રતાં પણ વ્યસ્તવિક અનિશ્ચય અવ્યક્ત છે, કારણ, સરળ
 રેખામાં કંઈ ગાનિ થઈ જ શકે નહિ. ગાનિ માત્ર જતા-
 કરે ગાની રહે છે. જો તને એક પથરો લેઈને આ-

કાશમાં ફેંકેલ, અને ત્યાર પછી જો તમારું હૃદય
પહોંચે, તો તે (પથરી) બરાબર તમારા હાથમાં
પાછા આવશે. જો એક મરજ રેખાને અનંત માર્ગમાં
પ્રસારિત કરવામાં આવે, તો તે એક વૃત્તરૂપે (ગોળા-
કાર) બની જતીને તેનો છેડો આવશે નેટણ મારે, આ
મન-ને મનુષ્યની મનિ સર્વદા અનન્ય ઉભાનિયા તરફ છે,
તેનો સ્વાર્થ પણ રોગ (અત) નથી એ અધુના (અ-
વેગ) છે અપ્રસન્નિક દોષા છતાં ધૂં અત્યારે આ પૂર્વોક્ત
મન સત્યથી એક જો વાતો કહીશ, નીતિચાત્રમાં કહે છે
કે, કોઈનો પણ અનાદર અથવા નિરસ્કાર કરશે નહિ-સ-
વને સદાગ્ને નીતિચાત્ર અથવા મત્ય પૂર્વોક્ત મનદ્વારા
પ્રતિપદિત થઈ જાય છે જેમ વીજળી અથવા અન્ય
કોઈ સક્તિ સત્યથી આધુનિક મન એવાં છે કે, એ સક્તિ-
સક્તિના આધાર-નવ (Dehataat) માંથી નીકળી ફરી
ધૂમીને પાછી તે વચમાં પાછી આવે છે, તેવી જ રીતે તે
પણ છે. પ્રકૃતિની સમુદય સક્તિ સત્યથી પણ આ નિયમ
છે સર્વ સક્તિઓ વધી ફરીને જે સ્થાનમાંથી ગઈ હોય,
તે જ સ્થાનમાં પાછી આવશે. આ કારણથી કોઈનો પણ
અનાદર કરવો ઉચિત નથી, કારણ, એ સક્તિ-એ અના-
દર-ને તમારામાંથી નીકળી હતી, તે કાલે કરીને પાછી ત-
મારી પામે આવશે. જો તમે લોકોને આદ્યો, તો તે આ-
દેના ધૂમી ફરીને તમારી પાસે પાછી આવશે આ ખરેખર
સત્ય છે કે, માણસના અંતઃકરણમાંથી અનાદરનું ખીજ નીકળે
છે, તે ધૂમી ફરીને પાછું આવી તેના ઉપર પૂર્વ પચકમથી
પોતાનો પ્રભાવ પ્રસારશે, કોઈનાથી એની મનિને અટકાવતી

નથી. આટલા કુંજાં પછી એમ જ. મનના ઉત્તરિ સંબંધે મન
રચાવન કરેલા અનુભવિત છે; એ વાત બીજાં પણ પ્રત્યક્ષ
ઉપર રચાવિત યુક્તિદ્વારા પ્રમાણ કરી શકાય. પ્રત્યક્ષ જો
વામાં આવે છે કે, જ્ઞાતિક સર્વ વસ્તુની કૃત મનિ એક
વિનાય છે-નેથી અનન ઉત્તરિનો મન કોઈ પણ રીતે શ
વી શકે નહિ. આપણે આ જો નાના પ્રકારના પ્રવૃત્તિ કરીએ
છીએ, આપણી આ જો અટકી જાતી અસાચો, આટલો
ભય, આટલું સુખ, એ સર્વનું પતિજામ શું છે? મનુષ્ય જ આ
પણ સર્વની મેલ મનિ છે આના કરતાં મુનિશિવન બીજું
કંઈ પણ થઈ શકે નહિ. ત્યારે એવી સરથ રેખામાં મનિ
ક્યાંથી રહી? એવી અનન ઉત્તરિ ક્યાં રહી? થોડેક દુર
જાતને પાછું લખાંથી મનિનો આરણ થયે દલો, તેજ રથાતે
કરીને પાછું આરણનું યથુ નીદારમવ નક્કર સમુદ
(Nobudak)માથી કેવ મૂં, અન્ન, તારા ઉપજ શાય છે,
અને કરીને પાછા તેમા જ જતાં છે. આવી રીતે સર્વેન
આજે છે. ઉદ્ધમિદો માટીમાંથી સાર (સત્વ) મદલ કરે છે,
અને પાછા કોડોઈ કુટાઈને માટીમાં જ મળી ભય છે. જે
ટકી આપુનિવળી વસ્તુઓ છે, તે આ એ તરફના પરમણુ-
પુત્રમાંથી ઉત્પન્ન થઈ પાછી તે પરમણુમાં જ મળી ભય છે.

એક જ નિવમ જુદે જુદે મ્થાને જુદી જુદી રીતે શ
વે કરે, એમ જાતી શકે જ નહિ નિવમ સર્વેન સમાન જ.
આના કરતાં નિવમ બીજું કંઈ પણ થઈ શકે નહિ. જે આ
એક પ્રાપ્તિ નિવમ દેવ, તે જાતર્જગતમાં એ નિવમ
શાય પડે નહિ, કેમ? મન એના ઉત્પત્તિ રચાવમાં જાતે

સય પામશે આપણે ઇચ્છા કરીએ વા નાકરીએ, તેપણ
આપણે તેજ આદિમા પાણુ જનુ પડશે. એ અદિ કારણને
ઇશ્વર અથવા અનન કહે છે આપણે ઇશ્વરમાથી આવ્યા
છીએ, અને ઇશ્વરમાં ફરીને પાછા જઈશું ન જઈશું. આ
ઇશ્વરને મને નામથી બોલાવવામા (એતખવામા) આ-
વે-એને મોડ કહે, પૂર્વ કહે, કે પ્રકૃતિ કહે. અથવા
બીજા કોઈ પણ નામે તેને બોલાવે-અગવતતત તે એ-
ક જ પદાર્થ "યતો યા દમાનિ મૂતાનિ જાયન્તે, યન
જાતાનિ જીવન્તિ, યં પ્રવિદાન્વમિસંવિદાન્તિ,"-
'જેનામાથી સર્વે ઉત્પન્ન થયું છે, મરં પ્રખી જેનામાં રિધ-
તિ કરે છે અને જેનામા સર્વે ફરીને પાછા જશે,' આના
કાન્તા નિમય બીજા કઈપણ થઈ શકે નહિ. પ્રકૃતિ સર્વજ
એક જ નિયમથી કાર્ય કરે છે. એક માણુમથી ને
કાર્ય થાય છે, તેજ કાર્ય બીજા લાખે લોકોથી પણ તે એ-
ક જ નિયમથી થશે કિંદિલદમા જે જેવામાં આવે છે,
તેજ વ્યાપાર (કાર્ય-ક્રિયા) આ પૃથ્વી (જગત) સર્વ મ-
નુષ્યો અને સર્વ નક્ષત્રોમા પણ વ્યાપ્ત કરે છે બૃહત્ ત
રંગ દેહધાક છુદ છુદ તરંગોની એક મહા સમદિ માત્ર છે.
સમુદય જગતનુ જીવન કલાથી સર્વ છુદ છુદ લાખે જીવન
ની સમદિ જ સમગ્રવ અને એ સર્વ છુદ છુદ લાખે
જીવનુ મૃત્યુ એજ જગતનુ મૃત્યુ

અદિ એવે પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે, આ પ્રમાણે જા
જગતમાં પ્રત્યવર્તન (પાછા જનુ) એ ઉચ્ચતર અવસ્થા
કે નિમ્નતર અવસ્થા ? યોગ્યતાના ઇર્શનિર્દેશ આના ઉત્તરમાં
દેહ બાવથી કહે છે કે, હા, એ ઉચ્ચવસ્થા તેઓ કહે

૧. મ.જીમની વર્તમાન અવસ્થા અવનવ (નીચી) અવસ્થા છે. અવનવા એવો કાલ પૂર્વે નથી, જેમાં કહે છે કે, માજીમ પૂર્વે જે અવસ્થામાં હતો, તેના કગ્ગાં જેમન અવસ્થા પામ્યો છે એ પદમથ આ એક જ પ્રકારનું તત્ત્વ મળી આવે છે કે, માજીમ અદિમા તે શુદ્ધ અને પૂર્ણ હતો, ત્યાર પછી ક્રમે ક્રમે નીચે જતો ગયો છે, અને એમ કગ્ગાં એટલો નીચે જાય છે કે, જેની નીચે પછી ને જાણી શકે નહિ. ત્યારપછી એજ સમય આવશે જ આવશે, કે ત્યારે તે જગાકારે પૂર્ણને ઉપર જઈ પાછો તે પૂર્વગત સ્થાને જઈ પહોંચશે. માજીમની જગાકારે મનિ થશે જ થશે. તે મમેનેટલો નીચે ચાલ્યો કા ના જાય. પરંતુ આખરે એવી ઉદ્ધવ મનિ પુનઃ પામશે, અને અતિ તેના અદિ કારણ ભગવાનમાં પાછો જશે. માજીમ પ્રથમ ભગવાનમાંથી આવે છે, વચ્ચે તે મનુષ્યરૂપે રહે છે, અને આખરે ફરીને ભગવાનમાં પાછો જાય છે. દેવગદના ભાવથી આ તત્ત્વ એવી રીતે બધા ભેમનું કરી સકાય. અદૈન જાવે એ તત્ત્વ કા હેનાં કહેવું જોઈએ કે, માજીમ ભગવાન છે, અને પાછો ફરીને તેમાં જ જાય છે. જે આપણી વર્તમાન અવસ્થા જ ઉચ્ચતર અવસ્થા હોય. તો જગતમાં આટલાં દુઃખ, આટલાં ભયાનક કામ રહ્યાં છે કેમ ? અને એનો અંત પણ આવે છે કેમ ? જે આજ ઉચ્ચતર અવસ્થા હોય, તો એનો હેતુ આવી રહે છે કેમ ? જે વિજ્ઞાન થાય છે અને પરિજ્ઞાન પામે છે, તે કદિ સર્વોચ્ચ અવસ્થા થઈ શકે નહિ. આ જગત આટલું પૈશ્વિક ભાવજનું-મજાને અનુભવે કેમ છે ? એના પશ્ચાત્તે જાણી તે એટલું કહી સકાય કે, એની

અંદર ઘડને આપણે એક ઉચ્ચતર માટે જઈએ છીએ. આપણે પુનરુદ્ધિનિ વાંચ્યું એમ સમજીને જ એ અવસ્થા ની અંદર ઘડીને જઈએ છીએ. જીવને જમીનમાં નાંખે, તે તે વિશિષ્ટ ઘડને છે. પ્લસ (નાસ) થઈ જશે. અ- ને પાછું પ્લસ અવસ્થામાંથી મોટું રક્ષ ઉપમ થશે. આ મહત્વ રક્ષ થવાને સ્વરૂપે જીવ કોઈને માટીમાં મળી જવું જોઈએ આ ઉપરથી એ વાનની સારી ખાતરી થાય છે કે, આપણે જેટલા જલદી આ " મનુષ્ય " સહાવાગી અવસ્થા-વિરોધને અનિકમ કરીને નેન્દા કરતા ઉચ્ચાવસ્થા- મા જઈએ, તેટલું આપણું મનગ છે તારે રૂ આપમનુસાર કરીને આપણે એ અવસ્થા અનિકમ કરીશું ? ક્રિષ્ણુ નદિ- એથી તે ઉત્કૃષ્ટ સારાને નાદમે માફ થશે. સરીરને અનર્થક દુખરેડું, અથવા જમતને નામની ગળાંભેળે દેવી, એ આ ઈશ્વર તરવાનો ઉપાય નથી નિરાશાના આ કાલવચાગા ઈશ્વરમાં ઘડીને આપણે જવું પડશે, અને જેટલા જલદી જઈ સહીશું તેટલું મનગ છે પરંતુ એ વાન સર્વેના ચાદ દેવી જોઈએ કે, આપણી આ વર્તમાન અવસ્થા સર્વોચ્ચ અવસ્થા નથી.

આમાં આટલું સમજવું કઠણ છે કે, જેને સર્વોચ્ચ, સ- ર્વોચ્ચ, ક્રાંદાતીત બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે, તેને પશ્ચાત્ત પ- ચર અથવા બદ્-જનુ-અર્થશ્વરૂપ જડ પદાર્થ માત્ર પારે કે, પરંતુ વાસ્તવિક તેમ નથી. એમ પાર્શ્વમાં પણ મહા વેપતિ છે જેઓ એમ પારે છે, તેઓ માને છે કે, જ- મતમાં જેટલું અસ્તિત્વ છે, તે બે જાણમાં વિભક્ત છે-એક પ્રકાર પાશ્વર્યાદિના જેવો જડ છે, અને બીજો પ્રકાર ખ્યાન-

વાળો છે. પરંતુ તેઓને ધુણીએ છીએ કે, તેઓ શું જ
સ્થિતિને આ બે ભાગમાં વિભક્ત કરીને જ સુટ રહે છે,
તેમાં તેઓનો શો અધિકાર છે? ધ્યાન કરનાં અનંતમણી
ઉચ્ચાવસ્થા શું નથી? પ્રકાશનું કંપન અતિ મંદ દોષ તો તે
આપણા દીક્ષમાં આવશે નહિ, પણ ત્યારે કઈક વધારે તે
જરૂરી થાય છે, ત્યારે જ આપણા દીક્ષમાં આવે છે—ત્યારે
જ તે આપણી આંખોમાં પ્રકાશરૂપે પ્રકાશિત થાય છે. જ
ળી ત્યારે તે અવન અધિક ઉચ્ચતા થાય છે, ત્યારે પણ
આપણે તે દેખી શકીએ નહિ, આપણી આંખોએ તે અન-
ધિકારવત્ માયમ પડે છે. આ ગેભક અધિકાર પેશા પ્ર-
થમેકા અધિકારની સાથે શું અપૂર્ણ એક છે? તેઓમાં કઈ
તફાવત શું નથી? ના, કદિપણ નથી તેઓ બે ગ્રેડની પડે
પરસ્પરથી દૂર છે. પદ્યગતી ધ્યાન ગુન્યતા અને ભમવા-
નતી ધ્યાન ગુન્યતા બંને શું એક વસ્તુ છે? કદિપણ નથી.
ભમવાન ધ્યાન કરના નથી વિચાર કરના નથી. અને તે
કરે પણ શા સાથે? તેની આમળ કદિપણ અગત્યું છે કે
તે ધ્યાન કરે? પચર ધ્યાન કરી શકતો નથી; પ્રથમ ધ્યાન
કરના નથી આ તેઓની અંદર તફાવત છે. પૂરોક્ત દર્શ-
નિકો એવું ખ્યાલ કરે છે કે, ધ્યાન હોડીને ચાલ્યા જવું,
એ અતિ ભયાનક કાર્ય છે; તેઓ ધ્યાનની કિયાત ઉપરાંત
બીજું કદિપણ ખેચા-સોંપી શકતા નથી.

યુક્તિનું ગત્ય હોડી ગમે તેના કરનાં પણ પાતું ઉચ્ચ-
તર સત્ય રહેલું છે. વાર્તાનિક શુદ્ધિના અનોખા પ્રદેશમાં જ
આપણું પ્રથમ ધર્મસ્થાન સાર થાય છે. ત્યારે તમે ધ્યાન
શુદ્ધિ, યુક્તિ સર્વ હોડીને ચાલ્યા જવો, ત્યારે જ તમે જ-

મવન-પ્રતિના માર્ગમાં પ્રથમ પગ મુક્યો એજ જીવનનો પ્રારંભ છે. જેને સાધારણ રીતે જીવન કહે છે, તે પ્રારંભ જીવનની શુભ અવસ્થા માત્ર છે.

અદિ એકે પ્રથમ ધર્મ રહે છે કે, પ્યાન અને વિચારના અનીન અવસ્થા એ સર્વોચ્ચ અવસ્થા છે. તેનું પ્રમાણ શું પ્રથમ, જન્મતા જોઈએ એજ મનુષ્યો-જેઓ કેવળ વાક્ય-અર્થ કરે છે, તેઓના કરતાં બેઠતર મનુષ્યો-જેઓએ પોતાની શક્તિના જગથી સર્વ જન્મવાને પરિચ્છિન્ન કર્યું હતું, જેઓના હૃદયમાં આધારનો લેણમાત્ર પણ નહોતો, તેઓએ કર્યું છે, કે, આપણી આ અવસ્થા કેવળ તે અનન્ય માર્ગની એક સીધી સ્વરૂપ છે તે અનન્ય આપણી આમગ રહેલો છે. બીજું, તેઓ આજ એમગ કહે છે, એમ નથી, પરંતુ તેઓએ જે સાધના-જગથી તે અનન્યમાં જમન કર્યું હતું, તે સર્વ ઉપાય સર્વ સાધારણોને સાથે સખી મયા છે; હા કેમને કહે તે તેઓના માર્ગનું અનુસરણ કરી રહે. બીજું, પૂર્વે જે વ્યાખ્યા આપવામાં આવી, તેના સિવાય જીવન સમસ્યાની બીજા કોઈ પ્રકારની સતોષકાંક્ષા વ્યાખ્યા આપી શકાતી નથી જે સ્વીકાર કરવામાં આવે કે, એના કરતાં ઉચ્ચ અવસ્થા બીજી નથી, તે જિજ્ઞાસા યોગ્ય છે કે, આપણે ચિરંજીવ એવા ચક્રની અદર ઘડને કેમ જાણ્યો છીએ? હા! શુદ્ધિથી આ દરમિયાન સમુદય વ્યાપાર-શત્રુ (કિષાત્ર) જન્મતી વ્યાખ્યા કરવામાં આવે? જે એના કરતાં અધિક દૂર જવાની આપણી શક્તિ ના હોય, જે આપણે એના કરતાં કંઈક અધિક વાચન કરવાની ના રહે, તે આ પચેન્દ્રિય-માત્ર જન્મત જ આપણા જાતની

દોષ મોખા રહી જશે. આનેજ અત્રેનાજ કહે છે. પરંતુ જે
 મ એ છે કે, આપણે પ્રતિબેલી અને એ દુષ્ટો વિષય અ-
 ધીમ, તેની પણ ખુશિ મી છે તદુ તેને જ પ્રકૃત તરિકા
 કહીશ, કે જે રમ્યામાં યુગયુગ ગિમ્મ રહીને મરી શકે છે.
 જે પુણિ જ આપણું મરણ દોષ, તે જે પણ આપણને
 કેવળ ઉપર-નામિકવાદના તરફ રહેવા દેશે નહિ. કેવળ
 અર્થ (ધન-દાન), વસ્તુ અને નામની આકાંક્ષા, એમના
 સિવાય બીજા મને વિષયોમા નામિક ધર્મ, તે કેવળ ત-
 સંજાગ-નામમેળથી હેતુપિત્ર કરનાર જાણ્યો કે-રે (Kard)
 નિ સંઘય બાવે મિદ્ધ કરું છે કે, આપણે ખુશિરૂપ દુર્લભ
 દિ વાસ એકાગ્રીને તેના અતીત પ્રદેશમાં જઈ શક્યાના નહિ
 પરંતુ બરતખડમા જોડલા તરફ મોટી કાઢવામાં આવ્યા છે.
 તે સર્વની પહેલી વાત એ છે કે, ખુશિને પેટેપાર જવું.
 યોગીએ અનિશ્ચય દિ મનમેર આ રાજ્ય સંજાધી રોષ
 કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે અને આપણે એવી એક વસ્તુ મે-
 જાવે છે, કે જે ખુશિમા ઉપર હોય છે-ત્યાં આપણી વ-
 તમાન પશ્ચિમમાન અવસ્થાનું કરણ મળી આવે છે જે
 આપણને જગતની બહાર લેઈ જાય, તેના સંજાધી ચિહ્ન
 મેળવ્યાનું આ કૃત છે. “તમે અમારા પિતાહો, તમે અમને
 અજ્ઞાનને પેટેપાર લેઈ જાઓ.” સ્વે દિઃ નઃ પિતા, ન
 સ્તમસઃ પરપારં નેપ્યસિ (પ્રશ્નોપનિષદ)” આજ ધર્મ-
 વિજ્ઞાન. બીજું કંઈ પણ પ્રકૃત ધર્મવિજ્ઞાનના નામને યોગ
 મધ શકે નહિ.

॥ ॐ: श्री: ॥

॥ पातांजल-योगसूत्र ॥

॥ प्रथम अध्याय ॥

॥ समाधि-पाद ॥

अथ योगानुशासनम् ॥ १ ॥

सूत्रार्थ—हवे योगनी व्याख्या करवाभां प्र-
वृत्त यष्टिमे जीमे

योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ॥ २ ॥

सूत्रार्थ—चित्तने विहित प्रक्रारनी वृत्तिवाहुं
अर्थात् आक्रार अथवा परिष्ठाभमुक्ता यवा ना
देहुं तेन योग (चित्तनी वृत्तिओने निरोध
तेन योग)

व्याख्या—आ रवने मत्तुं समन्यानुं उ. यदि प-

ઈ. ૧.૧૧ અમરો મમજલી વડો, પ્રથમ તો સ્વિત થી
 કાને ઈન્દ્રિયો થી. તે મમજનું જોઈએ, આપણી જા. જા.
 એ તે એ આપણા જામજીવ કહી દેખતી નથી. જે મદ
 જામજીવ દેખેન્દ્રિય અથવા ઈન્દ્રિય કહિને તદ્દત્ત કીર્તિ ન
 થાય, તે તમારી આપણા તા મરી થયે, આપણી કાંઈએ
 અમર નથી કહે, અને આપણા ઉપર જે કાંઈ પડીને
 દેખાય છે, તે પણ મરી થયે, તથાપિ દેખી શકાય નહિ
 તારે આપણા એ દેખનું (દેખવાનું-જોવાનું) કેવળ ક્રિયા
 થતી થાય, એ નહીં (અભિચિન્તન-જોઈએ) દેખેન્દ્રિય
 નથી. જે દેખિય તે મમજની અંદર અપુરુષમાં મદ-
 હી છે. આથી જોઈએ આપણે કે, કેવળ એ આપણી જ
 જોઈ કામ થઈ થયે નહિ. કદિ કદિ (કેદવાક) જેક ક્રિયા
 હી આપણે એ કાંઈ જાય છે; (તે જોઈએ) પ્રકાર અથવા
 અમરજાનું પણ દોષ છે, અને વસ્તુ મિત્ર (જાણી) પણ
 દેવ છે, પણ એક કીંઈ વસ્તુનું પ્રદેશન છે. મન ક્રિ-
 યમાં સંયુક્ત થતું જોઈએ. આપણે કેવળ જણાવું એક જ
 માત્ર છે, મમજમાનું અપુરુષ અને મન એ બંનેની પણ
 અવસ્થાકાલ છે કેઈ કેઈવાર એનું સાથ છે કે; રસ-
 ખરથી આવી આવી જાય છે, પરંતુ તમે લેવો રસ (ન-
 અવસ્થા) સાતત્યવા પામવા નથી એનું કારણ શું ? કારણ
 એજ કે, તમારું મન અવરોધિયમાં સંયુક્ત થતું નથી. તે
 દશ માટે પ્રથમ જણાવું જેવ, સારપણી દેખિય; અને

મન એ બનેલા કુલ થતું જોઈએ. મન, આ અનુભવથી ઉપજતા સમારને એથી પણ અદરતા કામમાં એક જાતની નિષ્કર્મિતા જુદીને અર્પણ કરે છે (જાને) જુદીમાં જા-
 દને એણે આપના કંઈથી જુદીમાંથી પણ જાણે એક પ્ર-
 તિષ્ઠિયા થાય છે આ પ્રતિષ્ઠિયાની અથે અદભાવ જામી
 હો છે વાતે આ ક્રિયા અને પ્રતિષ્ઠિયાની સમષ્ટિ, પુરા-
 દને સ્થાપે આમાં કહી સમષ્ટિ, તેની અદભાવ અર્પેન થાય
 છે. તે વેળાએ તે (આમાં) આ નિષ્કર્મ સમષ્ટિને એક
 ચમત્કારે સમષ્ટિ છે જાનિયા, મન, નિષ્કર્મિતા જુદી અને
 અદભાવ મળીને જે થાય છે, તેને અનકરણ કહે છે નિષ્ક
 સહાયતા મનની અદભાવ એમો નિષ્ક નિષ્ક પ્રતિષ્ઠિયા રચાય
 છે નિષ્કની અદરતા આ સ્વ નિષ્ક-પ્રતિષ્ઠિયા રાજી કહે છે.
 હવે પ્રમ એ કંઈ છે, નિષ્કાર એ ગા વસ્તુ છે આપણાક-
 પંજ અથવા નિષ્કર્મણ સહિની પંજ નિષ્કાર એ એક પ્રમ-
 ણી સહિ માત્ર છે પ્રતિષ્ઠિયા સહિના અસવ સમરમાથા
 આ સહિ મદલુ કસવ છે નિષ્ક નામનુ વચ આ સહિને
 મદલુ કરે છે, જાને જાણે તે જાનિયા પ્રતિષ્ઠિયા ખીજ પર
 જા પડે છે, જાણે જા તેને નિષ્કાર કહે છે. આપણા
 ખેરાકમાંથી આ સહિ સમષ્ટિ થાય છે. એ ખેરાકની
 સહિમાંથી જ સહિની જાનિ હસાદિ સહિ થાય છે, અને
 ખીજ પણ નિષ્કર્મણ સમુદય સમરમાથ સહિ પણ એમાંથી
 જ ઉત્પત્ત થાય છે. સ્વભાવિક જ આપણા જોઈમાં આરે

હે કે, મન ચૈતન્યમય નથી. (તે જ્યાં) પ્રથમ તો તે ચૈતન્યમય હોય એમ જાણે છે. આમ જ્ઞાનચતુર્નું કારણ શું? કારણ એ કે, ચૈતન્યમય આત્મા એની પાછાં રહેતો છે. તમે જ એકમાત્ર ચૈતન્યમય પુરુષ છો, -મન કેવળ એક યત્રમાત્ર છે, જેનાથી તમે બહિર્ભૂત અનુભવો છો. આ પુરુષ મનકની વાત કોઈ તો જણાવે એનું પુસ્તકકાંડી અસ્તિત્વ નથી. જણાવે વાસ્તવિક ને છે, તે અત્યંત અને અત્યંત છે. એ કેવળ ઉત્તેજક કારણ માત્ર છે. એ જાણે મનમાં આધાર કરે છે, અને મનમાં એક પ્રતિક્રિયા થાય છે. જે જગતના એક પથને નાખવામાં આવે, તો જગત જાણે પ્રવાહના આકારમાં વિવિધ થઈને એ પથને પ્રતિધ્વનિ કરશે. આપણે જેને જગત્ કહીએ છીએ, તે કેવળ મનની અંદર જે પ્રતિક્રિયા થાય છે, તેના જ એક પ્રકારના કારણસ્વરૂપ છે. પુસ્તકકાંડ, ચતુર્થાંક અથવા મનુષ્યાદિ કોઈ પદાર્થ જાણ નથી જણાવતા ઉત્તેજક કારણથી મનની અંદર જે એક પ્રતિક્રિયા થાય છે. તેજ માત્ર આપણે જાણી શકીએ છીએ તેનું સ્વરૂપ મિત્રે કહ્યું હતું. " અનુભવની નિમિત્તમત્રનીયતા"નું નામ જુદા જણાવે કેવળ એ પ્રતિક્રિયા. ઉત્તેજક કેવળ ઉત્તેજક કારણ માત્ર રહેતું છે. દાહનું તરફ એક (એક નિંદુ વાયુ-કણ ?) છીપે છે. તેને જાણીને કે, એની શી રીતે ઉત્પત્તિ થાય છે ? રીતની એક શંકરી અથવા જીવનું કોઈ એની (છીપતી) અંદર

પ્રવેશ કરીને એને ઉત્તેજિત કરે છે, પછી એ છીપ એ રેતીના કાગળની ચોનગર મિત્ર (અથવા કાગ) જેવું એક પ્રકારનું આરમ્ભ (૫૬) ચલાવતી ગદે છે તેમાથી જ મોતી ઉત્પન્ન થાય છે. આ સમુદાય અઘડાત્ પખી જાતે આ પખી પોતાના મિત્ર સ્વરૂપ છે પ્રકૃત જગત્ એ રેતીનો કણ, સાધાગળ માજમે એ વાત હદિ સમજી શકશે નરિ, કાગળ કે, જ્યારે જ્યારે ને એ સમજવાની કેમીણ કરી, ત્યારે ત્યારે બદારની જાલુએ મિત્રાનું આરમ્ભ નાખમે, અને પોતાના એ મિત્રાને જ રેખમે રમે આપના સમ-જ્યામાં આવ્યુ કે, જિતિએનો પ્રકૃત અર્થ મો ' મજામજા પ્રકૃત અર્થ જે છે, તે મનના પખી જાતીન છે મન તેના હાથમા એક ધત્ર નુપ છે તેનુ જ ચિત્તન્ય એની (મનની) અદર ધધને આપ છે, જ્યારે તમે તેની વચ્ચડે દહાડે રહેાછો, ત્યારે જ તે ચિત્તન્યમય ધર્મ ઉડેડ માજસ જ્યારે આ મનને એકેવાં ત્યાગ કરે, ત્યારે તેના એકેવારે નાશ થઇ જાય, એનું અજિતન્ય જગએ રહે નરિ. આથી મમ-જાતુ કે મિત્ર કહેતાં સુ સમજાય છે / ને મનસ્વત્વન્યરૂપ છે-જિતિએ એના તત્ત્વ સ્વરૂપ છે, જ્યારે બદારના કેડલાક કારણ એના ઉપર કાંઈ કરે છે, ત્યારેજ તેઓ એ પ્રસ-દરૂપ કારણ કરે છે જગત્ નસકે આપણી જે કારણાં, તે સર્વ કેવળ એ જિતિએને જ સમજવી બેઠએ.

આપણે તમાર કે સંજારનુ તજિયુ બેઈ સકતા નથી, કારણ કે, તેનો ઉપરનો ભાગ નાના નાં.

વાપરો હોય છે. ત્યારે એ તમામ તરંગો સમી જાહેર
 (સાત યજ્ઞને) જગ સ્થિત થઈ જાય છે, ત્યારેજ જા-
 પણે તેના તળિયાનું એક બિંદુ જેવા પામીએ છીએ. તે
 જગ પ્રોહોળાએકું હોય. તે તેનું તળિયું કદિપણુ જેવામાં
 નદિ આવે પણ જે જગ નિર્મળ હોય, અને તત્ત્વપૂર પશુ
 તરંગ ના રહે, તેજ આપણે તેનું તળિયું જેવા પામીએ-
 તળાવનું તળિયું એ આપણુ પ્રકૃત સ્વરૂપ-તળાવ એ ચિત્ત,
 અને એના તરંગો એ જ્વલિ સ્વરૂપ. જગી એ પશુ જેવામાં
 આવે છે કે, આ મન ત્રિવિધ જાણે રહે છે; પહેલો અંધ-
 કારમય અધ્યાત્મ તમ, જેમટે પશુ અને અતિ મૂર્ખ માણ-
 મોનાં મન. એનું કાંઈ કેવળ જીગ્મનું અનિષ્ઠ કરું; એવા
 મનમાં જીગ્મ કોઈ પ્રકારનો વિચાર ઉદય થાય નદિ. જીગ્મે
 જાય, મનની ક્રિયાશીલ અવસ્થા-રજઃ, -એ અવસ્થામાં કે-
 વળ પ્રમુલ્ય અને જોતની ધ્રુજ રહે છે. તે વેગાએ જો-
 ને જ જાય રહે છે કે, હું સંજ્ઞિયાળી થઈશ, અને જી-
 જ્ઞના ઉપર પ્રમુલ્ય કરીશ જીગ્મે, -ત્યારે સર્વ પ્રવાહ (તર-
 ગો) સાત યજ્ઞ જાય, -તળાવનું જગ નિર્મળ થઈ જાય, -
 ત્યારે તેને સત્ત્વ અથવા સાંત કહેવામાં આવે છે. એ
 જગત્ત્વ નથી, પશુ અનિષ્ઠ ક્રિયાશીલ અવસ્થા છે.
 સાંત થતું એ સંજ્ઞિને સર્વથી ઉચ્ચતમ વિદ્યા છે; ક્રિ-
 યાશીલ થતું તે સદૃશ છે તમામ જોડી દિવાળી પેઠેએ
 આપેઆપજ તમને લેને થાવા જમે, જમે તે માણસ
 એ કરી રહે; પશુ જે એ પ્રકારે સંપાદાન થાય જ

તા પેઢીએને જાણતી રહે, તેજ મદ્ય મહિલાથી પુરવ. (પેઢીએને) જુદા મુદી દેવા અને વેચ ધાગણ કરવો, એ-એમાં કયા કામમાં અધિકાર રહિત પ્રયોગન છે ? સા-ન્ય મનુષ્ય અને જ્ઞાનમુ મનુષ્ય એક પ્રકારના નથી. સ-ત્યને જ્ઞાનમુપજ્ઞ સમજતા નહિ. જે તરંગોને પોતાના અ-ધીનમાં આણી શકે છે, તેજ સાન્ત પુરવ ક્રિયામીત્રતા એ નિમનર રહિતો પ્રકાર છે—સાન્ત જ્ઞાન ઉચ્ચતર શ-ક્યો રિકાસ છે.

આ ચિત્ત સર્વજ્ઞ એની સ્વાભાવિક પવિત્ર અવસ્થાની પુન પ્રાપ્તિને સાધવાન કરે છે, પરંતુ હિન્દ્રિયે એને બહાર આકર્ષણ કરી મારે છે એને દમન કરવું, એની બહાર જ-વાની પ્રવૃત્તિને નિવારણ કરવી, અને એને પ્રત્યાગત કરીને (પાશુ વાળીને) ને મૈત્ર્ય-વધન પુરવની નજીકમાં જવને માર્ગે દેરવવું, એજ યોગ્ય પ્રથમ પદ્ધતિ. કારણ કે દેવગ એ ઉપાસધીજ ચિત્ત એના પ્રાપ્ત પહે જઈ શકે છે.

જો કે જનિ ઉચ્ચતમથી તે જનિ નીચતમ પ્રાણીની અંદર પશુ આ ચિત્ત રહેલું છે, તથાપિ દેવગ મનુષ્ય-દેહ-માં જ આપને પ્રથમ જુદિનો વિકાસ જોવા જાણીએ છીએ. મન ત્યાં સુધી જુદિનો આકાર ધારણ કરતું નથી, ત્યાં સુધી તેના પહે, તે ને રસ્તે થઈને આવ્યું હતું, તેજ રસ્તે થઈને પુનઃ પ્રત્યાવર્તન કરી આત્માને મુક્ત કરવો એ કાંઈ સદાજ પાત નથી. ગાય અથવા કૂતરાના પહે સાક્ષાત મુક્તિ અમ-

ભવિન છે, કારણ એઓને મન છે અર્થાં, પરંતુ તેમની
મને દણુ જુદાનો આકાર પારણ કવો નથી.

આ ચિત્ર, અવસ્થામંદથી અનેકરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે, જે
મોઢે ધિમ, મ્હા, વિદિમ અને એકામર મન આ ચાર પ્રા-
રની અવસ્થાથી ચાર યકારનાં રૂપ પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રથમ,
ધિમ—જે અવસ્થાથી મન ચડે તરક જવર્ધી જવર્ધ—જે અ-
વસ્થામાં કર્મવાસના પ્રબળ રહે. આવા મનથી કોઈક કોઈ
સુખ દુઃખ એ દિવિધ જાવથી પ્રવૃત્ત થાય ત્યાર પછી મુક
અવસ્થા—જે તમેઃમુખ્યમક છે, એનો વન્ન કેવળ વીજનું
અનિષ્ટ કરનારો. જ્યારે મન પોતાના કેન્દ્રની તરક જવર્ધી
કોઈક કરે, ત્યારે તેમનેનો વિદિમ અવસ્થા. અદિ દીક્ષ
કાર કહે છે કે, વિદિમ અવસ્થા કેવળજોની પશુ મુદ્ધ-
સ્થા, અસુમેની રસભારિક. એકામર ચિત્ર જ આપણને સ-
મધિમાં લેઈ જાય છે.

તદ્વા દ્રષ્ટુઃ સ્વરૂપેડવસ્થાનમ્ ॥ ૩ ॥

સૂત્રાર્થઃ—તે સમયે (અર્થાત્ આ નિરોધની
અવસ્થામાં) દ્રષ્ટા (પુરુષ) પોતાના (અપરિવ-
ર્તનીય) સ્વરૂપમાં રહે છે.

વ્યાખ્યાઃ—જ્યારે પ્રવહો (તરંગો) શાંત પડી જાય

૧ અદિ નિરુદ્ધ અવસ્થાની વાત કહેવામાં આવી નહિ, કાર-
ણ કે નિરુદ્ધાવસ્થાને પ્રવૃત્ત પદ (વાસ્તવિક રીતે) ચિતરતિ
પદી સકાય નહિ.

અને એ સરેવર શાન્ત જાગરાગુ (સિધર સપાટીયાગુ)
 થઈ જાય, ત્યારે જ આપણે તેના તોચેની જમીન (તમિષુ)
 તેવા પ્રમિયે મનના સમર્થતા પણ એમજ સમજતુ ને-
 હોયે, ત્યારે તે શાન્ત થઈ જાય ત્યારે જ આપણે આપણું
 સ્વરૂપ સમજી શકીએ; આપણે આપણને એની સાથે વિષ
 કરવા નથી, પણ પોતાના અવરૂપમા રહીએ છીએ

વૃત્તિમાફ્યમિતગચ ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અન્યાન્ય સમયે (અર્થાત્ આ નિ-
 રોધનો અવરૂપા સિવાય અન્ય સમયે) દ્રષ્ટા વૃ-
 ત્તિની સાથે એકીબૂન થઈ રહે છે

વ્યાખ્યાઃ—જેમ નુ ત્યારે ઉત્તમી અવરૂપામા હોઈએ
 હોઈએ મારી નિત કરી એ એક પ્રકારનું પરિજ્ઞાન-એક
 પ્રકારની વૃત્તિ-નુ એની સાથે મને નિર્વિન કરી નાખુ છું
 એવું હજુ હું ખ

વૃત્તયઃ પક્ષનટયઃ ક્ષિપ્ત અક્ષિપ્તઃ ॥ ૫ ॥

સૂત્રાર્થઃ—વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની-કલેશયુક્ત અને
 કલેશશૂન્ય.

પ્રમાણ-વિપર્યય-વિકલ્પ-નિદ્રા-સ્પૃતયઃ ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પ્રમાણ, વિપર્યય, વિકલ્પ, નિદ્રા
 અને સ્મૃતિ એટલે સત્યજ્ઞાન, જ્ઞાનજ્ઞાન શાન્તજ્ઞાન,

૫૧

નિદ્રા અને સ્મૃતિ, આ પાંચ વૃત્તિ.

મયમાનુષાનામવાઃ પ્રમાણાનિ ॥ ૭ ॥

સુધાર્થઃ—પ્રત્યક્ષ એટલે આસાત અનુભવ, અનુમાન અને આગમ એટલે વિશ્વાસુ (તેનાપર આપણને વિશ્વાસ-શ્રદ્ધા હોય તેવા) માણસનાં વચન,—આ પ્રમાણે.

વ્યાખ્યાઃ—જ્યારે આપણું અનુભવમાં આવેલા વિષયો; બીજાના વિશેષો ના હોય ત્યારે તેને પ્રમાણ કહે છે. જે કોઈ જાણના માનગી, તે જાણના જે પૂર્વ અનુભવમાં આવેલા કેઈ વિષયના વિશેષો હોય, તે હુ તેના વિરુદ્ધ તકે વિનકે કંઈ કંઈ, કહિયજી એનાપર વિશ્વાસ આપી શકું નહિ. પ્રમાણના વર્ગો ૧૫ પ્રકાર છે. સાદાન અનુભવ અથવા પ્રમાણ—એ એક પ્રકારનું પ્રમાણ જે આપણે કોઈ પ્રકારના આપ અથવા જાણના પ્રમાણ પડ્યા ના હોઈએ. તે આપણે જે કોઈ જોઈએ અથવા અનુભવીએ, તેને પ્રમાણ કહેવામાં આવે હુ આ જાણ જેમાં હું એનું જાણના છે, એજ એનું મહેશ્વ પ્રમાણ. બીજું અનુમાન તમને કોઈ જિગ-જાન થયું. તેનાથી તે જે વિષયની સ્થિતિ કરે છે, તેને જાણવી દે છે. ત્રીજું, આમ વાક્ય-સોમીએ એટલે જેએ, એ પ્રત્યક્ષ દર્શન કહ્યું છે, તેઓની પ્રત્યક્ષવૃત્તિ. આપણે સર્વે આ જાણના તરફ અમે કમે કમે અમસર થઈએ છીએ; પરંતુ તમારે અમારે એ માટે જાણના-જાણને સાર-પૂજ

યન્ન કહેવો જોઈએ, ધનુષ કહ્યું વિચારેલી બહાર થઈને
 જતું જોઈએ, પરંતુ થોડી જોમનું મન પવિત્ર થઈ ચુકે,
 તેજોજ આજ સમયે વિચારણા આવીને પ્રદેશમાં મથા
 ડે, હોમોના મનઃકલ્પની અવગત બૂન, ભવિષ્યનું, વર્તમાન,
 એક પાડવ પુખ્તકરપે પ્રસાદી રહે છે, પછી તેઓને આ
 કોર પ્રજાપતિની બહાર થઈને જન્મની જરૂર પડી નથી.
 તેઓનાં વાજન પ્રમાણ, કારણ, તેઓ પાનના મિત્રમાં
 જ ધનન્યનું દર્શન કરે છે તેઓજ સર્વત્ર પુરુષ છે તેઓ
 જ શાસ્ત્રના કર્તા છે, અને તેથી કરીનેજ શાસ્ત્ર પ્રમાણ
 નથીકે માત્ર છે જ્ઞાન પણ જે એવા કોઈ પુરુષ હોય, તે
 તેની જ ન પણ પ્રમાણ થઈ બીજા દર્શનનોએ આ આત્મ સત્યથી
 અનેક વિચાર કર્યા છે, તેઓએ પ્રજા હોવાથી છે કે, આમવાજન
 સત્ય કેમ ? આ પ્રમાણે તેઓ એવો ઉત્તર આપે છે કે,
 આમવાજનનું પ્રમાણ એ કે, તે તેઓનું પ્રત્યક્ષ છે, જેમ
 પૂર્વ જ્ઞાનના વિરોધી ન હોય તે તમે જે જાણો, તે પ્રમાણ
 નથીકે માત્ર થાય, હું જે જોઈ, તે મારી આજન પ્રમાણ
 નથીકે માત્ર થાય, તેજુજ તેઓનું પ્રમાણ પણ સમજવું
 જોઈએ, હન્દ્રિયનું આવીને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું સમ્ભવિત છે:
 જ્યારે પણ એ જ્ઞાન, સુહિત અને મનુષ્યની પૂર્વ અનુભૂ
 તિને ખડન ન કરે ત્યારે તે જ્ઞાન પ્રમાણ તરીકે માલ થાય
 કોઈ એક ઉન્મત્ત માણસ આવીને એમ કહે કે, હું જ્યારે
 તરફ દેવતા દેખુંછું, તો તેને પ્રમાણ કહેવામાં આવે નહીં

પ્રથમ તે, તે સમજાવે છે તે જોઈએ. બીજું, તે આજુ
 પૂર્વે જાન્યોતિ વિશેષી ના દેવ જોઈ, તે માન્યતા (કે
 નરના) અગ્નિ (આયસવસ) ના ઉપર તેનો જાણ
 રહે છે. વજ્રકને એમ કહેતા માન્યતા છે કે, એવું જ
 જુસનું અગ્નિ કેવું છે, તે નેત્રની એટલી જાણી આયસવસ
 નથી, પણ તે સુ કહે છે, તેજ જાણનું વિશેષે કરીને જ
 વચ્ચે છે-તે સુ કહે છે, તેજ પ્રથમ માંજગવની જ
 રહે છે. બીજી જાન્યોતિ આ પુત્રિ ખગે થઈ રહે: એ
 માન્યતા ખગ દુર પ્રગતિને દેવા જા, જોગિય સંપર્ક
 કાઈ નવું શોધ કરી રહે પહેલું થઈ રિપવની વાત નહી
 જ છે (તેમા તેમ થઈ મરતુ નથી), કાનું કે, કેઈ
 અપવિત્ર મનુષ્ય થઈનું જે પ્રકૃત સ્વયં છે, તે પ્રથમ કરી
 રોકમે નહિ આ કાનુષીય આપણે પ્રથમને એ જોઈ
 જોઈએ કે, જે માન્યતા જોઈને આમ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે
 છે, તે માન્યતા નેપૂર્ણ રીતે નિઃશ્વાસ અને પવિત્ર છે કે
 નહિ બીજું આપણે એ જોઈ જોઈએ કે, તે માન્યતા જે
 કહે છે, તે મનુષ્ય જાનિયા પૂર્વે જાન્યોતિ અભિજાનના
 વિશેષી છે કે નહિ કેઈ જાન્યોતિ મલ્ય શોધી કાઢવામાં આવે.
 તે પૂર્વના કાઈ સત્યનું ખાતર કરે નહિ. પણ ઉચ્ચ તે પૂર્વ
 સત્યની સાથે જગત્તર મળી જાય રેયુ. ॥ સત્ય બીજાએ પ્રસિદ્ધ
 કરવાનો સમય દેવે જોઈએ. જે કાઈ માન્યતા કહે કે, તે કેઈ
 અસિદ્ધિ દેખાવ જોઈએ છે, અને તરતજ પાછો એમ કહે કે,

નમને એ દેવનો દમો અધિકાર નથી, તે કું તેની વાન-
 નો વિશ્વાસ આપીશ નહિ, પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાની જાતે
 એનો અનુભવ મેળવવાની સત્તા છે જ છે વળી જે મા-
 નુસ પોતાનું જ્ઞાન ધનના જલદારમાં વેચે છે. તે હદિ પણ
 અમ નથી આ તમામ પરીક્ષામાં પાસ થવાની આવશ્યકતા
 છે. પ્રથમ જોનું જોઈએ કે, તે માનુસ પવિત્ર છે અને
 તેનો કોઈ સ્વાધ નથી, એટલે સાત અધ્યયન માનની અપેક્ષા
 તેને ના દોષ બીજી, એ વાત તેજે દેખાડી આપવી જો-
 ઇએ કે, તે જ્ઞાનની જમિર પદોષી (મરી) મરો છે.
 બીજી, તેજે આપણને એનું કામ આપવાની આવશ્યકતા
 છે, કે જે આપણે હિંદુધર્મી પ્રાપ્ત કરી શકીએ નહિ, અને
 જે દેવજ જનના દસ્તાખૂને સાર આપેલું જોઈએ, વળી
 જોનું જોઈએ કે, તે અન્યાય સત્તા વિરોધી ના દોષ;
 જો તે બીજી ધૈર્યનિક સત્યોના વિરોધી દોષ, તો તેનો એ-
 કદમ પરિત્યાગ કરો. યાગ્ય, દેવજ તે માનુસ જ તે વિષ-
 યનો અધિકારી, બીજી કોઈ નહિ, એમ દોષ ના જોઈએ.
 બીજાના પક્ષે જે પ્રાપ્ત કરવું મનવિન દોષ, તેજ દેવજ
 પોતાના જીવનમાં કાંઈ તરીકે કરી દેખાડે એમ થવાથી
 પ્રમાણ તજ પ્રકરના થયાં, પ્રવક્તા-હિંદુ-વિષવાનુભૂતિ,
 અનુમાન અને આત્મવાક્ય. આ આત્મ સબદનો હિંદુમાં
 અનુવાદ કરી શકાતો નથી. અનુપ્રાણિત (inspired)
 સબદના પ્રકટ કરી શકાય નહિ, કારણ, અનુપ્રાણિત બદ-

મહી આને છે અને દુઃખ માં જે આત્મી જન્મ મર્ય છે તે
મરણી આને છે એના આત્મી મર્ય છે (મરણીને)
જે સપાદન કર્યું છે

વિવર્યયો મિથ્યાજ્ઞાનમનદ્રવનિપ્રય ॥ ૮ ॥

સૂત્રાર્થ:—વિવર્યયનો અર્થ મિથ્યા જ્ઞાન જે
તે વસ્તુના મૂળ અદ્રવને સ્વયં ના કરે.

વ્યાખ્યા:—બીજા એક પ્રકારની મનિ એકે એક
વસ્તુના અન્ય વસ્તુની આત્મ. એને વિવર્યય કરે છે, જે
મહે, છીપમા કપાનો મન

શબ્દ-જ્ઞાનાનુવાતી ચક્તુર્મુખ્યો ચિકલ્પઃ ॥ ૯ ॥

સૂત્રાર્થ:—કેવળ શબ્દથીજ એક પ્રકારનું જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થાય તથાપિ તે શબ્દ-પ્રતિપાદ્ય વસ્તુનું અ-
સ્તિત્વ જો ના રહે, તો તેને શબ્દજ્ઞાન અમ કહે છે.

વ્યાખ્યા:—ચિકલ્પ નામે બીજા એક પ્રકારની મનિ
છે, કેઈ એક વસ્તુ સાંભળી, ત્યારે આપણે મીર ભારથે
એના અર્થનો વિચાર કર્યા વિના એક સિદ્ધાન્ત કરી નાંખે
આ ચિકલ્પની દુર્બળતાનું ચિહ્ન છે. સવમવાદ દ્વે એક સ-
મત્વામાં આવશે. માણસ જેટલો દુર્બળ, તેટલી તેની સં-
વમની શક્તિ ઓછી રહે. સર્વદા આ વિવર્યયો વિચાર કરે
કે, ત્યારે તમને કુદ અથવા દુઃખિત થવાનો ભય થઈ
આવે છે, ત્યારે એવો વિચાર કરી નહીં કે, કેમ સમ-

આર તમારી પાસે આવનાર જેવી રીતે તે તમારા મનને
જાગે તરીકે દેશી દે છે

અમાવમત્પયાલ્મ્બના શ્વત્તિનિદ્રા ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થ:—જે વૃત્તિ સુખભાવને અવગ્રહીત કરીને
રહે, તે વૃત્તિષ નિદ્રા.

વ્યાખ્યા:—તીવ્ર એક પ્રકારની જાગૃત્તિ નહીં નિદ્રા
અને સ્વપ્ન અવસ્થાને ત્યારે જાગૃત્તિ હોય, ત્યારે
જાગૃત્તિ હોય કે, આપણે ઉચિત્ત દ્વારા તે સમયની અ-
નુભૂતિની રીતે સ્મૃતિ આવે છે તે દેવે જોયે આપણે અ-
નુભવ કરીએ નહિ તે વિષયની સ્મૃતિ આપણને રહી શકે
નહિ અનેક પ્રતિક્રિયા વિત-સંગતરતા એક તરમ સ્વરૂપ
છે નિદ્રામાં જો મનની કોઈ પ્રકારની જાગૃત્તિ નથી રહેતી હોય,
તે દમણું જે વાત આવે છે, તેની આપણી ભાષામાં
કોઈ અભિવ્યક્તિ કોઈ અનુભૂતિ રહેતી નહિ અને તેમ
યથાર્થ આપણે તે અનુભૂતિ પણ કરી શકી નહિ. નિદ્રા-
સ્થાન આપણે સ્વરૂપ કરી શકીએ છીએ તેથી પ્રમાણિત
થાય છે કે, નિદ્રાસ્થાનમાં મનમાં એક પ્રકારનો તરમ હોય
સ્મૃતિ પણ એક પ્રકારની જાગૃત્તિ છે.

અનુભૂતિવિષયાસમ્મયોપ: સ્મૃતિ ॥ ૧૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—અનુભૂત સમસ્ત વિષયો આપણા
મનમાંથી આવ્યા નહિ જતાં સંસ્કારવશથી જા-

નવા તાજામાં આવી જાય છે, તેને સ્મૃતિ કહે છે.

વ્યાખ્યા:—પૂર્વે જે રાજ પ્રકારની જિનિય વિશે કહેવામાં આવ્યું છે, તે પ્રત્યેકમાંથી સ્મૃતિ આવી શકે છે. જેમ કે, નમે એક સમ્મદ સમજાયો. એ સમ્મદ ત્યજી ચિત્ત મંગેશ્વરમાં નાખેલા પચાસ નુજ સમજીને, એનાથી એક કુદ તરંગ ઉત્પન્ન થાય છે તે તરંગ પાછો જોઈ પચાસ કુદ કુદ તરંગોની રાગે ઉત્પન્ન કરે છે, તે જ સ્મૃતિ. નિદ્રામાં પચાસ આ બતાવ (કિયા) ગન્યા (યયા) કરે છે. નિદ્રા ત્યજીને તરંગ-સિને. ત્યારે ચિત્તની અંદર સ્મૃતિરૂપ અનેક તરંગચળાઓ ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યારે તેને સ્વપ્ન કહે છે, જાગૃત સમયમાં જંને સ્મૃતિ કહે તેવી જ રીતના નિદ્રાકાળના તરંગને સ્વપ્ન કહેવામાં આવે છે.

અભ્યાસ વૈરાગ્યાભ્યાસ તત્ત્વોરોધઃ ॥ ૧૨ ॥

સૂચાર્ય:—અભ્યાસ અને વૈરાગ્યના દ્વારા આ વૃત્તિઓનો નિરોધ થાય છે.

વ્યાખ્યા:—આ વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિને સાર મન વિશેષરૂપે નિર્મળ, સત્ અને વિચાર પૂર્ણ થતું આવશ્યક છે. અભ્યાસ કરવાને આવશ્યક શું? પ્રત્યેક કાર્ય સરેવરના ઉપરના ભાગમાં (સપાટીના પાણીપરના) કમ્પનથીજ પ્રવાહ સ્વરૂપ છે. પ્રત્યેક કાર્યમાં જાણે ચિત્ત સરેવરના ઉપર એક તરંગ આવશે જાય છે. આ કમ્પનકાર્યે કરીને નાશ થઈ જાય છે. ત્યારે રહે છે શું? આ સકળ સંસ્કાર સમૂહ જ બાકી

રહે છે. આપ જનો સરકારો મનમા પડી રહ્યાથી તેઓ
એકત્ર થઈને અભ્યાસ કરે છે. " અભ્યાસ એ બીજો
સ્વભાવ છે. " આમ કહેવાય છે પણ એ કેવળ બીજો
સ્વભાવ નથી, પણ પ્રથમ સ્વભાવ પણ ખરો-મજાસના
સમુદાય સ્વભાવ એ અભ્યાસના ઉપર બાધર રાખે છે.
આપણે દમણા જેવી પ્રાનિદગ્ધ થઈ રહ્યા બીજા, તે પૂર્વ
અભ્યાસનું રૂગ છે, સર્વ કાંઈ અભ્યાસનું રૂગ છે એમ
જાણી સામ્યાથી, આપણા મનમા સાન્ન્યના થઈ આવે છે;
કારણ જો આપણે વર્તમાન સ્થાન કેવળ અભ્યાસ વચ્ચે
થઈ રહે, તો આપણે હિંમત ધારી ત્યારે હિંમત એ અભ્યા-
સને નાશ પણ કરી શકે. આ સર્વ સમજીને, આપણા મ-
નની બાદર જે વિચાર-પ્રવાહ ચાલે જાય છે, તેના પશ્ચા-
દર્શિષ્ટ (પાછળ જાણી રહેલા-રહી ચલેલા) રૂગ સ્વાપ
છે આપણું ચિંતન આ સમુદાય સંસ્કારોની સમાધિ સ્વાપ છે.
ત્યારે કોય વિશેષ રાગપ્રસન્ન પ્રજા થાય છે, ત્યારે ભોજનો
તેજ (તેજો) બાર થઈ રહે છે ત્યારે સદૃશ્ય પ્રજા
થાય, ત્યારે માણસ સર્વ થઈ જાય છે, જે માન્ય પ્રજા
થાય, તે માણસ મદ થઈ જાય છે, અને જે આનંદનો
ભાવ પ્રજા થાય, તે માણસ મુખી થઈ રહે અસત્ સ્વ-
ભાવનો એકમાત્ર પ્રતિકાર (દાગળ-મટાકળ-દુર કરવાનો
ઉપાય) તેનો વિપરીત અભ્યાસ છે જેટલો કાંઈ અસત્
અભ્યાસ આપણા વિચારો સંસ્કાર બદલ થઈ જાય છે, તે
કેવળ સત્ અભ્યાસના દ્વારા નાશ કરેલો જોઈએ. કેવળ

સ્વકામ કયા જાઓ, સર્વદા પવિત્ર વિચાર કરે; અહીં સંકારના નિવારણનો એજ એક માત્ર ઉપાય છે. કામ, અસત્ય મનુષ્ય કેવળ એક વિગેર પ્રકારનું ચરિત્ર (રહેણી કગલી-આચરણ), જે કેટલાક અભ્યાસની સંપૂર્ણ માત્ર દેખ છે, તેજ દેખાડી આપે છે. કદિપણ એમ કહેવું નહિ, કે અમુકના ઉદાગી હવે આશ્ચ નથી, તેને જે અસત્ સ્વભાવ દેખાય છે, તે પાછો નૂતન અને સત્ અભ્યાસના દ્વારા નિર્ગમિત થઈ જશે છે ચરિત્ર કેવળ પુનઃ પુનઃ અભ્યાસની સમર્થિમાત્ર છે, આવી રીતનો પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ જ અભ્યાસને સંશોધન કરી શકે છે.

તત્ત્વ સ્થિતૌ યત્ને । ડભ્યામઃ ॥ ૧૩ ॥

સૂત્રાર્થઃ—આ વૃત્તિઓને સંપૂર્ણ રીતે વચ માં ગંજવાની જે સતત કોશીશ, તેને અભ્યાસ કહે છે.

બ્યાખ્યાઃ—અભ્યાસ કોને કહે છે ? ધ્યાન અથવા વિચારાકાર મનને દમન કરવાની કોશીશ, અધ્યાત્મ એની પ્રવૃત્તિને બહિર્ગત નિવારણ કરવાની કોશીશ જ અભ્યાસ. રાતુદીર્ઘકાળનૈરન્તર્યમત્કાર । સેવિતો દૃઢભૂમિઃ ॥૧

સૂત્રાર્થઃ—દીર્ઘકાળ સર્વદા તોમ અદ્વા સદિત તે પરમપદ પ્રાપ્તિની કોશીશ કર્યાથીજ અભ્યાસ દૃઢ ભૂમિ થઈ જાય.

વ્યાખ્યા:—આ સંપત્ત એક દિવસમાં થઈ આવશે ન-
થી, દીપકાગ્નિ નિરંતર અભ્યાસ કર્યા પછી આવે છે.

દાનુશ્રીકાવિપયોચિતૃષ્ણસ્ય ચક્ષીકાગ્નિમંદાવૈરાગ્યમ્ ૧૬

સમ્પ્રાર્થ:—હવે અથવા ધૂન સર્વ પ્રકારના વિ-
ષયોની આકાંક્ષા જેણે ત્યાગ કરી છે, તેની આ-
ગમ જે એક અપૂર્વ ભાવ આવે છે. જેનાથી તે
સમસ્ત વિષય-વાસનાને દમન કરી શકે છે, તેને
વૈરાગ્ય અથવા અનાસક્તિ કહે છે

વ્યાખ્યા:—આપણે જે ચક્રને કાંઈ કરીએ હોય, તે
મે પ્રકારના મનોભાવ અથવા પ્રવૃત્તિઓ કરીએ હોય, પ્ર-
થમ-આપણે પોતે જે કાંઈ જોઈએ હોય બીજાનું, અન્ય-
ની અનુમતિ આ બે સંજ્ઞાઓ, આપણા મનથી સંસાર-
રમાં નાનું પ્રકારના તન્મ હિંપન કરે છે વૈરાગ્ય આ બે
પ્રકારની સંજ્ઞાના સામે પુરૂષ હૃદયની અને મનને વગમાં
શખચની સંજ્ઞા સ્વરૂપ છે આ બે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ ત્યજ
જ આપણે બાવરપક છે ધારણ કે હું એક રમ્મે રહીને
નર્થનું એવામાં એક માનુસ આવ્યો. અને આવના જ
તેણે મારી ધડકાગ્નિ કાઢી (મેહ) લીધી આ મારી પોતાની
પ્રવૃત્તિ અનુમતિ છે. એ જે જાને જોયું છે એણે માગ
ચિત્તને તરત જ કેમકે સ્વતંત્ર અહારે બનાવી દીધું આ-
વે બાવર અવર દેવે નહિ જો તે નિવારણ કરી ન શકે,
તો તમારામાં છે શું ? હવે પણ નથી. જો નિવારણ કરી

યોગ, તે જ તમારો વૈરાગ્ય છે, એમ સમજવામાં આવે છે પ્રભાત્રે, સંસારી શેઠા જે વિવશ બોમ્બે છે, તેથી આપણને સિખામણ દે છે કે, વિવશ-બોમ્બ જ છાર્કી શેઠ (સર્વોપરી) હશે છે આ સર્વ આપણને ભગવાન પ્રત્યેકમન સ્વરૂપ છે આ સર્વને અસ્વિકાર કરતાં અને મનને એ વિવશ લેખને ટાળતા આશરે જતી જવા ના રેતું એમ વૈરાગ્ય સ્થાનુમૂળ અને પરાનુમૂળ વિવશમાંથી આપણી જે બે પ્રકારની કાંઈ-પરતિ ઉપજ થાય છે, તેમને નિશ્ચય કરી અને તેના હાથ ચિત્તને વિવશને વશ થવા ના રેતું તેને વૈરાગ્ય કહે છે તેઓ મગ આધીનમાં રહે હું તેજ આધીન ના થઈ આ પ્રકારની મનની ટક્કિને વૈરાગ્ય કહે છે-આ વૈરાગ્ય જ મુક્તિને એક માર્ગ ઉપાય છે.

નત્પરં પુરુષરુચાનેર્મુખવૈનૃણયમ્ ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જે તીવ્ર વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયાથી ગુણ મુખમાં આપણને વીતરાગ થઈ આવે અને તેઓને પરિત્યાગ કરીએ, તેજ પુરુષનું પ્રકૃત સ્વરૂપ દેખાડી આપે છે.

વ્યાખ્યાનઃ—ત્યારે આ વૈરાગ્ય મુજબ પ્રત્યેકી અસહી આસક્તિ સર્વને પરિત્યાગ કરવું, ત્યારે જ તેને ટક્કિને દૈવ્યનમ વિશ્વ કહેવામાં આવે પ્રથમ તે પુરુષ અવશ્ય અમા એટલે જ અને મુનુ એટલે જુ, તે આપણે જ મુનુ નેજાને જેવકાવના મને સમુદય પ્રકૃતિની અંતર ૧૫

ગુણ છે; એકનુ નામ તમ; જીવને રજ અને રીતે સત્ત. આ પ્રજા ગુણ આ જાત જગતમાં આકર્ષણ વિકર્ષણ અને દેખાનુ સામજ્ય, આ વિવિધ કાવધી પ્રકટ થાય છે. પ્રકૃતિમાં જોડણા પદ્યો છે, જે કાષ્ઠ દ્વિવામાં આવે છે, તે મધે આ પ્રજા ચાલના તિલ જિત સમવાયથી ઉત્પન્ન થાય છે સાંખ્ય મતચાત્રએએ પ્રકૃતિને ના- ત્ત પ્રકારના તત્ત્વોમાં વિખળ કરી છે; મનુષ્યનો આત્મા એ સાગ (તત્ત્વ)ની બહાર, પ્રકૃતિની બહાર; તે શુદ્ધ અને પૂર્ણ સ્વરૂપ, અને પ્રકૃતિમાં જે કાષ્ઠ દ્વિવાનો પ્રકાર જોઈએ હોય, તે સર્વે પ્રકૃતિના ઉપર આત્માનું પ્રતિબિમ્બ માત્ર છે પ્રકૃતિ જેને જડ છે. એટલું પણ રાખવું જોઈએ કે, પ્રકૃતિ કહેતા તેની સાથે મનને પણ સમજાવે છે. મન પણ પ્રકૃતિની અગ્ની પરવું છે અપવૃત્ત જે કાંઈ ધ્યાન અથવા વિચાર, તે પણ પ્રકૃતિના અન્નમંત ધ્યાન અથવા વિચારથી તે અતિ સ્વચ્છતામ જૂન પર્વત સર્વે પ્રકૃતિના અન્નમંત-પ્રકૃતિનો વિજિત ગિરિયા માત્ર. આ પ્રકૃતિએ મનુ- ધ્વના આત્માને આજ્ઞા સુખ્ય છે, જ્યારે તે (પ્રકૃતિ)એ આવરણ જેથી લે છે, ત્યારે આત્મા આવરણ મુક્ત થઈ સ્વમદિમાથી પ્રકૃતિના થાય ■ પદરમાં સ્વમાં વર્ણવ્યો છે તે વૈરાગ્ય (પ્રકૃતિના દમન તરીકે) આત્માના પ્રકારના પદ્યે અનિશ્ચય સદાવશરી છે. આમલ સ્વમાં સમાધિ એ- ટને પૂર્ણ એકમતાના સદાજનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે,

તેજ મોખીનું એક (સુષુપ્તી સ્વપ્ન છે.)

વિતર્કવિચારનન્દાસ્મિતાનુગમાત્ સમ્પ્રજ્ઞાતઃ ॥૧૮॥

સુત્રાર્થ—સમ્પ્રજ્ઞાત એટલે સમ્યક્ જ્ઞાન પૂર્વે
સમાધિમાં વિતર્ક, વિચાર, આનંદ અને નિર્લેપ
અહં એનો ભાવ કુમથઃ આવીને ખટો થાય છે.

વ્યાખ્યાઃ—સમાધિ બે પ્રકારની છે. એકને સમ્પ્રજ્ઞાત
અને બીજીને અસમ્પ્રજ્ઞાત કહે છે. સમ્પ્રજ્ઞાત સમાધિ
વળી ચાર પ્રકાર છે આ સમ્પ્રજ્ઞાત સમાધિથી પ્રાપ્તિ
વશ કરવાની સમુદય સહિત આવે છે. એના પ્રથમ પ્રકાર
રને સચિત્તકે સમાધિ કહે છે મન ન્યારે એક એક વસ્તુ
બીજી સર્વ વસ્તુઓનાથી પ્રથક કરીને ધ્યાન કરતું રહે
ત્યારે તેને સચિત્તક કહે છે. આ પ્રકારના વિચાર અથવા
ધ્યાનના વિભિન્ન બે પ્રકાર છે. પ્રથમ પ્રાપ્તિના સર્વ તત્ત્વો
અને બીજા, પુરુષ આ તત્ત્વોના પાછા બે પ્રકાર છે. પ્રથમ
પ્રથમ તત્ત્વ સર્વ તત્ત્વ છે. એક માત્ર ચેતનનું પુરુષ અને
મન, પ્રાપ્તિના જિજ્ઞાસુ તત્ત્વોના વિષય, તેઓના અવિદ્ય
અને અન્ય નમ્મ સ્વપ્ન સખીને ધ્યાન અથવા વિચાર
છે, ત્યારે તેને એક પ્રકારની સચિત્તક સમાધિ કહે છે. પ્રથમ
પ્રકારની કહી જાણવાની જરૂર છે. પોતેનો આ અવિદ્ય
(જ્ઞાન) મનનું રીતે સાંખ્ય દર્શનના ઉપર રચના
આ સાંખ્ય દર્શન મનથી પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે. તત્ત્વ
પ્રકાર કહે છે, અહંકાર, કલ્મશ, મન, એઓને એક સાંખ્ય

રંજુ શૂળાધાર પામે છે તેને ચિત્ત કહે છે. ચિત્તમાંથીજ તેઓ પ્રાપ્ત થાય છે આ ચિત્ત, પ્રકૃતિની મિત્ર મિત્ર સહિષ્ણુને શૂદ્ધ કરીને તેઓને ધ્યન અથવા વિચારાપ બદલી દે છે વળી સહિત અને જન અનેના નિનિતીમૂલ એક પદાર્થની પણ આપણે કલ્પના કરવી જોઈએ આ પદાર્થને અધ્યક્ષ કહે છે-ને સહિત પૂર્વના સમયની પ્રકૃતિની અપ્રકાશિત અવસ્થા એમાંથી એક કાળ પછી, સર્વ પ્રકૃતિ પ્રસારનંત હરે છે, અને પાછી બીજા કલ્પમાં તેમાંથી ફરીને સર્વ ઉપજ થાય છે આ સર્વના બનીત પ્રદેશમાં દિવ-અપન પુરવ રહેતો છે સહિત પ્રાપ્ત કર્માથીજ મુક્તિ મળે નહિ એ કેવળ બ્રહ્મને સાર પ્રવળ માત્ર છે. આ જીવનમાં જાન-સુખ ધનજ સકલુ નથી કારણ, વા-સના કદિ તુમ થતી નથી નેથી જો-સ-સુખની શીખ બ્રહ્મ વધા છે માત્રુસ આ અર્થ પ્રતીત ઉપરેણ પ્રમાણે કાર્ય કરી શકે નથી. કાન્યુ કે, તેને એ અનંત કલ્પ સામે છે પણુ અધારે ને એ વિષય વિશેષપે સમજી શકે છે, સારે પછી જગતના બનીત થકને મુક્ત થઈ જાય છે. સાધરણ રીતે તેઓને મુક્તિદાતા કહે છે, તે પ્રાપ્ત કર્માથી માત્ર બ્રહ્મની શક્તિ થાય છે, પરંતુ પરિણામે (આ-ખરે) તેનાથી પીયનીજ શક્તિ થાય છે આરમ્ભ, વિદ્યાનંતિ માટે જોઈને પત્રાવિએ આ શૂદ્ધ સહિતની પ્રાપ્તિને રસી-કાર ક્યો છે. પરંતુ તે એવી સમુગ્ધ સહિતના પ્રદેશનથી આપણને સ્વધ્યન કરી દેવાને જુદા નથી. જાનજ પ્રકૃત

સક્રિય છે. કોઈ વસ્તુના જાનની પ્રાપ્તિ થવાથીજ એ
તેના ઉપર સત્તા મેળવીએ છીએ એવી રીતે બ્યારે
પણું મન એવા સર્વે વિષયો વિષયોનું જ્ઞાન કરે
છે, ત્યારે તેઓના ઉપર સત્તા પ્રાપ્ત કરીએ નહિ ?
જે પ્રકારના જ્ઞાનથી બાહ્યિક સ્મૃત્તિ બૂતો ખોલ થયે
તેને સચિત્ત કહે છે. નકનો અર્થ પ્રશ્ન-અને સચિ
અર્થ પ્રશ્નના સરિત. જેથી કરીને બૂત સમૂહ તેઓના
રનાં સત્તા અને તેઓની તમામ સક્રિય એવા જ્ઞાનપ
પુરુષને પ્રદાન કરે, તેને સાર બૂતને પ્રશ્ન કરશે,
સચિત્ત કહે છે. અને બ્યારે તે જ્ઞાનમાર્ગ એવા
દેશ અને કાળનાથી પૃથક કરીને તેઓના સ્વરૂપની
કરણમાં આવે, ત્યારે તે સમપિતે નિર્વિત્ત સમાપ્તિ
છે. વગી બ્યારે એ જ્ઞાન પાપુ ખીજું એક પત્રાધિયું
એ, બ્યારે ત-માત્રેને દેશકાળના અનર્થન તરેકિ
વર્તમા આવે (જ્ઞાન કરણમાં આવે) ત્યારે તેને સા
મપિતિ કહે છે. વગી એ સમપિતિમાં બ્યારે સુદમ
દેશકાળના અર્થના જાનથી જોડેને તેઓના સ્વરૂપનું
કરણ આવે, ત્યારે તેને નિર્વિચર મમાપિ કહે છે.
પછીનું પત્રાધિયું અર્થ-એમાં સુદમ સ્મૃત્તિ બૂતનું જ્ઞાન પાં
કરીને અંતઃકર્મને જ્ઞાનને વિષય કરશે. પડે. ■
અનકર્મને રજસ્વલે કુલ્લથી પૃથક કરીને જ્ઞાન
નિર્વિચર, ત્યારે તેને સત્તા સમાપિ કહે છે. આ સમ

જ ન્યારે આપણે અન કરજીને સમુદય ઉપનિષદ્ય કરીને
ધ્યાન કરીએ; પરંતુ મનની અનીન અવસ્થામાં ઉપનીત
ઘર્ષ સદીએ નહિ, એ સમાધિ ન્યારે વિશેષ પરિપાક ઘણ
જાય, ન્યારે સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ સમુદય જૂનનું ધ્યાન પરિલક્ષ્ય
ઘર્ષ જાય, મનની સ્વસ્થાવસ્થા જ પિંચ વિવેક ઘણ રહે,
કેવળ સાન્નિદ્ય અદ્ધાર આવ અન્યાય વિવેકનાથી પૂષકાત
ઘર્ષ વર્તમાન રહે, ત્યારે તેને અરિમન્ય સમાધિ કહે છે.
જે માણસને આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, તેનેજ વેદમાં
" વિરોહ " કહે છે. તે પેતાને સ્વપ્ન દેહ અન્યાયે વિચારી
કરે છે, પરંતુ પેને સૂક્ષ્મ સરીરધારી છે, એવું ધ્યાન ક-
રવું જોઈએજ જોઈએ જોએ આ અવસ્થામાં રહીને તે
પરમપદ પ્રાપ્ત નહિ કરતા પ્રાણિમાં લય પામે છે, તેઓને
પ્રાણિય કહે છે, પરંતુ જોએ કેઈ પ્રકારના જોગ સુખ-
થી સતુષ્ટ નહિ, તેઓજ શેષ લલ્પ મુક્તિ મેળવે છે.

વિરામપ્રત્યયાધ્યામપૂર્વઃ સંસ્કારશૈવોઽય્યઃ ॥૧૮॥

સૂત્રાર્થઃ—અન્ય પ્રકારની સમાધિમાં સર્વદા
સમુદય માનસિક ક્રિયાના વિરામનો અભ્યાસ ક-
રવામાં આવે છે, કેવળ ચિત્તના મૂઢ સંસ્કારો મા-
ત્ર અવશિષ્ટ કહે છે.

વ્યાખ્યાઃ—આજ પૂર્વે જાનાવીત અસમ્પ્રસાદ સમા-
ધિ આ સમાધિ આપણને મુક્તિ આપી શકે છે. પ્રથમ
જે સમાધિની વાત કહેવામાં આવી છે, તે આપણને મુક્તિ

આપી શકતી નથી-આત્માને મુક્ત કરી શકતી નથી, એક માણસ સમુદય શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે, પરંતુ તેનું પાછું પતન થવાનું આત્મા જ્યાં સુધી પ્રકૃતિની અતીનાવરણમાં ના દેહને સમ્પ્રજાત સમાધિની પશુ બહાર જઈ શકે નહિ, ત્યાં સુધી પતનનો ભય રહે. જો કે એની પ્રજ્ઞાથી બહુ સદુજ્જ જેવી લાગે છે, પરંતુ તે પ્રાપ્ત કરવી બહુ કઠિણ છે. એની પ્રજ્ઞાથી એવી છે કે, -મનને ધ્યાનનો વિષય કરીને, જ્યારે હૃદયમાં કોઈ વિચાર અથવા ધારણા આવે છે, ત્યારે તેના ઉપર આધાન કરે; મનની અંદર કોઈ પ્રકારનો વિચાર આવવા ના દેહને તેને સંપૂર્ણ રીતે રુદ્ધ કરે. જ્યારે આપણે યથાર્થ રીતે આ સાધન કરી શકીએ, તેજ ધરીએ મુક્તિ મેળવીએ. પૂર્વ સાધનમાં જેઓ પૂરજ પ્રવીણ થયા નથી, તેઓ જ્યારે મનને રુદ્ધ કરવાની કોશીશ કરે છે, ત્યારે તેઓનાં ચિત્ત અત્યંત બીજમૂત તમે શુશુદ્ધિ આપત થઈ જાય છે, અને તે તેઓના મનને આગમુ અને અકર્મણ્ય (નકામુ) કરી નાંખે છે. તેઓ માને છે કે, અમે મનને રુદ્ધ લાવમાં બાધિત કરીએ છીએ. આ પ્રકૃતરૂપે સાધન કરવાને સમર્થ થવું, એ શક્તિનો એક સર્વોચ્ચ નિઝાત છે-મનને રુદ્ધ કરવાને સમર્થ થવાથીજ સવમનો સૌંદર્યત્ત યર્થ જાય છે. જ્યારે આ અસમ્પ્રજાત એટલે જાનાતીત અવરણ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે એ સમાધિ નિર્બીજ યર્થ જાય છે. સમાધિ નિર્બીજ નથી, એનો અર્થ શો ? જે સમાધિમાં જ્ઞાન બાકી રહે,

ત્યાં જેવગ જેટલીક ચિત્તરૂતિનેજ દમન કરવામા આવે છે, ત્યાં ને ચિત્તરૂતિઓ સરકાર અથવા બીજાને આગરે બકાન રહે છે. વળી સમય આવ્યેથી દુગીને પાછો તેમનાનો પ્રકાશ થવાનો સંભવ રહે છે; પરંતુ જ્યારે સર્વ સરકાર કરવામાં આવે છે, જ્યારે મન પણ સમયન વિનક થઈ આવે છે, ત્યારે તે નિર્ભયન થઈ નાથ છે પછી એવી કુવનચતાની પુન પુન ઉત્પત્તિ થવાની બીજી કદી સમાવન્ય રહે નહિ. મનની બહાર એવું કેઈ સરકાર બીજા રહે નહિ, જેનાથી પુન પુન જન્મ મૃત્યુ થઈ શકે અવસ્થાનમે એમ પૂછે શી કે, જ્ઞાન રહે નહિ. તે વળી કેવા પ્રકારની અવસ્થા ? જેને આપણે જ્ઞાન કહીએ છીએ, તે એ જ્ઞાનની અવસ્થાની સાથે તુલનામા નિમનર અવસ્થા માત્ર છે. એટલું હમેશા યાદ રાખવું જોઈએ કે, કેઈ વિષયના સર્વોચ્ચ અને સર્વ નિમ્ન બને ઉચ્ચ સમયન એકજ પ્રકારના દેખાય. પ્રકારનું કમન જ્યારે ખૂબ મલકાય, ત્યારે તે અધાર રચના થઈ શકે છે, અને વળી પ્રકારનું ઉચ્ચ કમન પણ અવસ્થાને જેવું દેખાય છે. પરંતુ એ બે પ્રકારના અધારને સુ એક કહેવા જોઈએ કે એમનિ એક પ્રકાર (ખરેખર) અધાર છે, અને બીજો બનિ તીવ્ર ઉભય (પ્રકાર) છે, તથાપિ તેઓ દેખાયમાં એકજ પ્રકારના છે. તેજ પ્રમાણે અજ્ઞાન સર્વ કરના નિમાવસ્થા છે, જ્ઞાન મર્યાદાસ્થા છે, અને એ જ્ઞાનના અતીત

ળીછ પણ એક ઉચ્ચાવસ્થા છે. આપણે જેને જ્ઞાન કહીએ છીએ, તે પણ એક ઉત્પન્ન દ્રવ્ય છે, તે એક મિશ્ર પદાર્થ છે, પ્રકૃત સાથે તથા આ ઉચ્ચતર એકામતનો ક્રમાગત અવ્યાસ કર્યાથી તેનું ફળ શું થયતું? એનાથી પૂર્વતી અરિધતા અને આગસતા જે પુગતન સંસ્કારો તે સર્વે નાશ થઈ જશે. અશુદ્ધ સૌનામાંથી તેમણા જેમ અથવા મગ કાઢી નાંખવાને સાર, જે ધાતુ વાપરવામાં આવે છે, તેની જે અવસ્થા થાય છે, તેીજ અવસ્થા એ સત્ પ્રજ્ઞિઓની પણ થાય છે. ત્યારે જોઈ ખાણમાંથી ખોદી કાઢેલી ધાતુને મારવામાં આવે છે, ત્યારે જે ધાતુ તેમાં મૂકવામાં (ગળવાને સાર તેમાં નાંખવામાં) આવે છે, તે પણ એની સાથે ગળી જાય છે. એજ પ્રમાણે સર્વદા એવી રીતના સંવર્ધનની શક્તિથી પ્રવૃત્તિની અસત્ પ્રવૃત્તિઓ અને તેની સાથે સત્ પ્રવૃત્તિઓ પણ ચાલી જશે. એ સત્ અને અસત્ જંને પ્રવૃત્તિઓ પરસ્પર પરસ્પરને અભિભૂત કરી નાંખશે. તે વેળાએ પછી આત્મા સત્ અથવા અસત્ કોઈ પ્રકારની શક્તિદ્વારા અભિભૂત કરી નાંખશે તે વેળાએ પછી આત્મા સત્ અથવા અસત્ કોઈ પ્રકારની શક્તિદ્વારા અભિભૂત ના થતાં સ્વમદિમામાં અવરિધન રહેશે. પછી તે આત્મા સર્વવ્યાપી, સર્વશક્તિમાન અને સર્વદા સર્વજ્ઞ થાય છે. આત્મા સમુદય શક્તિનો તામ કરીને સર્વ શક્તિમંત થાય છે; અને જીવનમાં અભિમાન તામ કરીને પ્રત્યુ અભિ કરે છે—મરણ કે, પછી તે. તે મદ્ય પ્રણુરપેજ બની જાય અને ત્યારેજ તે (આત્મા) જાણી શકશે કે, તેને જ્ઞાન

અથવા પૃથ્વી, સૂર્ય વા પૃથ્વી એ કશાનું કદિપણ પ્રયોજન નહેતુ. તે બધી વાકસે કે, તે કદિપણ કપાઈ પણ આગ્રેય નથી, અને કદિ કોઈપણ દેકાએ નષ્ટો નથી, કેવળ પ્રકૃતિજ મમત્તમમન કરતી હતી પ્રકૃતિની એ માનજ આત્માના ઉપર પ્રતિબિંબિત થઈ હતી કેમેરા (Camera)ના દ્વારા પ્રકાશ દિવાલના ઉપર પ્રતિબિંબિત થઈને પ્રકાશ થઈ પડ્યો છે અને હવે કેમેરા છે (તે જતા) દિવાલ (અથવા પાટો) મૂકીને પેઠે એમ માને છે કે, હુંજ હાથ ડોહું છું. આપણા સર્વના સજાધમા પણ આમજ છે; મિતજ કેવળ આમ તેમ જાણ છે, અને નાના પ્રકારનાં રૂપ પારણ કરે છે, (તે જતા) આપણે એમ માનીએ છીએ કે, આપણે એવા સિમ સિમ આકાર પારણ કરીએ છીએ. આ સર્વ અઘાન આત્મુ જામે. એવી સિદ્ધાવસ્થામાં મુક્ત આત્મા ત્યારે જે આઘા કરશે-પ્રાર્થના અથવા બિહુક્તના જેવી વાચના નહિ, પરંતુ આઘા કરશે, તે તરતજ પૂર્ણ થશે. એવો મુકાબલા ત્યારે જે ઇચ્છા કરશે ત્યારે તેજ (હાજરુસાર) કરવાને સમર્થ થશે. સાખ્ય દર્શનના મતે, ઇધરનું અસ્તિત્વ નથી એ દર્શન કહે છે કે, જગત્તેય ઇશ્વર કાઈ દેઈ કાઈ નહિ, કશું કે, જે તે દેવ, તે તે નિશ્ચય આત્મા હશે, અને આત્મા અત્યંત કવિ મુક્ત અથવા બદ્દ હશે. જે આત્મા પ્રકૃતિના વરીજીત, પ્રકૃતિએ જે આત્માના ઉપર આધિપત્ય સ્થાપન કર્યું છે, તે કેવી

રીને સહિ કરી શકે ? તે તે પોતેજ સમ વર્ષ ચરેજે.
 વગી જે જીવે પ્રદમ્બ કરવામાં આવે, એટલે અદમ્બને
 જે મુક્ત તરીકે સ્વીકારવામાં આવે, તે એવે વાધો જ
 વમે કે, મુક્ત આપ્યા ગીરીને સહિ આ જગતી કરે
 કિયા વમેરે નિસદ કરી શકે ? (ચવાતી શકે !) એને
 કેઈ વાસના હોઈ શકે નહિ, તેથી તેને સહિ અને જગ-
 તનું વાસન વમેરે કરવાની કાર્યાવસ્થાના રહી શકે નહિ.
 બીજું, એ સાંખ્ય દર્શન કહે છે કે, હિરનું અસ્તિત્વ કમુક
 કરવાની કરી આવસ્થાના નથી; પ્રકૃતિને સ્વીકાર કર્યાંજ
 સર્વ વ્યવસ્થા કરી શકાય. (આમ દેવ) તે પછી હિરનું
 પ્રવેશન શું ? ત્યારે હિરનું દેવ કહે છે કે, અનેક આત્મ
 એવા છે કે, જેમણે પૂર્વ મુક્તિ મેળવી નથી, (૧૪)
 સમમગ એવા નજીક મેળવે છે, તેઓ સમુદય અગ્રેષ્ઠિ
 શક્તિની વાસના એકદમ ત્યાગ કરી ત્યાં સકાપથી મેળવે
 થાય છે. તેઓનાં મન કેટલાક કાળ સુધી પ્રકૃતિમાં રીન
 થઈ રહે છે; તેઓ ત્યારે પાછા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે
 પ્રકૃતિના પ્રભુ થઈને આવે છે. તેઓને જે હિર કહે,
 તે એવે હિર છે ખરો. આપણે સર્વ એક સમયે એનું
 હિરત્વ પ્રમ કરીશું. વગી સાંખ્ય દર્શનના મને, જે
 રમાં જે હિરની જગત વર્તુલમાં આવી છે, તે માત્ર
 એની રીતના એક મુક્તાત્માનું વર્ણન છે. એના સિદ્ધા-
 નિત્ય મુક્ત, અનદયન, જગતને સહિ કરતું કેઈ નથી.

અને બીજા હાથપર યોગીઓ રહે છે કે, “જા. એક હાથર છે; બીજા સર્વ આત્માઓથી પૃથક્. સર્વ લાહિયો અનન્ય નિત્ય પ્રભુ, નિત્ય મુક્ત, સર્વ ગુરુને ગુરુ એક આત્મા છે. ” યોગીઓ, સામ્યમનસાગ્રા જેઓને પ્રકૃતિચક્ષુ રહે છે, તેઓનું અસ્તિત્વ પણ અવસ્થા સ્વીકાર કરે છે. તેઓ રહે છે કે, એમો યોગબ્રહ્મ યોગીઓ છે. કેટલાક કાળને સાર તેઓના શીષ્ય શક્ત્યમા ગમનમા અગમ્ય શૂંચિત્વ ધ્યાય છે ખરી, પ-રંતુ તે સમયે તેઓ જનવત્તા અથા વિરોધના અધિપતિ રૂપે થઈ રહે છે.

મદ પ્રત્યયો વિદેદમકૃતિ ભવાનામ્ ॥ ૧૯ ॥

સૂત્રાર્થઃ—આ સમાધિ ને સમ્યક્ વૈરાગ્ય પૂર્વક આચરવામાં ના આવે, તો તેજ દેવતા અને પ્રકૃતિલીનોની પુનરુત્પત્તિનું કારણ થાય છે.

વ્યાખ્યાઃ—ભારતની સર્વ ધર્મ-પ્રજ્ઞાત્રીમાં દેવતા એટલે કેટલાક ઉચ્ચ ઉચ્ચ પદવાળા પુરુષો સમાગમ છે. સિમ સિમ છવાતમા સિમ સિમ સમયે એ પદ પૂર્ણ કરે છે (એ પદાદ થાય છે). પરંતુ તેઓમાના કેટલપણ પૂર્ણ નથી.

શ્રદાવીર્યસ્મૃતિસમાધિમહાપૂર્વકં દત્તરેષામ્ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—બીજા કોઈ કોઈને શ્રદ્ધા એટલે વિશ્વાસ, વીર્ય એટલે મનનું તેજ, સ્મૃતિ, સમાધિ અથવા એકામતા અને સત્ય વસ્તુના વિવેકમાંથી

એવી સમાધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

વ્યાખ્યા—જેઓ દેવના પદ અથવા કોઈ કલ્પના દ્વારા સનના બાળી (અધિકારી) પ્રાપ્ત કરના નથી, તેઓની પણ કહેવામાં આવે છે. તેઓ મુક્તિ મેળવે છે.

તદ્વિમશ્વેગાનામામન્નઃ ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જેઓ અચન્ત આશ્ચર્ય મુક્તિ અથવા ઉત્તમાદી (હોય છે), તેઓ બહુ જલ્દીથી યોગમાં કૃતકાર્ય થાય છે.

મુદ્ધમધ્યાધિમાત્રત્તોડપિ વિશેષઃ ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—વળી મુદ્ધ એટલે મદ પ્રયત્ન, મધ્યમ પ્રયત્ન અથવા અત્યંત અધિક પ્રયત્ન, એના અનુસારે પણ તેઓની અંદર વિશેષ અથવા ભેદ ભેદમાં આવે છે.

ઈશ્વરમણિયાનાદ્રા ॥ ૨૩ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અથવા ઈશ્વરના ઉપર ભક્તિદ્વારા પણ (સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે).

લેશકર્મવિપાકાશયૈરપરામૃતઃ પુરુષવિશેષ ઈશ્વર ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—એક વિશેષ પુરુષ. જે દુઃખ, કષ્ટ, જા અથવા વામનદ્વારા અરપૂર, જે સર્વે મુખ્ય સામનકર્તા, તેજ ઈશ્વર.

વ્યાખ્યા:—અર્થિ આપણે રીતે રમણ કરતું જોઈએ
 કે, પાનજલ યોગ સાક્ષ સાંખ્ય દર્શનના ઉપર સ્થપિત
 છે, પરંતુ સાંખ્ય દર્શનમાં હિંસરનું સ્થાન નથી. પરંતુ યો-
 ગીઓ હિંસરનો પ્રતીકાર કરે છે; તથાપિ તેઓ (યોગીઓ)
 હિંસર વિષયમાં નાના પ્રકારના ભાવચળા દોષ છે, જેમકે-
 સ્પષ્ટિ ક્રાંતિપદ પરિત્યાગ કરે છે યોગીઓના હિંસરના અ-
 ધંધી જગત્તે સ્પષ્ટિક્રાંતિ હિંસર સુચિત થતો નથી, પરંતુ
 વેદના મતે હિંસર જગત્તે સ્પષ્ટિક્રાંતિ છે તેનો અભિપ્રાય
 એવો છે કે, જગત્તે અધરે સમગ્રસ્વ જોવામાં આવે
 છે, તારે તે (જગત્) અવસ્થ એક પુનઃસંક્રિતનોજ
 વિદ્યાર હશે પરંતુ યોગ અને સાંખ્ય બંને એ સ્પષ્ટિ સ-
 નધી પ્રથમ નિમ્નકુચ ઉદ્ધારના નથી-પરિત્યાગ કરી દે છે;
 યોગીઓ હિંસર સ્થાપન કરવાને અડધા છે પરંતુ તેઓ
 એ સ્પષ્ટિ સંનધી પ્રથમ ના ઉદ્ધારના, તેને નિમ્નકુચ ડોડી દેવા
 કહે છે. (એમ) સ્પષ્ટિના પ્રથમ ના ઉદ્ધારના છતાં પણ
 તેઓ યોગના ભાગ્યનુસાર એક ઉપાયથી એક હિંસરતત્ત્વમાં
 પહોંચી જાય છે. તેઓ કહે છે

તત્ર નિરતિદાયં સર્વવ્રત્તવીજમ્ ॥ ૨૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—અન્યમાં જે સર્વવ્રત્તવનું બીજ છે,
 તે તેનામાં નિરતિદાય એટલે અનત સાવ ધાર-
 નું કરે છે.

વ્યાખ્યા:—મનને અવરતે એ દેવાન્ત ભાવની અંતર
 શ્રમણ કરતું જોઈએ જોઈએ. તમે અવરત સીમા
 હેતુ સમંધી ધ્યાન કરી જો, પરંતુ એ ધ્યાન કરવા અવરત
 તેની સાથે સાથે તમારે અનન્ત દેશનું ધ્યાન કરતું પા
 આંખો મીચીને જોઈએકમુદ દેશ સુધી ધ્યાન અવરત વિચાર
 કરો, તે જોઈ જાકશે કે, જે ધ્યાને એ શુદ્ધ દેશપદ
 વૃત્તિ દેખવા પામે છે, તેજ ધ્યાને તેની આરે તરફ અ
 નન્ત વિસ્તૃત બીજું એક જગ (મહત્ત) રહેતું છે—
 સમંધી પદ એમ જ છે ધારો કે તમે એક સેવક સમ
 યના વિષે વિચાર કરો છો, તે તેની સાથે સાથેજ તમા
 અનન્ત કાળની યાત્રા વિચાર કરવો પડશે, જાન સંબંધ
 પદ એમજ સમજવું જોઈએ, મનુષ્યમાં જ્ઞાન દેવજ જો
 ભાવે છે. પરંતુ એ શુદ્ધ જ્ઞાનનો વિચાર કરવાથી તેની સા
 સાથે અનન્ત જ્ઞાન જોવામા આવતે આથી માત્રમ પડે
 કે. (આપસુ પોતાની પ્રકૃતિ ઉપરથીજ એ સારી રી
 સિદ્ધ થાય છે) એક અનન્ત જ્ઞાન એવું તે જોઈએ
 એજ અનન્ત જ્ઞાને ઈશ્વર કહે છે.

મ પૂર્વેવામવિ ગુરુઃ કાઠેનાનવચ્છેદાત્ ॥ ૨૬ ॥

મૂર્ત્યાર્થ:—તે પૂર્વ પૂર્વ (પ્રાચીન) ગુરુઓને
 પદ ગુરુ, કારણ કે, તે કાળથી સીમાબદ્ધ નથી

વ્યાખ્યા:—આપણા અન્વેષણમાંજ સર્વ જ્ઞાન રહેતું છે

પર' પરંતુ ખીન એક જ્ઞાનદાસ તેને ઉત્તેજિત કરવું એ
 હશે, બાલુચની સમિતિ આપણા અદરજ છે ખરી. પરંતુ
 તેને ઉત્તેજિત કરતી જોઈએ, યોમીઓ કહે છે એવા રીતે
 જ્ઞાનનો ઉન્મેષ (વિદ્યસ) ખીન એક જ્ઞાનની આદાપથીજ
 સંભવિત થઈ શકે છે. જડ, અચેતન જૂન કદિ જ્ઞાનનો વિ
 કાસ કરાવી શકે નહિ-ફેરવત જ્ઞાનની સમિતિઓ જ્ઞાનનો
 વિદ્યસ થઈ શકે. આપણું મિત્રભા જે જ્ઞાન છે, તેના
 વિદ્યસને સાર જાતીઓ સવલ આપણા સમં દતા, તેમાં
 એવા મુશ્કેલીઓ સંવદા પ્રયોજન કરી જમન કદિ પણ
 એવા અધ્યાયો વિનાનું થયું નથી. તેથી પણ જ્ઞાન તેઓની
 સદાપન્થ વિના આવી (ચિકાલી-મળી) શકતું નથી
 હજાર સર્વે શુભો પણ શુભ છે, કારણ કે, એ સર્વે શુભો
 મને તેજા ઉભવ થયેલા છ ના દેવ, અથવા તેઓ
 દેવતા દોષ કે સર્વના દૂત દેવ, પણ સર્વે બદ બને
 કાળદાસ સ્વીમાબદ દતા. પરંતુ હજાર કાળદાસ આપણ
 નથી, યોમીઓના આ જે વિષેષ ચિદ્વન છે - પહેલો એકે,
 સાન્ત વસ્તુનું ખ્યાન અથવા રિચર કરવા જતાજ મા
 આપ્ય થઈને અનન્તનું ખ્યાન કરશે (અનન્તનું ખ્યાન એને
 કરવું/ ૫૩શે) અને જે મર્દસક અનુમૂનિની એક જા
 નુ સત દેવ તો એની ખોટી બાબુ પડુ સત થશે કા
 રણ કે, તે બંને ત્યારે એકજ થતી અનુમૂનિ છે, ત્યારે
 તે બંને ત્યારે એકજ થતી અનુમૂનિ છે, ત્યારે તે બંને

અનુમનિયું મન્ય પણ સમાન થશે. માનુસનું જ્ઞાન અવ્ય-
 છે, એટલે માનુસ અવ્યથ છે-એનાથી સમજાવ છે કે,
 ઇશ્વરનું જ્ઞાન અનન્ત છે, ઇશ્વર અનન્ત જ્ઞાન સંપન્ન છે
 આપણે જો આ જો અનુનુનિમાંની એકને મદ્ય કરીએ,
 તો બીજાને મદ્ય ના કરીએ કેમ ? પુરિત તો એમજ કહે
 કે, કાલે બનેને મદ્ય કરે, અગત્ય તો બંનેને પરિવાર
 કરે. જો દુ એવું વિચાર આણું કે, માનુસ અવ્યથ
 સંપન્ન છે, તો એ પણ મારે આશ્ચર્ય કરવું જોઈએ
 કે, તેના પછાડે એક અશ્વીમતાન સંપન્ન પુરુષ છે. જોતે
 સિદ્ધાન્ત એ કે, યુરવિન્ય કેમ પણ જ્ઞાન થઈ શકે નહિ
 વર્તમાન કાળના દાર્શનિકો જે એમ કહે છે કે, માનુસનું
 જ્ઞાન, તેના પોતાના સીતરમાંથીજ ઉત્પન્ન થાય છે, એ
 વાત સત્ય ખરી, સર્વજ્ઞાન માનુસના જિનરમાં રહેતું જ
 ખરી, પરંતુ એ જ્ઞાનના વિકાસને સાર તેને કેટલીક સ્ત-
 રો (મહત્તર) અવરૂજી અવસ્થાનું પ્રયોગન છે. જો
 પણે યુરવિન્ય થઈ જવન પ્રાપ્ત કરી શકીએ નહિ. જો
 એવી વાત થઈ આવે છે કે, જો માનુસ, દેવ અથવા સર્વવ્યાપક
 જ્ઞાન વિશેષ આપણા યુર દોષ તો તેઓ તો સર્વે સશીમ છે
 તેઓના પૂર્વે તેઓને પછી યુર કેમ દત્તે ? ત્યારે આપણે
 બાધ્ય થઈને આપણે વિશેષ સિદ્ધાન્ત નહી કરવેજ પડે ?
 એવે, એક પુરુષ યુર છે, જે કાળના દાર સીમા બદ નહિ
 અગત્ય અનુનિષ્ઠ (યુરર મર્વાદ્યચર) નથી. એજ એ

અનન્ત જ્ઞાન સપન શુરુ, જેનો આદિ પણ નથી, અનન્ત પણ નથી, તેનેજ હવેર કહે છે.

તસ્ય વાચકઃ મળવઃ ॥ ૨૭ ॥

સૂમાર્યઃ—મહુવ એટલે આંધકાર (૩૦) તેનો પ્રકાશક છે

વ્યાખ્યા:—તમારા મનમાં જે મર્ડ આવ દોષ છે, તેનાજ પ્રતિરૂપ એક સબ્દ પણ દોષ છે, આ સબ્દ અને આવને પૃથક કરી સકાય નહિ આવના જણા બાળને સબ્દ અને એના અદરના બાળને વિચાર કે પારખા અથવા આવ એનું નામ આપવામાં આવે છે તેજ પણ માણસ રિંગે પણ બગધી પારણાને સબ્દનાથી પૃથક કરી સકતો નથી કેટલાક માણસોએ એકજ બેલીને કયા આવને ચાર કોયે સબ્દ વાપર્યે જોઈએ, એમ નહીં કરતા કરતા બાપાની ઉત્પત્તિ થઈ જો, એવો પજાકનો મત હો પરંતુ એ મત શુધ્ધ બરોડો છે, એમ સિદ્ધ થયું છે જ્યાં સુધી વાદિ રહેલી છે, ત્યાં સુધી સબ્દ અને આપા બનેનું અસ્તિત્વ રહેલું છે. દરે એવો પ્રશ્ન સર્જી આવે છે કે, એક આવ અને એક સબ્દમાં પરસ્પર મળવ સી છે આપણે જોઈ જોઈએ છીએ કે, એક બાપાની સ્વરૂપે એક સબ્દનો જ વિચિત્ર સંબંધ દોષ છે, તથાપિ એકજ પ્રકારના સબ્દ હવે એકજ પ્રકારનો જવા પ્રકાર થશે, એમ કહી નથી.

અનેક જુદા જુદા દેશમાં આવે એક જાતનો દેવ હશે. પરંતુ આવા સર્વને રીતે જુદી જુદી કોવ છે. પ્રત્યેક જગત પ્રકટ કરવા જતાં આગળ એક એક સંખ્યા પ્રયોગન પડે. પરંતુ આ સંખ્યા એક પ્રમાણા ઉચ્ચારજવામાં ભેદભેદ નેતુ કાંઈ પ્રયોગન નથી. મિત્ર મિત્ર જાણના લેખો અન્ય મિત્રમિત્ર ઉચ્ચારજવામાં સંખ્યા તપરને, આવીજ સંખ્યા વિના આપણે કદ્યુ છે કે. " જો કે જાત અને સંખ્યા પદ્ધતિ સમયે એકમાત્ર છે. પરંતુ એક સંખ્યા અને એક આવની અદ્ય નિયત્ય એક અનનિકમખીવ સંખ્યા રહેશે. એમ સમજાવતુ નથી. " આ સમજ સંખ્યા જુદા જુદા દેવ છે પણ, તથાપિ સંખ્યા અને જાતનો પરસ્પર સંબંધ સ્વમાત્રિક છે જો વાચ્ય અને વાચકની અદર પ્રકૃત સંખ્યા રહે, તેજ જાત અને સંખ્યાની અદર પરસ્પર સંબંધ છે, એમ કહેવાય, તેમ જો ના જાય, તો તે વાચક સંખ્યા કદિપણ સર્વ સામ્યો. ચાપરી સહે નહિ. વાચક વાચ્ય પરંતુને પ્રકટક છે-જો તે વાચ્ય પરંતુનું પૂર્વથી અસ્તિત્વ દેવ, અને અપરો પુનઃ પુનઃ પરિણામ દ્વારા તેજ સહીએ કે, એ વાચક સંખ્યા તે તે વરંતુને અનેકવાર સમજાવી છે. તો આપણે સમજી સહીએ કે, એ વાચ્ય વાચકની અદર વાચ્ય એક સંખ્યા છે. જો કે એ વસ્તુઓ વર્તમાન ના દેવ, તેપણુ દ્વારો અધુર તોજોના વાચક દ્વારા તેજો સંખ્યા તાત પ્રમ કરશે. વાચ્ય અને વાચકને ફિરકાવિક સંબંધ

મહેશની વિશેષ આવશ્યકતા છે; તેમ યજ્ઞથીજ ત્યારે એ વાયક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે, ત્યારે તે એ વાયક વસ્તુની વાતને મનમાં ઘડ કરાવી દેશે. આ વાત જસ દેહ-નનો બાબતકાર કહે છે કે, ઓં હિરનો વાયક છે આ વાતના ઉપર એટલે જાર મૂકવાનો બાબતકારનો ઉદ્દેશ મી ? " હિર " એ બાવ સમજાવવાને યાર તે સેંકડો શબ્દો છે, એક બાવની સાથે દ્વિતરો શબ્દનો સંજય રહેશે છે. હિર એ બાવ સેંકડો શબ્દો સાથે સંજય રહેશે છે, તે પ્રત્યેક શબ્દ હિરનો વાયક થઈ રહે. વાકી દીક, જાણે તેમ મધુ: ૫૦ તુ તેમ યજ્ઞથી જન્મ એ શબ્દોમાંથી એક સાધારણ શબ્દ નામની શબ્દો જોઈએ એ સર્વ વાયકોની એક સાધારણ જૂમિ દોરાની આવશ્યકતા છે-અને જે વાયક શબ્દ સર્વનો સાધારણ વાયક થશે, તે વાયક શબ્દ જ સર્વ એક તરીકે મજૂરી, અને તેજ વાસ્તવિક તેનો વધાર્થ વાયક થશે. કેઈ શબ્દનો ઉચ્ચાર કહે દોષ, તે આપણે કહી નથી અને તાજવાને શબ્દોચ્ચારોત્પાદક તરીકે કામમાં લેઈએ છીએ. સું એવો કેઈ કેલનિક શબ્દ છે, જે મદુજ જ બીજી સર્વ શબ્દોને પ્રકટ કરે ? હા-આ શબ્દજ એવા પ્રકારનો છે. એજ સર્વ શબ્દોનું મૂળ પાવા-૨૫ છે, એનો પહેલો અક્ષર " અ " સર્વ શબ્દોનું મૂળ છે-એજ સર્વ શબ્દોની કુચિત શબ્દ દોષ તે, કુચિ અથવા અથી એવો અર્થ થાય, અને તેજ દીક

અને તે માટે અમલ તેવું પ્રિય-કૃત્ય ન
 હો, તે હુમ કરવા તાત્કાલિક કેટલાક સૂત્રો
 કયાં વિના ઉચ્ચારિત થવું છે "મ" વર્ણો
 સખ્યો ઉપરોક્ત મન્દ છે. તેઓ ગુચ્છર કારણે, બને
 બધા કરતાં પડે છે અને "ઉ" ને સખ્ય હમણાં
 થી તે મુખના અધ્યક્ષામાં ને સખ્યાર છે ત્યાં હ
 ત્વજે હજી મળે છે આ પ્રમાણે "ક" સખ્યાર
 સર્વ સખ્યાર ઉચ્ચારણની કિંવા પ્રકારિત થવું છે. આ
 મનુષીય તેજ સ્વાભાવિક સખ્યાર છે—એમ સર્વ શિ
 જિત સખ્યારની જાતની સ્વરૂપ છે જેટલા પ્રકારનાં
 દોષ શો, તે સર્વ સખ્યારને એ સૂચક છે. વળી, આ
 આમ જ એકમાત્ર હિમ્ને પાડક છે એનાં બીજાં કાંઈ
 પળું છે. ભરતખંડમાં જેટલા પ્રકારનાં ભુદા ભુદા ધર્મજ
 છે, તે સર્વ આ આમ્કારને આશ્રય કરીને છે; જેટલા
 તમંગ જિત જિત ધર્મજાવ સર્વ આ આમ્કારને જ
 કરીને રહેલા છે આદિ એવે પ્રશ્ન થઈ આવે છે
 અમેરિકા, ઉચ્ચ અને બીજા દેશોને એની સાથે શું સખ્યાર
 છે ? સર્વ દેશમાં એ આમ્કારને વ્યવહાર થતી હો; એ
 કારણે એ કે, ભરતખંડમાં જેટલા પ્રકારનાં ધર્મજાવને
 કાચ થયો છે, તે સર્વમાં આમ્કાર પરિરક્ત થયે છે અને
 તે ઉપર સંજોગી જિત જિત બાવ સમજાવવાને સાર
 પડ્યો છે અદૈતચટ્ટી, દૈતચટ્ટી, દૈતદૈતચટ્ટી, મેચટ્ટી

એટલું જ નહિ, પણ નાસિતો સુખાં સર્વેએ આ ઓઝા-
રનું અવગમન કર્યું હતું. માણસ જાતના એટલા પ્રકારના
ધર્મ બાજુ છે, ને સર્વેનો સુચક આ ઓઝાર છે. હિંદુ
શબ્દ " ઓઝ " લો, તે એનાથી ફેવળ સીમાબદ્ધ કે-
શિક બાજુ મમજાવ છે જો તમે તેના અનિરિક્ત (ઉપ-
રાંત) કોઈ ભાવ એ શબ્દદ્વારા સમજાવવાની હિંમત કરો,
તો તમારે તેની શાકે વિશેષજી જોડવું પડશે-જેમકે (per-
sonal) સમુદય, (impersonal) નિર્મુદય (absolute)
પૂર્ણ હિંસાદિ. અન્ય સમુદય ભાષાઓમાં પણ હિંમર વાચક
જે સકળ શબ્દો છે, તેમજ સજાધમાં પણ આ વાત સાચી
પડે, તેઓ અતિ સીમા બદ્ધ બાવનેજ સદૃશ કરીને રહે
જો પરંતુ " જો " આ શબ્દમાં સર્વ પ્રકારનો અર્થ છે.
વાસ્તે સર્વ સાધારણોએ (સર્વ મનુષ્યોએ) તે પ્રદણ કર-
વો આવશ્યક છે

તજ્જપસ્તદર્થ માવનમ્ ॥ ૨૮ ॥

મૂળાર્થઃ—આ ઓઝારનું પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચા-
રણ અને તેના અર્થનું ધ્યાન સમાધિ પ્રાપ્તિનો
ઉપાય છે.

વ્યાખ્યાઃ—હવે એવો વિચાર સમજાવે ॥ ૩, પુનઃ
પુનઃ અવધાસ અથવા ઉચ્ચારણની આવશ્યકતા શી છે ?
અવસ્થા, આપણ સરકાર સજાધી મન-વાદની વાતવાદ હોય
છે; સમુદય સરકાર સમર્થિ આપણા મનની અદર રહેલી

શામંગ પબ્જી. જ્યોત્સરનુ પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચારણ અને એના અર્થનુ સમરણ કરવુ એજ પોતાના અંતરમા સ્થાપુ-સંગ કરવો. પુનઃ પુનઃ ઉચ્ચારણ કરે અને તેની સાથે ઉચ્ચારિત શબ્દના અર્થનુ ધ્યાન કરે. તેનાથી તદ્વચમા જ્ઞાનનો પ્રકાશ થઇ આવશે અને આત્મા પ્રકાશિત થશે.

પરંતુ જેમ "કૃત્તે" એ શબ્દનુ ધ્યાન કરવુ જોઇએ, તેમ તેની સાથે તેના અર્થનુ પણ ધ્યાન (અથવા વિચાર) કરવે જોઇએ અસાધ્ય સ્થાન કરે, એ ઉપદેશનુ તાત્પર્ય એ છે કે. જાણે કેટલા પુરાણન લેનનુ ચિન્હ અણપિ તમારા અંગપર રહેલું છે, તેને એવે અમ-મગકપ તાપ લાગતાજ તે લેન પાપુ પહેલા જેવા જોવા ઉભરી આવીને દેખા દેશે આ ઉચ્ચારણ ઉપગ્રીજ મમત્વમા આવશે કે, આ પબ્જી જિતરમા ને નવ ઉત્તમ સરકારે છે, તેઓએ અન્ધારે અમકાન લાવ પારણ કર્યો છે ખરો, પરંતુ સન્સારથી તેઓ પાછા જામન થશે-જ્યોત્સનાવ પાગળ કરશે. સન્સારના કરતા વધારે પરિત્ર જનતામા જીવતુ કુર્ષ પશુ નથી, કારણ, એક સન્સારથીજ મુક્ત સરકારો જાગૃત થવાનો સુયોગ થઇ આવે છે.

તતઃ પ્રત્યક્ષ ચૈતનાધિગમ્યોઽવ્દન્ટરાયા ભાવધા ॥૨૯॥

સૂત્રાર્થઃ—એમાથી અન્તરહિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને યોગનાં વિદ્ય સમૂહ નાશ પામે છે.

વ્યાખ્યાઃ—આ જ્યોત્સરના જપ અને ધ્યાનનું પ્રથમ

કાળ એ જોગો કે, કામે કરીને અન્નદક્ષિ વિદ્યાર્થિ રહેશે. અને માનસિક નથા શારીરિક યોગ-વિમ્લ કરે છે થતાં રહેશે. દવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, આ યોગ-વિદ્યે કિયાં કિયાં છે ?

વ્યાધિસ્થાન મંશય પ્રમાદાલસ્યાવિમ્લિતિ શ્રા
ન્નિદર્શનાલ્લગ્ન્ય મૃમિકન્નાનવાસ્યતન્વાનિ ચિત્તવિદે
પાપ્તેઽન્નરાયાઃ ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—દાગ, માનસિક જડતા, હંદેહુ કે દાસીનતા, આગમ, અચળતા, મિથ્યા અનુભવ જોડામતા પ્રાપ્ત ના કરવી, એક સ્વસ્થા પ્રાપ્ત થયે છેતાં પણ તેનાથી પતિત થવું, આ ચિત્તવિદેપમારી અન્નરાય છે.

વ્યાખ્યાઃ—પહેલો વ્યાધિ-આ શુભન-સમગ્ર ભૂમે પાર જવું હોય, તે આ મગીઝ ન તેના પાર થવનું એ માન્ય નથી છે એને ખાટે (કરીરને ખાટે) પણ કરે (જેની માયરખી કરવી) આવશ્યક છે. જેનાં કરીર જ ન તાન ના રોય તેઓ પેઠી થઈ શકે નહિ. મનસિક જડતા આવ્યાથી, આપણુ યોગઅધન તિવરમાં શુભતમ્લ મદનો નથી થઈ જાય છે. તેથી સુખન કરવાને સ્થા એ દેઠ એકપ્રકાર, ચક્રન અને હૃદય રહેતાનું પ્રયોગન છે. તેમાંનું કરવે રહે નહિ આ તિવરમાં આપણુ વિચાર ન

નિત વિશ્વાસ તમે નેહ્યો દોષ, પણ બધાં સુધી કાઢ વિ-
શેષ આધ્યાત્મિક વિષય, જેવો કે દુરદર્શન, દુરમવલ્લુ વગે-
રેનો અનુભવ ના થાય, ત્યાં સુધી એ નિષ્ણ સત્ય છે કે નહિ,
એ જાણના પળો સંદેહ ઉત્પન્ન થશે. બધારે આ સર્વેનો
ધોડો ધોડો અભ્યાસ થવો આવવો રહે, ત્યારે મન પણ
કેમ દૃઢ થતુ રહે છે, અને તે એવ સ્વધર્મને સાધન-મા-
ર્ગમાં બેસે વધારે અધ્યવસાયથીયે કરી શકે છે. અનવ-
ગિષતત્વ-એવુ થશે, ધારો કે, જાણે તમે અભ્યાસ કરો
છો, ત્યારે મન બેસ સદૃશમા એકાગ્ર અને સ્થિર થાય છે;
અને એમ સામે છે કે, સાધન-માર્ગમાં તમે બહુ જલદી
જલદી ખૂન ઉત્પન્ન કરો છો (જાગૃત વર્ણ છે), (તે-
વામાં) એકાગ્ર તમારો એ ઉત્પત્તિને પ્રચલ બધ થઈ ગયો
તમે જોશુ કે, જાણે એકાગ્ર એક દિવસ તમારો સર્વ ઉ-
ત્પત્તિ પ્રચલ જલદી જાગૃત, જાણે વધારે ખરાબે લાગી ગયુ,
મતિ રહિત થયુ હોય, તેમ થયુ આ પ્રમાણે થવાથી અ-
ધ્યવસાય-વૃત્ત થઈ નહિ જે કાંઈ ઉત્પત્તિ થાય છે, તે
એવી રીતે ઉત્પત્તિ અવત્તિ-મદયા પાયામાંથી જ થાય છે.

દુઃસ્વદૌર્મ્યનસ્વાક્રમેમયત્વવાસમશ્વામારિસેવસ-

દમુવઃ ॥ ૩૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—દુઃખ, મન ખરાબ થયું, શરીર ન-
મયું, અનિયમિત શ્વાસ પ્રશ્વાસ, આ સર્વ એકા-
ગ્રતાના અભાવની સાથે સાથે ઉત્પન્ન થાય છે.

વ્યાખ્યા.—ત્યારે એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે ત્યારે તેની સાથે મન યજ્ઞ સંપૂર્ણ સન્નિ મેળવે છે. જ્યારે બરાબર રહેતે સાધન ના થાય, ત્યારે ત્યારે ચિત્ત રીતે સર સંવન ના રહે, ત્યારે જ આ વિગ્રે આવીને ખર્ચ થાય છે. એકાગ્રતા ગતિથી અને હૃદયમાં આત્મસમર્થણ થાય છે. જો મન દૃઢ થાય છે અને ત્યજી બાકે છે. જો ધ્યાનના માર્ગમાં પ્રાપ્ત થવેને એવી સ્થાવરીય ચંચલતા કે તપન થાય છે. (પશુ) તે તરફ મન ગમ્યા વિના સ્થાન કેપા જાએલ સધનના દારાજ તેઓ આઘાત થઈ, ત્યારે આસન સિધર થશે.

તત્પ્રતિષેધાર્યમેકતત્ત્વાભ્યાસઃ ॥ ૩૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—એના નિવારણને સાર એક તત્ત્વનો અભ્યાસ આવરવક થઈ રહે છે.

વ્યાખ્યાઃ—મન ધોડીયારને સાર કાર્ય એક વિષય જ્ઞાનમાં લગ્યુ રહ્યાથી પૂરેકા વિગ્રે આપ્યાં જાય છે. આ ઉપરેત ખૂબ સાધરણ જ્ઞાતી આગામાં આજો છે, આ જાણ મૂલમાં આ ઉપરેતનું વિવેચન અને અદ્યક્ષના મળે એકજ પ્રકારને અભ્યાસ સંનિત પત્રે બાધેમતો થઈ દો નદિ, તેડાં માટે નવા પ્રકારના ઉપાયની વાત કરેલમાં આવી છે પ્રત્યેકજા એમને કંઈ ઉપાય પેલેલ પત્રે નવમેમતો થય છે, તે પરીક્ષા કરીને જોઈ જોઈ રહે છે.

મૈત્રીકાળામુદિતોપેક્ષાણાં સુસદુઃસ પુણ્યાપુણ્ય-
વિષયાણા માવનાતાધિત્વપ્રમાદનમ્ ॥ ૩૩ ॥

સૂત્રાર્થઃ—મુખ. દુ ખ, સત, અસત, આ
કેટલાક ભાવના પ્રતિ વધાક્રમે મિત્રતા, દયા, આ-
નંદ અને ઉપેક્ષા. આ કેટલાક ભાવ ધારણ કરી
શક્યાથી ચિત્ત પ્રમત્ત થાય છે

વ્યાખ્યાઃ—આપણામાં અન્ધારે જાત હોવા અત્યસ્થ છે.
સર્વના પ્રત્યે આપણે મિત્રતા રાખવાની અમત્ય છે; દીન-
જનોના પ્રત્યે દયાવાન થવું અત્યસ્થક છે. લોકોને સત્કર્મ
કરના જોવાથી ગુખી થવું અને અસત્ મનુષ્યના પ્રત્યે ઉ-
પેક્ષા દેખાડવી અત્યસ્થક છે જે કાંઈ વિષય આપણા સ-
ન્મુખ આવે છે, તે સર્વના પ્રત્યે આપણે અથ જાત ધારણ
કરવા અત્યસ્થક છે જે વિષય મુખકર હોય, તે તેના
પ્રત્યે અન્મુખાર એટલે અનુજાણ ભાવ ધારણ કરવો આવ-
શ્યક છે તેજ પ્રમાણે જે કાંઈ દુ ખકર જનાય આપણા
વિચારનો વિષય થાય, તે આપણુ અન્તકરણ તેના પ્રત્યે
કરણ એટલે સદૈવ ભાવચાલુ થવું જોઈએ જે તે કાંઈ દુ-
ખ વિષય હોય, તે આપણે અનદિન થવું જોઈએ, અને
અસત્ વિષય હોય, તે તેમા ઉદ્વેગીન રહેવું જ સેવ છે.
જિજ્ઞાસુ મિત્ર વિરોધના પ્રત્યે મનન એવા જાતકાર મન રા-
ન્ત ધર્મ જરો. આપણે દરરોજ જે નાના પ્રકારનો મરજપ્રદ,
અને મર્યાન્તિની અંદર પડીએ છીએ, તેવું કરણ, આપણે

મનને એવા બાવથી પારણુ કરી સકતા નથી. ધારે કે એકજાણે માસ પ્રત્યે કેટલું અન્યાયનું અચરણ કર્યું, તેણે તરતજ હું તેને પ્રતિજ્ઞા કરવાને પ્રયત્ન થઈ, મથે. અને આપણે જો કેટલું અન્યાયરણુને બદલે લીધા વિના તરી સહીએ નહિ. તેનું કારણ એ કે, આપણે યિતને અટાતી એટલે યોગ્યતી ગણી સકતા નથી. તે (યિત) એવું જ સાધ્યતા પ્રત્યે પ્રયત્નકારે ધરી જાય છે; અને આપણે એવી આમગ આપમી સર્વ સમિતિ ખેડે દેખીએ છીએ. આપણું મનમાં પૂજા અથવા અન્યનું અનિષ્ટ કરવાની પ્રતિજ્ઞાને પ્રતિજ્ઞા ધાર છે, તે સમિતિને લાગમાર છે. અને જોઈ અનુભવ પારણા અથવા પૂજામુખક કર્યું અથવા મોટું પ્રયત્ન પ્રતિજ્ઞાને વિચાર એમને જો દમન કરવામાં આવે, તે તેનથી મુખકારી સમિતિ ઉત્પન્ન થઈ આપણા ઉપકારકે સંચિત રહેશે. આવા સ્વમદાગ આપણને કંઈક હરિ (ગુકસાન) થાય છે, તેમ નથી, પરંતુ ઉદારો તેનથી આસાનીન ઉપકાર થનો રહે છે. જ્યારે આપણે પૂજા અથવા કોઈકાને લપન કરીએ, ત્યારે તે આપણા જુદા જુદા મુખ સમિતિ સ્વરૂપે સંચિત થઈ ઉચ્ચતર સમિતિની જાતે જ રહે છે.

प्रच्छेदनविधारणाभ्यां वा प्राणस्य ॥ ३४ ॥

સૂત્રાર્થ:—આસ બદાર 'કરી દેવાથી અને સં-
યમતાથી પણ (યિત સિધર સાધ છે.)

આપ્તાર—આ સ્થળે અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ વાપરવામાં આવ્યો છે. પ્રાપ્ત એ વારણ નરણર થાસ નથી. સમસ્ત જગતમાં જે સક્રિય ન્યામ થઈ રહેલી છે, તેનુંજ નામ પ્રાપ્ત-જગતમાં તે કાંઈ દેખાંએ હીએ જે કાંઈ એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાન ખસત કરે છે, જે કાંઈ કાંઈ કરી રહે છે, અથવા જેનું કલ્પન છે, તેજ આ પ્રાપ્તનો વિકાસ છે. સર્વ જગતમાં જેટલી સક્રિય પ્રક્રિયાનિયત રહી છે, તેની સમક્રિયે પ્રાપ્ત રહે છે. પુનઃપ્રાપ્તિના પુનઃપ્રાપ્તિ આ પ્રાપ્ત એક પ્રકારની મનિષીન અવસ્થામાં રહે છે, અને પાછો પુનઃપ્રાપ્ત પ્રારંભકારે તે (પ્રાપ્ત) પાપ પા. વ્યક્ત થવાનો આ રંગ થાય છે. આ પ્રાપ્તનું મનિષીન પ્રક્રિયાનિયત થાય છે; એજ મનુષ્ય જાનિયા અથવા અન્યાન્ય પ્રાપ્તિમાં સ્વસ્થ થઈ મનિષીન પ્રક્રિયા થાય છે, અને પાછો એજ પ્રાપ્તિ પાપ ન અથવા વિચાર અને બીજી સક્રિયતા રૂપે પ્રકટ થાય છે, સમસ્ત જગત આ પ્રાપ્ત અને આકાશની સમક્રિય છે. મનુષ્યરૂદ્ધ પણ એવી રીતનો છે, જે કાંઈ બોધે હીએ વા અનુભવીએ હીએ, તે સર્વ પદાર્થો આકાશમાયીન ઉત્પત્તિ થાય છે, અને પ્રાપ્તિમાયીન સર્વ વિલિન સક્રિયો ઉત્પત્તિ થઈ છે. આ પ્રાપ્તને જટાર હોડી દેવો અને એને ખારખ દેવો તેનુંજ નામ પ્રાપ્તિમાય. ચોક્કસપણે વિન સ્વસ્થ અવસ્થા પતંગલિએ આ પ્રાપ્તિમાય સમક્રિય કાંઈ વિશેષ વિધાન આપ્યું નથી, પરંતુ તેમના પછીના બીજા ચોક્કસપણે

એના (પ્રાણાશ્વામના) સખથી અનેક તારવો રોધી 'કર્મ' પ્રકટ કરીને એનેજ એક સ્વતંત્ર વિચાર કરી મૂકી છે. આ પાષ્ટકા મોગીએ શું કહે છે, તે અર્થથી કંઈક આપણે જાણી શકીએ. આ વિષય પૂર્વે કંઈક કહેવામાં આવ્યું છે. પણ જો એથી કંઈક વધારે કહેવામાં આવે, તો અપર્યાપ્ત તે યાદ મળવાની સારી સગવડ થશે પ્રથમ તો એ વાત રાખવું જોઈએ કે, આ પ્રાણ કલાતરી આસપ્રમાસ એક જગત્પર સમગ્રતઃ નહિ. (પાનુ) ને સંક્ષિપ્ત જગત્પર આસપ્રમાસની ગતિ થાય છે, ને સંક્ષિપ્ત વારત્તિક આસપ્રમાસના પ્રાણ પ્રાણ સ્વરૂપ છે. તેને પ્રાણ કહે છે. વગી જ પ્રાણ મળે સમુદય જ્ઞાતિયોના નામરૂપે વપરાય છે. જો અર્થેને પ્રાણ કહે છે વગી મનને પ્રાણ પ્રાણ કહે છે. જો જોતકમાં આવ્યું કે, પ્રાણ એક સંક્ષિપ્ત નામ રાશિ છે તથાપિ એને આપણે સંક્ષિપ્ત નામ આપી શકતા નથી, પ્રાણ નહિ કેવળ એ પ્રાણો નેક વિચાર આવે છે. એક (કર્મ) સંક્ષિપ્ત અને નિવરણની બીજી સર્વે પાનુઓપે પ્રાણ મળે છે વિન વચ્ચારૂપ થઈને મારે તરફથી પ્રાણ આકર્ષણ કરી, એ પ્રાણમાંથીજ સિદ્ધિમિત્ત સ્થાની સંક્ષિપ્ત વિચાર કરે છે. એનાથીજ પ્રથમ, સરીર સ્થાન કરવું સર્વે સંક્ષિપ્ત અને સ્થાનને વિચાર, હિંચ અને બીજા સર્વે સંક્ષિપ્ત વિચાર થાય છે. આ પ્રાણાશ્વામનાસ આપણે અપર્યાપ્ત સરીરની સમુદય જ્ઞાતિયો અને સરીરના અનંતર

આ નવા પ્રકારના જીવદ્વારા પરિચાલિત થવાનું ના કબૂલ
 કરે છે. તે જાણે જોરે જોરે એવા નવા પ્રકારના જીવની
 અતિનો રોષ કરવાની કોશીસ કરે છે પ્રાણુ નથી નવી પ્ર-
 જ્ઞાતીઓ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને મરજત તેમ કરવા
 તેનું નથી. માળુસ જે રિચાન સાંસલાનો આદર્શ પલપાની
 છે, તેનું શુદ્ધ કારણ એજ છે મરજતના અદર આ પ્રજ્ઞા-
 લીઓ જેટલી આજ્ઞા હોય છે, અને પ્રાણુરૂપ સંપૂર્ણ એની
 અદર એવા માર્ગ જેટલા આજ્ઞા બનાવે છે, તેટલું મરજત
 રિષતિ શીલતાપ્રિય થશે, તેટલું તે નવા પ્રકારના વિચાર
 અને જીવન સામે સમ્પ્રદાય કન્યા મનુષ્ય જેટલા વિચાર
 શીલ થાય, તેટલા મરજતની અદરના માર્ગે અધિક અને
 જટિલ (વિસ્તરવાળા) થશે, અને જેટલીજ મહેલદહી
 નવા નવા જીવ મેદાન કંમે નવા તે સમજી શકશે પ્રાચીન
 નવા જીવ સનધી પણ એમજ જાણુ મરજતમા એક
 નવો જીવ આપનાં જ ત્યા (મરજતમા) એક નવી પ્રજ્ઞાતી
 બને છે. આથી પોતાના અભ્યાસને સમયે, પ્રથમ આપણને
 જેટલી બધી શારીરિક અમ્મણા નહે છે કામ્યુ કે, પોતા
 સંપૂર્ણ રીતે જેટલાક નવા પ્રકારના વિચાર અને જીવની
 સમજી છે. આથી જ આપણે લેખને છીએ કે, ધર્મનો
 જે અંત, પ્રકૃતિનો જીવનિક જીવ લેઈને બધી ઉચ્ચ
 પાલક કરે છે, તે સર્વ લોકોને માલ જાય છે, અને દરેક
 અથવા મનોવિજ્ઞાન, જે કેવળ મનુષ્યના અજીવનતરિક જાગ

લેધને વ્યાપ્ત છે (અનુચિત આચ્છન્નિક જાગેલી ક્રિયા આધેયના કરે છે). તે આધ્યક્ષ રીતે લેધ નેહતું મલકતા નથી. અમાગી આ જગતની પાંચમી શ્રેણી અવસ્થા છે તેજ અનન્ત અને અપ્રજ્ઞ સુદ જાગત અંદર પણ પ્રકાશિત થાને જે આ જગતને અંદર કાઢી જાય છે. અનન્તનો કેટલેક અંશ અપ્રજ્ઞ જાગતી આગ પ્રકાશિત થાય છે, તેનેજ આપણે જગત કહીએ છીએ. આથી માત્રમ પડે છે કે જગતના અતીત પ્રદેશમાં જ અનન્ત સત્તા રહેવા છે. તેમાં આ ઉત્તમ વિષય, એટલે કે મુનિષિત્વ, જેને આપણે જગત કહીએ છીએ, અને જગતના અતીત અનન્ત સત્તા, એ બંને લેધને વ્યાપ્ત છે. જે બંને આ બંનેમાંથી કેવળ એકને લેધને વ્યાપ્ત હોય, તે અવસ્થા અસંપૂર્ણ થાય એ બંને વિષય કયો હોયે અવસ્થા છે. અનન્તનો જે જગત અપ્રજ્ઞ આ જાગતી અંદર થાય છે (જાગત ધન) અનુષરીએ છીએ, તે દેશ, કાળ અને કાર્ય કારણ સંબંધના અંદર આથી પડ્યો છે, પરંતુ અનન્તનો જે જાગત એવો વિષય લેધને વ્યાપ્ત હોય છે, તે આપણને સદાજ બ્રહ્મવચ્ચ થાય છે (સમગ્ર થાય છે), કારણ કે આપણે પહેલેથીજ તેજ વિષય જાગતી છીએ, અને આ જગતને સાર અનન્ત કાળથીજ આપણે પરિચિત છે પરંતુ (પરંતુ અનન્ત) જે જાગત અનન્તને વિષય થાયને વ્યાપ્ત હોય છે, તે આપણે સદે લેધને

પૂર્વે નવો દોષથી તેના નિશ્ચરથી મચમમા નથી પ્રણાલી
મંધાય છે, તેનાથી સમુદય સરીર જલુ ઉલટ પાલટ થઈ
જાય છે; આથી સાધનજુ લેશે સાધન કરવા જતાં પ્રથમ
જાણે પેનાના ગિર પરિચિત માર્ગથી નિમ્નુત થઈ જાય છે
(એ માર્ગ ખેડે દેખે જાણે જુઝા પડે છે) વધા સમય
આ રિત્ત જાણે જાણે ઉપજ ના થાય તેને સાર જગ-
વન પતંગજિએ આ જાણે ઉપાયે જાણે છે, તેમથી
જે આપણને સમૂત ઉપયોગી દોષ તે પસંદ કરી લેખને,
તેનું સાધન કરી શકીએ

વેપવતી વા મટાધિગ્વપ્રમાવનસઃ ક્ષિતિનિચન્ધિની ૩૬.

સમ્પ્રાર્થઃ—જે સમાધિમા ઇન્દ્રિય વિષયની કેટલીક
ઔક્ષીકિક અનુભૂતિ થાય છે, તે મનની સ્થિતિનું
કારણ થઈ રહે છે

વ્યાખ્યાન—આ પાંચજુ એટલે એકમતમાથીજ આ-
ધિઆપ જાણી રહે છે, જાણીએ કહે છે કે, જે નાકના
અમમાનમા મન એકમ કંઈના આપે, તે કેટલાક દિવ-
પસની અદરજ અદ્ભૂત સુગન્ધ અનુભવમા આવે. જ-
જના મૂળમા એવી રીતે મનને એકમ કંઈથી સુદર રાખે
સાંજવામાં આવે, જાણના અમ સામે એમ કંઈથી દિવ
રસાસ્વાદ થાય, જાણના મધ્યમાં સંધ્ય કંઈથી એમ સામે
કે, જાણે કંઈ એક વસ્તુને સ્પર્શે કંઈ તાજવાની અદર

સમઘી દિવસે દેખવામાં આવે. તે કાળે આ વેળે
કેટલે સમયે અવગણન કરે. જ્યાં તેની સમયમાં કોઈ
રહે, તે તે વખતે ગ્રામ દિવસ સાધનાના પછી આ વેળે
અનુષ્ઠી થતી ગતારી પછી તેને સરેદ રહેશે નહિ. લગ્ન
પછી તે અધ્યવસાય માટેનું સંકલન કરતે રહેશે.

વિગોકા વા ય્યોતિષ્યતી ॥ ૩૮ ॥

સૂત્રાર્થ—ગ્રાહરહિત ય્યોતિષમાન પદ્યવત
ધ્યાનના દ્વારા પણ સમાધિ થાય.

વ્યાખ્યા—આ બીજા એક પ્રકારની સમાધિ છે. એક
ધ્યાન કરે કે, હૃદયની અદ્ય જાણે, એક પણ રહેલું છે;
તેની કળિંગ (વચ્ચે બીજા કે. ૧ છે) અલેખ્ય છે;
એના મનમાં થતે નુપુમ્બા ગર્ભ છે; ત્યારપછી પૂરકકરે
અને તે પછી રેતક કરતે વખતે ધ્યાન કરે કે, એ
પદ્ય કળિંગ હૃદય ઉદર મુખ થયું છે, અને એના મન
માં (તે પદ્યમાં) મહાઅેનિ રહ્યું છે, એ નહેનિ
ધ્યાન કરે.

વીતરાગવિષયં વા ચિન્તન ॥ ૩૯ ॥

સૂત્રાર્થ—અથવા જે હૃદયે સમુદય હનિષ
વિષયોમાં આગ્રહિ પરિત્યાગ કરી છે, તેના ધ્યા-
નના દ્વારા પણ ચિત્ત સ્થિર થઈ રહે.

વ્યાખ્યા—જોઈ સમુ પુરતી વાન લે- કઈ મહત્

સૂત્રાર્થઃ—અથવા જે કોઈ વસ્તુ સારી છે એમ તમને લાગે, તેનું ધ્યાન કરવું.

વ્યાખ્યાઃ—અવન્ય આથી એમ તો સમાજનું તથા જે કોઈ અમર વિષયનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. પરંતુ જે કોઈ સત વિષય તમને સારો લાગે, જે કોઈ સ્થાનને તમે ખૂબ સારું સમજતા હો, જે કોઈ દેખાત તમને ખૂબ સારો લાગતો હોય, જે કોઈ ભાવ તમને જાણે સારો લાગે, જેમાં તમારું ચિત્ત એકાગ્ર થાય, તેનું જ ધ્યાન કરો.

પરમાણુપરમમઃસ્વાન્તોઽપ્ય વશીકારઃ ॥ ૪૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—એવું ધ્યાન કરનાં કરતાં પરમાણુથી : પરમ જડત્વ પદાર્થ સુધાંત્રાં તેના મનની અસાદત મનિ સાથે છે.

વ્યાખ્યાઃ—આપ અભ્યાસદાય મન અનિ સુદમર્ષ અનિ જડત્વમ વન્તુ સુધાંત્રાં મદેગત્મા ધ્યાન કરી ઠો , અને તેમ થઈશો મનોહનિન્દ્ર પ્રવરો પશુ સીંગર ઈ આદિ છે.

સીંગરનેર્ગમજાનમ્યેવ મનેર્વંદીનૃર્વંદનપ્રાપ્તેષુ ન-
વગદ્વ્રતના મમાપસિઃ ॥ ૪૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જે યોગીની ચિત્તવૃત્તિયો એવી રીતે રીજ થઈ જાય, એટલે વશમાં આવે છે, તેનું ચિત્ત : વેગલે જેમ સુદૃઢ સિત્ર સિત્ર વર્ણપુષ્પ વ-

સ્તુતા સાથે તેના જેવો આકાર ધારતુ કરેછે, તેમ
શ્રદ્ધીતા, શ્રદ્ધણ અને આદ્ય વસ્તુમા (એટલે આ-
ત્મા, મન અને બાહ્ય વસ્તુમા) એકામતા અને
એકભાવ પ્રાપ્ત થવાને યોગ્ય થાય છે

વ્યાખ્યા:—આવી રીતે ક્રમામત પ્થન કરતા કરતા શું
કામ પ્રાપ્ત થાય છે ? આપણને જગત્ત વદ છે કે, એક
પૂર્વે સુત્રમા પતનત્રિએ મિશ્રિત પ્રસાગી સમાધિની વા-
તનું વર્ણન કર્યું છે પ્રથમ સમાધિ-સ્થાન વિષય લેજો, અને
બીજી સૂક્ષ્મ વિષય લેજો. તે પછી ક્રમે ક્રમે બીજી પશુ
સૂક્ષ્માનુસૂક્ષ્મ વસ્તુ આપણી સમાધિના વિષય થાય છે, તે
પશુ પૂર્વે કહેવામા આવ્યું છે વળી એ પશુ પૂર્વે કહ્યું છે
કે, પ્રથમ પ્રકારની સમાધિઓમા (એ બધી ખૂબ ઉચ્ચ
સમાધિ નથી) આપણે જેમ ન્યય નમ સૂક્ષ્મ વિષયનું
પશુ સદૃશ પ્થન કરી શકીએ આ સમાધિમા થોમી જણ
વસ્તુ જેવા પામે છે—મરીત, ગ્રાણ અને મદણ, એટલે
આત્મા, વિષય અને મન ત્રણ પ્રકારના પાત્રનો વિષય
આપણને જણાવવામા આવ્યો છે પ્રથમ સ્થાન, જેમકે,
શરીર અથવા ભૌતિક પદાર્થ સર્વ, બીજા સૂક્ષ્મ વસ્તુ સર્વ,
જેમકે, મન-ચિત્ત, ત્રીજા સૂક્ષ્મ વિચિત્ર પુરુષ એટલે અહ-
કાર, જગત્ત સ્વરૂપાચ્ચિત્ર પુરુષ નદિ અબ્ધાસદૃશ થોમી
આ સર્વ પ્થનમા દૃઢ પ્રતિષ્ઠ થઈ રહે છે. તે વેળા તેને
ઓરી એકામતા સક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે કે, જ્યારે પશુ તે

[illegible]

स्मृतिपरिभृतां स्वरूपभूत्येवार्थमाननिर्भासा नि-
पितव्या ॥ ४३ ॥

સુત્રાર્થ — જ્યાં રમુનિ શુદ્ધ થઇ જાય, એ-
 દેસે રમુનિમા ખોલે છે. શુભ-સમય (શુભનો
 ધર્મ) ને જ નહિ. જ્યાં ને જે વળા એવ વસ્તુના
 અર્થનાજ મંક.સ. હરે, ત્યાં ને જ મનુષ્ય સમાધિ.

હયાખ્યા:—પૂરે જે સન્દ અથ જાને જાનની વાત
કહેવામાં આવી છે, તે વખતેનાં અંકજે અખ્યાસ કરતાં એવો
એક સમય આવે છે, જ્યારે તેમાં પછી (મિલિત થતા ન-
થી) તે સમયે આપણે અનાયાસે જે નિયમ જાવનાને અનિ-
કમ દરી સદીએ છીએ. અર્થ, પ્રથમ, એ જણ મુ છે,
તે સમજવાની આપણે રિતિય કોશીસ કરીશું આ ચિત્ત
રહેલું છે, (તેને) પૂરે આપેલી કરોતરની ઉપમાની વાત

યાદ કરોઃ મગેતમની મનમનની મધે તુલના કરવા
 આવી છે, અને શબ્દ એવો પણ એવો જાણુ કે
 જાણે એના ઉપર એક રસદની જેર આવે છે. તદ્દ
 પોતાની અદમ્ય એ તમામ મગેતમ એવું છે. બીજે કે
 " જો " એ મગેતમ ઉપર કહે. તેને જેવો મગે
 માં પ્રવેશ કરે તેવો જેની સારંગ તમામ નિમન્નમે
 રમાં એક પ્રસદ ઉપર અગ્નિ ને જેગ્ન એ પ્રસદ
 " જો " એ શબ્દ મુલિય તમામ મગેતમે એ જાણે
 આપણે આશર અગ્નિ અર્થ રહીએ છીએ. તમે જે મગે
 ઉપર, હુ એક " જો " ને જાણુ, ને કેવળ તમામ
 નમનિ એક તમામ છે. ને આજ આખ્યન્તર શબ્દ પ્રસ
 દની પ્રતિક્રિયા સારંગ ઉપર થય છે. (અને) એ
 જાણી સાથે સાથે પ્રસદ, પણ નહય થઈ જાય છે. એ
 વાક્ય અથવા શબ્દ વિન્ય પ્રસદ રહી રહે નહિ, માત્ર
 તમામ મનમાં એવો ઉદય થય કે, અથવા કેવળ " જો "
 ના વિષે વિચાર કરે, ત્યારે બદારથી કેઈ શબ્દ જાણ
 આવતો નથી. ત્યારે શબ્દ રહે ક્યા ? તે જેગ્ન એ રજ
 તમે પોતેજ કહેછો. ત્યારે તમે પોતાના મનમાં ને મનમાં
 જ " જો " એ શબ્દ આપને આપને બોલતા રહેડો, તેથી
 તમામ અંતરમાં એક પ્રસદ આવતો રહે છે. શબ્દને ઉ
 ત્ક્રિય ના કર્યોથી એવો પ્રસદ અપીજ રહે નહિ, અને
 ત્યારે બદારથી એ ઉત્તેજના આવતી નથી, ત્યારે તે જિ

તરમાંથીજ આવે છે, અને જ્યારે સન્દ રહે નહિ, ત્યારે પ્રસાદ પણ ના રહે ત્યારે જાણી શકે છે? તે વેળાએ એ પ્રતિક્રિયાનુ રૂબ માત્ર જાણી રહે છે, તેજ સ્થાન આ મણે આપણા મનમાં એટલા ૬૮ ફીટી મળા છે કે, આપણે તેઓને પ્રયત્ન કરી શકતા નથી જ્યારે સન્દ આવે છે, ત્યારે હિન્દિયો કપિત્ર થતી રહે છે, અને પ્રસાદ સકળ પ્ર-
નિક્રિયા સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેઓ એકના પછી એક એટલા જતલી જતલી આવે છે કે, તેઓમાંથી એક-
એકને છુટો તારવી કાઢેજ બહુ અસાધ્ય થઈ પડે છે જ્યારે
જે સમાધિની વાત કહેવામાં આવી, તેનો સાબા સમય
સુધી અભ્યાસ કર્યાથી પછી જો પ્રકારની આધાર-શ્રુતિ
સ્મૃતિ શુદ્ધ થા' ત્યજ, ત્યારેજ આપણે તેઓમાંથી એકના-
થી બીજાને પ્રયત્ન કરી શકીએ, એનેજ નિર્વિતર્ક સમાધિ કહે છે.

एतयैव सविचारा निर्विचारा च सूक्ष्मविषया

व्याख्याताः ॥ ४४ ॥

સૂત્રાર્થ:—પાછલાનાં જે સૂત્રોમાં સવિતર્ક અને
નિર્વિતર્ક એ જે સમાધિની વાત કહેવામાં આવી,
તેના દ્વારા સવિચાર એ જે પ્રકારની સમાધિ, જે-
ઓનો વિષય બહુ સૂક્ષ્મ છે, તેઓની પણ વ્યા-
ખ્યા કરાઈ.

વ્યાખ્યા:—જ્યારે પૂર્વની પોતેજ સમજણું બોધ્યું. ૧-

વગ પૂરોત્ત બને ધ્યાનનો વિષય સ્થૂં છે, અને અર્ધિ
ધ્યાનનો વિષય સુદૃઢ છે.

શુક્ષ્મવિષયત્વં ચાર્દ્રપર્યવનાનમ્ ॥ ૪૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—સૂક્ષ્મ વિષયનો અત્ર પ્રધાન (સુષ્પ)
પર્યન્ત છે.

વ્યાખ્યા:—ત્યં અને તેમની ઉપજ સર્વ વસ્તુને
સ્થૂં છે. સૂક્ષ્મ વસ્તુ નન્માત્રી અત્ર પ્રધાન છે.
ઇન્દ્રિય, મન (બેટવે સંકલ્પ ઇન્દ્રિય, સર્વ ઇન્દ્રિયેન્દ્રી
સમષ્ટિ સ્વાતંત્ર્ય), અદ્યત્ત, મદ્યત્ત (જે સમુદાય બાહ્ય
સમુદાય કાન્ત) અત્ર, અત્ર અને તેમની સામ્યાત્મકતા
પ્રધાન, પ્રધાન નિષ્કાલ અમલ, અત્ર સર્વ સૂક્ષ્મ વસ્તુ
અન્તર્ગત નેત્રે અન્માત્ર કાન્ત એવી અદર પડેલી નથી.

તા ફર ગધીનઃ મમાયિઃ ॥ ૪૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—આ નવે નબીજ સમાધિ.

વ્યાખ્યા:—આ મદ્યત્તેથી પૂરે કાન્ત બીજ નવ
જમતુ નથી. તેથી તેજા મુક્તિ આપી દાકી નથી
ત્યં એમત્તથી તુ મત્ર છે. અત્ર ખુદનો પદ્મ ક
પેતાં સુદૃઢ કદેર્ધ મત્ર છે.

નિર્વિચાર્યશર્યઽધ્યાન્ય-વ્રમાદઃ ॥ ૪૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—અધારે નિર્વિચાર સમાધિ વિશેષ.

રૂપે સિદ્ધિ-પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારેવિત સંપૂર્ણ રૂપે
સિદ્ધિ થઈ જાય છે

તથા કલમ્બગ મહા ॥ ૪૮ ॥

સૂત્રાર્થ—જ્ઞાનાર્થી જે જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ થાય છે,
તેને જલમ્બગાં જોડે સત્યપૂર્ણ જ્ઞાન કહે છે.

વ્યાખ્યાન—જ્ઞાનના સ્વરૂપ જાણુ ત્યાજ્યના વસ્તુ

શ્રુતાનુયાનમહામ્યાયપરિણયા વિશેષત્વાત્ ॥ ૪૯ ॥

સૂત્રાર્થ—જે જ્ઞાન વિશ્વાસપાત્ર જનના વચ્ચે
નથી અને અનુમાનથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે સાધારણ
રૂપે વિવેક જનિત છે જે વિવેકો (જોવા) પ્રા-
ગમ અને અનુમાનજન્ય જ્ઞાનના નોંધર નથી,
તેઓ આ જે સનાપિની વાગ પૂર્વે કહેવામાં આવી
છે, તેના પ્રકારમાં છે

વ્યાખ્યાન—જાણુ તત્ત્વને જોડે, આપણને સાધારણ
વસ્તુ સજથી જોઈ કલ્પજન્યુત્પન્ન, તદુપસ્થાપન અનુમાન
અને વિશ્વાસ પાત્ર જનોના પાત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે વિશ્વા
સપાત્રજનો કહેતા પોતીઓ કર્પિઓ માને છે અને કર્પિઓ
કહેતાં નેરવધિન જાણેના કદ જોડે તેઓએ તે જાણેના
સાધારણ રૂપે છે તેઓના (પોતીઓના) અને સાધારણ
પ્રમાણમાં માત્ર જોડેના જોડે છે, તે વિશ્વાસપાત્ર જનોનાં

વચન તે એમ પ્રજા વિષયકે કહ્યું વચન તે એ
 પણ તેમજ કહે તે કે, અમને મન્યને અનુચિત કરવાને
 શક્તિ એકાદાં કહે પણ અમને નથી. અમે કમલ જેવો
 પાક કર્યો તો તેને અનુચિત કરવાની શક્તિ અમને નથી
 નહિ પણ તે એમ તે કાલકાળ અનુચિત પ્રજાને
 અનુચિત કર્યું કરીએ છીએ પણ એવી એક અવસ્થા
 જ્યાં પદ્મનીએ છાંયે છે, ત્યાં પુષ્પ પણ જ્યાં છાંયે
 નથી, ત્યાં પ્રજાને અનુચિત અથવા બીજાનાં શાસનની કો
 કાંઈક વિચાર અથવા પ્રત્યક્ષ નહીં પણ અનુચિત
 પણ પ્રત્યક્ષ કહી છે કે, પ્રજાને તેમજ એક વચન જે
 ધર્મનો એક જ્ઞાન, બીજા જ્ઞાન નો કહ્યો, જેમકે પર્વત
 બાળ્યનું જ્ઞાન, અથવા પર્વત પુત્રકોનો પદ કે વિચાર
 એ કેવળ એ જ્ઞાન નો (મારે મારને સાર) તે
 અનુચિત છે તે પ્રજાને ધર્મ નથી. અનુચિત મનમાં સંકે
 તિ અપરીતિ ના અપરીતિ એ ધર્મ નથી. એમજેનું જ
 દ્યોતો મુખ્ય ભાવ એ છે કે, જેનું હૃદય વિચારની કો
 આપણો કાલકાળ સતત થાય છે, તેમ ધર્મ પણ અનુચિત
 કરી શકાય, ઉલ્ટો તે એકો પણ વિચાર ઉત્પન્નકરે
 અનુચિત થઈ શકે—હૃદય, અથવા વગેરે પર્વતો નો કાલ
 પ્રતિષ્ઠા સત્ય છે, તેઓ ગદિનિન્દિયા પ્રત્યક્ષ થઈ છે
 નહિ. અનુચિત આપણે હૃદયને એક પર્વતો નહિ પણ
 વા હૃદયના રસને કરી શકીએ નહિ, એને એ પણ જ

જુદાં જુદાં, વિચાર અને પદ્ધતિ રાજકીય અને નૈસર્ગિક
અને આર્થિક જીવનને તે સ્વયંચાલિત કરવા અને સુધારવા
પ્રયત્નમાં નાની જેમ અને મોટા સ્તરે ઉદ્યોગ અને વ્યવસ્થા
કાળક્રમે, અને નવા રીતો સુધારવા અને નવા નવા
માર્ગો અને પ્રયત્નો કરી પદ્ધતિ ને નવા આંશો વિ
ચારે તે જાતે દરેકને સારા કરવા અને તે સ્વયંચાલિત
કરવા અનુભવ કરી શકાય, તમામ નવા પદ્ધતિઓને
તેજ પદ્ધતિ ઉપર સુધારા, વિચાર અને નવા આંશો
વચરે તે સ્વયંચાલિત કરી શકાય અને વિચારપૂર્ણપણે
નવીન વિચારો અને પદ્ધતિને તેજ પદ્ધતિ ઉપર
જોડી શકાય તેથી તે સ્વયંચાલિત અને નવા આંશો અનુ
ભવ કરીને પદ્ધતિને સારો આંશો અને નવા આંશો પ્રેર
વામાં આવેલાં કરી શકાય, અને તેજ પદ્ધતિ અને
વિચારપૂર્ણપણે અને સ્વયંચાલિત કરી શકાય તેજ પદ્ધતિ
સુધારા અને પ્રયત્નો કરી શકાય અને તેજ પદ્ધતિ પ્રયત્નો
આંશો, પ્રયત્નો અને સ્વયંચાલિત (સ્વયંચાલિત) ઉ
પરોક્ષપણે અને સ્વયંચાલિત અને સ્વયંચાલિત (સ્વયંચાલિત)
વિચારો અને પદ્ધતિ સારા અને સ્વયંચાલિત (સ્વયંચાલિત)
પ્રયત્નો કરી શકાય.

नञ्जः संस्कारोऽन्यमंस्कारप्रतिदन्धी ॥ ५० ॥

सुप्रार्थः—आ नमोऽपि-ज्ञान संस्कारना मन्त्रा-

ન્ય સરકારના પ્રતિબંધી થાય છે એટલે અન્યાય સરકારને પછી આવવા દેતાં નથી.

વ્યાખ્યા:—પૂર્વના સુચોમા આપણે જોઈ ગયા હતા કે, તે ગુનાની જમિયા જાણના એક મુદ્દા ઉપર-મેળા મળ્યું છે. વર્ગો એ જમ્ આપણે જોયું છે કે, પૂર્વ સંસ્થા મેળા આપણી એવી એકાગ્રતા પ્રતિભા પ્રતિબંધક છે. તમે સર્વેએ સમજ્યું છે કે, ત્યારે તમે મનને એકાગ્ર કરવાની કોશીસ કરોહો, ત્યારે તમને નવા પ્રકારના વિચાર આવે છે ને વેળાએ હિંમતુ પ્ધન અથવા વિચાર કરવાની કોશીસ કરો, તે વેળાએ જ એ સર્વ સંસ્કારો જામી ઊંડે છે. અન્ય સમયે તેઓ તેટલા પ્રયત્ન નહોતો નથી, પરંતુ જ્યારે પણ તેઓને મારી કાઢવાની (ફર કરી દેવાની) કમીટ હોય, ત્યારે તેઓ મરડા, મરડા આવવાના, અને તમને જલ ઉપર જલે એકાગ્રતા જાણ જાણના આજુ કારણ શું મિત્રી એકાગ્રતાના અભ્યાસને સમયે જ તેઓ એટલા બધા પ્રયત્ન કેમ થાય છે ? એનું કારણ એ કે, તમે ત્યારે તેઓને દમન કરવાની કોશીસ કરોહો, ત્યારે તેઓ તેઓનું તમને પ્રયત્ન પ્રકટ કરે છે. બીજા સમયે તેઓ એકાગ્રતા જાણના દેખાડી આપના નથી. વિગત કોઈ સમયે તેઓ જલ ઉપર જલે એકાગ્રતા છે. સર્વ પૂર્વ સંસ્કારોની સંખ્યા પણ તેઓ એ દને ! તેઓ જાણે વાપની પેઠે ફોટા મારીને જામ-ખુલે સાર (પત્ની આવવા-નૂતી પડવા-હોતી મેંદને) ફર

તપર યજ્ઞનેજ રહ્યા છે તેઓને પ્રતિરોધ (અટકાવ) કરવો જોઈએ, કે જેથી કરીને આપણે જે જાવ હૃદયમાં રાખવાની હઠ્ઠી કરીએ તેજ જાવ આવે છે, બીજા સર્વ આત્મા જાવ છે. તેમ જ ચપાથી (તેઓને પ્રતિરોધ ના ચપાથી) તેઓ ખસ વળનેજ આવવાની મેચીલ કરે છે. સરકારની ઝેરી રીતે મનની એકામત-હિંમત (સત્તા) છે. તેથી જે સમાધિની યાગ જાત્યાર સુખીમા કહેવામા આવી છે, તેને અભ્યાસ કરવો વિશેષ આવશ્યક છે; કારણ કે તેનામા એ સરકારને (હળી આવતા) અટકાવવાની હિંમત છે. એવી સમાધિના અભ્યાસદ્વારા જે સરકાર હળી આવશે, તે એટલા પ્રજા થશે કે, બીજા સરકારોનું કાર્ય નંધ કરીને (અટકાવી) તેઓને વસમા કરી રાખશે.

સત્વાપિ નિરોધે સર્વનિરોધાભિર્વીજઃ મયાધિઃ ॥૨૧॥

સૂત્રાર્થઃ—તેનો (એટલે જે સરકાર બીજા સર્વ સરકારોને અવરોધ કરે છે—સાકે છે તેનો) પણ અવરોધ કરી રાખવાથી નિર્બીજ સમાધિ થઈ આવે છે.

વ્યાખ્યાઃ—તમને જાત્યાર જાત હળે કે, આપણા જાતનું સર્વોપરી લક્ષ્ય એ છે કે, જાતમાની સાક્ષાત પ્રાપ્તિ કરી. (પણ) આપણે જાતમાની પ્રાપ્તિ કરી રાખતા નથી, કારણ કે, તે પ્રાપ્તિ, મન અને કરીરની સ્થિતિ વિભિન્ન

અર્થ પડ્યો છે. અન્યન અનાતી પેલાના દેહનેજ આત્મા તરીકે ધારે છે તેના કાંઈ કંઈક હિતન લેણા મનનેજ આત્મા તરીકે માને છે, પરંતુ તે બંને ક્ષમમાં પડ્યા છે. આત્મા એ બધી ઉપવિજ્ઞેની આથે મિથિત થાય કેમ ? ચિત્તમાં એવા નાના પ્રકારના તરંગો ઉડીને આત્માને અજ્ઞ કરે છે, તે તરંગોની અદર ઘડનેજ આપણે આત્માનું દિચિત પ્રતિબિંબ માન દેખવા પામીએ છીએ. જો કોઈ જાતિરૂપ પ્રવાહ ઉગ્યા ઉડે, તો આપણે આત્માને કોષ્ઠમાં અવલોકન કરીએ, અને કહેવા ગીએ કે, હું સુ (૧૬) થયો છું. જો પ્રેમનો એક તરંગ ચિત્તમાં ઉડી આવે, તો તે તરંગમાં પેલાને પ્રતિબિંબિત જોઈને ધારીએ કે, હું સુ છું. જો દુર્જનપ્રકાર જાન આવીને ઉદિત થાય, તો તેમાં પેલાને પ્રતિબિંબિત કરીને ધારીએ કે, હું દુર્જન છું. જો બધા નિઃ નિઃ બાંધ નાના પ્રકારના પૂર્વ મરણોમાંથી ઉડી આડીને અઘ માન્ય સ્વરૂપને આગરુજુ કરે છે, -ત્યાં સુધી આત્મનું પ્રકરન અજ્ઞ જોવામાં આવમે નહિ. ત્યાં સુધી ચિત્ત સંગતરૂપ એક પણ પ્રવાહ છે, ત્યાં સુધી 'હું' પ્રવાહ નિવરૂપ સાત ચર્ચ જગ્યા નથી, ત્યાં સુધી આત્મનું પ્રકરન સ્વરૂપ કલિસ્તુ પ્રકલિત થને નહિ; આ મરણથીજ બચવાનું પનજાગીએ પ્રથમ એ પ્રવહ સ્વરૂપ જાગીએ તો આજસુ હર્ષ તે જાગવાને, પછી તેજીને દમન કરવાનું સુ એક ઉદ્ધવની તિથા આપી છે; -જો ત્યારપછી એક દિ-

હા અપી છે કે, મોક પ્રવાદને એટલે જયો પ્રમગ કરવો
 રોપાંએ કે, લેધા! જીવ તને નો નિવકુત મ યદિ જાપ-
 રેમ મોક મેરો અવને દવરો, અમિના ના ના તલુખા-
 માનો મ સ હે કે તેમ--પર પડી જાત એકમ પ્રવાદ
 જાકી રહેરો. એમ મપાયા તને (તે પ્રવાદને) પણ નિ-
 વારથુ કરે, અ, ન થ- પડે, અને એ નર ન પણ મા-
 ફો મપાથી ને સમાધ નિર્મોજક પ ની રુદે, પણ જી-
 વુ હઈ પણ રહેરો નરો, આ-મા પેનના રવરમા, પો-
 તાના મહિમામા અરવિન થમે ત્યારેમ અપરો જાપી
 રાકીનુ કે, આ-મા નિવ પદ્ય નથા, એમ જમતમા એકમાત્ર
 નિવ અમિત પદ્ય છે, તેથી તેને જ-મ પણ નથી, મ-
 તુ પણ નથા-ને અમર, અનિવર નિવ-ધન-વ-સતા
 રવર છે.

ચર્ચ પડે છે અગત અજાની પેતાના દેદનેજ અરજ
 તરીકે મારે છે તેના કરતાં કમક ઉચત હોયે પ્રાપ્ત
 આત્મા તરીકે મને જ, પરંતુ તે બને ભ્રમમાં પડ્યા છે
 આત્મા એ અખી ઉપાધિઓની માથે મિલિત થાય કેમ !
 વિનમાં એવા નાના પ્રકારના તરંગો ઉડિને આત્માને અ
 વૃત કરે છે, તે તરંગોની અદર યદનેજ આપણે આત્મા
 નું કિલિન પ્રતિભિન્ન માન દેખવા પામીએ છીએ. જો કોઈ
 વૃત્તિષ્ય પ્રસાદ ઉછળી ઉઠે, તો આપણે આત્માને કોઈપણ
 અવલોકન કરીએ, અને એટલા મંદીએ કે, હું સ્વ (૬૬)
 ચરોધુ જે પ્રેમનો એક તરંગ ચિત્તમાં ઉડી આવે, તો તે
 તરંગમા પોતાને પ્રતિબિન્નિત લેધને ધારીએ કે, હું સ્વ
 છું જે દુર્ભવનાશ્ય વૃત્તિ આપીને ઉદ્ધિ થાય, તો તેમાં
 પોતાને પ્રતિબિન્નિત કરીને ધારીએ કે, હું દુર્ભવ છું. આ
 બધા બિન્ન બિન્ન બાવે નાના પ્રકારના પૂર્વ સંસ્કારોમાંથી
 ઉડી આપીને આત્માના સ્વરૂપને આવરણ કરે છે, —જ્યાં સુધી
 આત્માનું પ્રકૃત સ્વરૂપ જ્ઞેતામા આવશે નહિ. જ્યાં સુધી
 ચિત્ત સરોવરમાં એક પલ પ્રસાદ છે, ત્યાં સુધી 'સર્વ
 પ્રસાદ મિત્રકુલ સાંન ચર્ચ જતા નથી, ત્યાં સુધી આત્માનું
 પ્રકૃત સ્વરૂપ કદિપણ પ્રગલ્ભિત થશે નહિ; આ પ્રસાદથી
 ભગવાન પતજ્જિએ પ્રથમ એ પ્રસાદ સ્વરૂપ વૃત્તિઓ જે
 અચળ કઈ તે જ્ઞાત્રીને, પછી તેઓને દમન કરવાના સર્વ
 એક ઉપાયની સિદ્ધા આપી છે; —અને ત્યારપછી એવી કિ-

હા અપી છે કે, એક પ્રવરને એટલો બધો પ્રયત્ન કરવો
 હોવાને કે, તેથી જીભ તો એ નિસકુષ્ઠ બૃષ્ઠ રૂઢિ વન્ય-
 રૂપ મોક મોકે અવનો દબાવે, અર્થાત્ત નાના તળાખા-
 એનો પ્રસ કો છે તેવું—પર પાંચ સાથ એકજ પ્રસાદ
 બાકી રહેશે. એમ થયેથી તેને (તે પ્રવરને) પણ નિ-
 વરતુ હોવો અવશ્ય થાય, અને એ વરન પણ આ-
 ર્યો થયેથી તે સમગ્ર જિજ્ઞાસુ પાના રહેશે પણ બી-
 રતું કઈ પણ રહેશે નહિ. આ માં જેવના અવપ્રમા, પો-
 તાના મદિમામાં અર્ચાચન થતે ત્યારેજ અપરો જાણી
 રાકીશું કે, આમાં મિત્ર પદાય નથી, એવું જાણતું એકમાત્ર
 નિત્ય અર્થપ્ર પદાય છે, તેથી તેનો જન્મ પણ નથી, મુ-
 ત્યુ પણ નથી—તે અમર, અવિનશ્વર નિત્ય-ચિત્ત-સત્તા
 રૂપ છે

॥ अध्याय त્રીજો ॥

॥ સાયન-પાદ ॥

તપઃ સ્વાધ્યાયેશ્વરગ્નિવાનાનિ ક્રિયાયોગઃ ॥ ૧ ॥

સુત્રાર્થઃ—તપસ્યા, અધ્યાત્મ-શાસ્ત્ર-પાઠ અને ધર્મમાં સમુદય કર્મ-ફળ સમર્પણને ક્રિયાયોગ કહે છે.

વ્યાખ્યાઃ—પૂર્વ અષ્ટવ્રતમાં જે સકળ સમાવિતી વળી દેવતામાં આવી છે, તે પ્રત્ય કરવી અને દુર્ગંધ (મુસોઈ-અમાપ્તિ) છે. અને સાડે આપણે અસ્પૃશ્ય અસ્પૃશ્ય કરવો નોંધવો. એના પ્રથમ પચાધિવાને ક્રિયાયોગ કહે છે. આ ક્રિયાયોગ શબ્દનો શબ્દાર્થ-કર્મફળને ચોક્કસ નહીં, અમર થઈ આપણી હિંડવો વળે અમરસ્વરૂપ છે, તેના પ્રમદ (રાસ અથવા લગ્ન) રૂપ, હૃદિ સાન્નિધ્ય, આત્મા તે રમીને આગેલી (એસન્ડર). અને આ શરીર રૂપ સ્વાપ્ન છે. મનુષ્યનો આત્મા, જે ગૃહસ્થાશી, તે ચાલતરત આ રૂપમાં બેસેલો છે. તે યોગ્યતા અતિશય પ્રજાગ હોય સ્વદેશ કાળમાં રહેવા ચલાવ ના હોય, અને તે હૃદિ

૧૫ સારથિ એ ઘેડાઓને દેવી રીતે કળખમાં મખરા વેં-
 ઢાંએ, તે જાળુનો ના દોષ, તે એ રથ મદ્ય વિપતિમાં
 બાવી પડ્યાને પડ્યાન્તરે (બીજી રીતે-એથી ઉત્તર) ને
 દન્ડિત૧૫ અર્થે ઉગમ રીતે કળજે મહે, અને મનર૫ રાજ
 સુદિ૧૫ સારથીના હાથમાં દહીંને જાળી રહે, તે એ રથ
 બરાબર તેના મન્તાવ્ય રથાને પહેલી રાજે દહે એ તપશ્ચા
 શબ્દનો અર્થ મેઠ, તે સમજ્યામાં આવશે તપશ્ચા શબ્દનો
 અર્થ-આ રાગર અને મનને શાસન કરવાને સમને ખૂબ
 દહ કાઢે સમાપ્ત અથવા રથ પકડી રહેતી, અને સરીરને
 તેની ઇચ્છા પ્રમાણે કાંઈ કરવા ના દેનાં પોતાના વશમાં
 રાખવું, ત્યાગપછી, પાઠ અથવા સ્વપ્ન-અર્થ પાડનો અર્થ
 શો સમજાવે જોઈએ ? નહક, વાંચ કે કદાલીના પુસ્તકનો
 પાઠ નથી- (પખ) ને પ્રથેમા આખી મુક્તિ સાધી
 થાય, તેનો ઉપદેશ આપેજો હોય, તે પ્રથેનો પાઠ, વળી
 મ્યાપ્ત૫ ક્યાધી તર્ક અથવા વિચારાત્મક પુસ્તકનો પાઠ
 સમજાવે જોઈએ નહિ. એ વાત સમજવી જોઈએ કે, ને
 યોગી છે, તે વિચારાદિ કરીને તૃપ્ત મમેજો છે; દહે તેને
 વિચારમાં રહિ નથી. ને પાઠ કરે છે, કેવળ તેની ધાન્યુ-
 યો દહ કરવાને સારજ બે પ્રકારનાં શાસ્ત્રમ જ્ઞાન છે; એક
 પ્રકારનું નામ વાદ (ને તર્ક, મુક્તિ અને વિચારાત્મક)
 છે, અને બીજાનું નામ સિદ્ધાન્ત (મીમાંસાત્મક). અત્ય-
 ના વરધમાં લોકો પ્રથમેક પ્રકારના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનું અનુ-

સીલનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તે તર્કચૂરસ્વરૂપ છે-પ્રત્યેક વસ્તુની સર્વ દિશાએ જોડાને વિચર કરવું; એ વિચર પૂરે ચપાચી તે એક મીમાસામાં જઈ પડેલે (હતી પો છે) પરંતુ એકજામિદાનમાં જઈ પડેલાથી ચક્રદે નદિ. એવા સિદ્ધાન્તના વિવેચનમાં મનની ધાગળ પ્રમાદ કરવી જોઈએ. આત્મ અનન અને સમય સદિમ (દૃશ) છે, વસ્તુને જ ન પ્રાપ્તિની શુભ ચતુર્થ એ કે, સદા વસ્તુને સાર સ્વમ અદ્વજ કરવા જોઈએ એવો સાર ભાગ લેઈને તે ઉપરે પ્રમાણે જીવન ગાગરાની કામીય કરે. ભરતખડમાં પ્રત્યક્ષ કાગથી એક ઉપમા ચતુ છે, તે એ કે, જો તમે કાષ્ઠકેળ મેં આગળ જળ મિશ્રિત દુધનું એક પાત્ર ધરો તે તે (દંડ) તેમાંનું તમામ દુધ પી જાશે, અને પછી પડતું મેંદા દેઈ. આ પ્રમાણે આ પને જાનને જોઈએ પ્રવેશનીય ભાગ દેઈ, તે અદ્વજ કરી, અમાર ભાગને કામી નાખવે (તઈ દેઈ) જોઈએ. પ્રથમ અવસ્થામાં આવી શુદ્ધિની પરિચયજાતી અગત્ય પડે છે અન્યમાં કહ પજુ અદ્વજ કરાથી ચક્રદે નદિ. તે પાત્ર જે પેગી છે, એવા તર્ક શુદ્ધિની અવધ અનિકમ કરીને એ પવનન અચળ દદ સિદ્ધાન્તમાં જઈ પડેલે છે તે વેળાને તેનો એક માત્ર ઉદય એ દેઈ કે, એ સિદ્ધાન્તમાં દદ પ્રતિનીદગા મં. તે કહે છે, વિચર કરતા નદિ. જો કાષ્ઠ જોર કરીને નમારી ગામે તં કરાઈને અધુરે છે, તે નમે તર્ક નદિ કરતાં ચૂપ મધ રહે.

શા. કામ તર્કનો ઉત્તર આપ્યો નિઃકષોભાન્ય જાણમાં રહેતું.
કારણ તર્કના દ્વારા માત્ર મન મચળ થાય છે એટલાજ કેવળ
જુદિને સનેજ કંઠી એજ એક તર્કનું પ્રયોજન હતું. તે
જ્યારે ૫૨ પડી ગયું. ત્યારે ૫૩૦ મુદ્દાનો તથા મુદ્દા
કરવાનું પ્રયોજન થયું જુદિ એક દુર્બળ થયે માત્ર છે તે
આપણને ખાતરીની મળીના જિતવું જન માત્ર આપી
શો ૥ એમાંનો ઉત્તર એ દોષ છે કે. ખાતરીની પ્રયો-
જના હતું. તેથી પહેલે જુદિનો આધનનું તેના પહેલે કામ
પ્રયોજન રહેતું તથા આ વિષયમાં તે ૬૬ નિષ્પત્તિ થયે
એથી દોષાથી, તે પછી તર્ક કરતો તથા કારણ કે, તર્ક
કરવા માધમી મન જાણે સમજાવ્યું થયે ૫૩૦ છે, ચિત્તમાં
જાણે અજાણ્ય થયે આવે છે, જાણે ચિત્તની એવી અ-
જાણ્યા તે ૫૩૦ જાણે માત્ર તે એક સાર તર્ક, મુલિ
અથવા વિષય ૫૩૦ જાણે આવે ૫૩૦ આ કેવળ પ્રથમ
સિદ્ધાંતને સાર ૫૩૦ એક કંઠી ૫૩૦ વિષય ઉચ્ચતર ત-
રફે રહેતા છે સાં જાણે ૫૩૦ વિષયપત્ર વિષયોથી
પેઠે વિષય અથવા વિષયોમાં મુદ્દાસંદાન મળવાનું તથા
ઈષ્ટામાં કમંદુલ અવંદુલ અથવા કમંદુલ સાર પેઠે કેવળ
મહારની પ્રથમ તથા નિષ્કર્ષ એવા એ જાણે ઈષ્ટામાં
(ઈષ્ટાને) સમજાવું કાં પેઠે સ્પષ્ટિમાં રહેતું, એથી
સમજાય છે.

સમાપ્તિ-મારનાર્થઃ સ્ત્રેશત્તુકરણાર્થમ્ ॥ ૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—એ કિયા પોતનું પ્રપે: જન એ કે, મમાધિના અભ્યામની મગવડ પ્રાપ્ત કરવી. અને કલેશજનક વિગ્નાને કમી કરવાં.

વ્યાખ્યા:—ગપાએ પખાકા મનને પવનુ જુઠકડ જેવુ કરી નાખીએ છીએ તે જે મદન છે તે આપણે છીએ, તેથી પૂરે જે નવન્યારી વન ડેશમાં આવી છે, તેનો સર્વદા અપામ અવરવડ છે. કે જેથી કરીને મનને અંધન કરી પોતને વન કવચમાં આવે આપ સંપદન અમાવધીન પોતીને મન વિદ્યા મઝ આવે છે. એનેકલ પૂર્વેના નાના પ્રકરના ઉપવચન તેને પોતનું કમ કરવા ના દેહને મયમ કરીનેનિ નિચરણ કરી ચક્રવ.

અવિદ્યાસ્વનારામદ્રેષાભિનિવેશાઃ પંચ ક્લેશાઃ ॥ ૩૭

સૂત્રાર્થ:—અવિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ, દેવ અને અભિનિવેશ, એઓજ કલેશ.

વ્યાખ્યા:—આજ પાંચ કલેશ છે, તેઓજ પંચમંથ સ્વરૂપે આપણને આ સંસારમાં બદ કરી રાખે છે. અવસ્થા અવિદ્યાજ બાકીના સર્વની જનની સ્વરૂપ છે. એ અવિદ્યાજ આપણા દુ:ખનું એક માત્ર કારણ છે. બીજા કોઈ તા કાન છે કે, આપણને એવ દુ:ખમાં રાખે ? આપણા નિવ અનંદ સ્વરૂપ છે, તેને અજાન, બ્રમ, માયા વિના બીજા સોનથી દુ:ખી કરી રાકે ? આપણુ આ સમુદય દુ:ખજ કેવળ બ્રમ માત્ર છે.

મરિચા લેષમુખોર્ણમમુસનુરિન્દ્રજોદારણા||૮||

સૂત્રાર્થ:—અરિષ્ટાઞ્ આ પદ્માદુષ્ણ મમુદયના ઉપાદક હોત સ્વરૂપ છે તેઓ કદિ સ્ત્રીન બાંધે, કદિ મૂર્ખ બાંધે, કદિ અન્ય વૃત્તિદારા વિન્નિહન એટલે અભિજૂત ધર્મ, કદિ પ્રકાશ પત્ન થાય છે.

વ્યાખ્યા:—૧૪મ સંસ્કારજ એનું કારણ છે, અને એ સંસ્કારો મિત્ર મિત્ર પરિભાષે માણસના મનમાં અવસ્થિત કરી રહે છે પ્રથમ જેઓ પ્રમુખ બાંધે રહે છે, તેઓની યાન વિચારી જુઓ અનેકજર તમારા સામગ્ર્યમાં બાંધે છે કે, “ બાળકના જેવો નિર્બેદ અથવા નિરપદ ”-પરંતુ તેણે જાણતી અદર પત્ન કાળ દેવતાને કે અમુરનો બાર રહેલો છે એ બાંધ હમે હમે પ્રકટ થશે. યોગીના હૃદયમાં આ પૂર્વ સંસ્કારો તનુ-બાંધે રહે છે એનું તાત્પર્ય એકે, તેઓ ખન મુક્ત આગમ્યામાં રહે છે, અને તે તેઓને દમન કરીને રાખી શકે છે તેઓને વ્યજ્ઞ થયા ના દેવાની તેનામાં સક્તિ છે વિન્નિહનને અર્થ એવો કે, કેટલાક સંસ્કારો ખીલ કેટલાક અસ્કારોને કંઈક (ધિમ) સમયને સાર આગમન કરી શકે છે પરંતુ બધારે એ આગમનકારી કારણો બાજી જાય છે. ભારે પાત્ર તેઓ પ્રકટ થઈ પડે છે. તે/૧ અથવા છેલ્લી અવસ્થાનુ નામ ઉદ્ધર. એ અવસ્થામાં સંસ્કારો ઉપમુક્ત સાદાવતા પામીને શુભ વા અશુભરૂપે ખૂબ પ્રવર્ત બાવધી કાર્ય કરતા રહે છે.

અનિત્યાયુચિદુઃસ્વાનાત્મસુ નિત્યયુચિમૃલાત્મ
સ્વાનાનિરવિધા ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થે —અનિત્ય. અપવિત્ર, દુઃખકારી અને
આત્મા બિજ પદાર્થમા નિત્ય, શુચિ, શુભકારી
અને આત્મા તરીકે જે જન્મ થાય છે, તેનેજ
અવિધા કહે છે.

વ્યાખ્યા:—આ સર્વ સમ્પદાગેતુ એક માત્ર કારણ જ
નિધા છે (જાને) પ્રથમ આપને જાનવું જોઈએ કે, એ
આજ્ઞાન શું ? આપને મરે એમ માનીએ કે, "હું સર્વ
શુભ." શુદ્ધ સંતોષનગણ નિત્ય આનન્દ પ્રસાદ આત્મા નંપે
એવજ આજ્ઞાન આપને માનવનને સર્વજ્ઞ તરીકે ધરીએ, અને
તેને સર્વજ્ઞ દેખીએ, એજ મહા જ્ઞાન.

દર્શનગત્યયોરેકાત્મતેવામ્પિના ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—દ્રશ અને દર્શન શક્તિનો એકી ભાવ
જન્મ અસ્થિતતા.

વ્યાખ્યા:—આત્માજ્ઞાન વધારે દ્રશ છે, તે શુદ્ધ. નિત્ય
પવિત્ર, અનન્ન અને અમર છે. વળી એનાં અવધારી કંઈ
કિંઈ નિર્ધાર છે ? વિન અવધ મનોગતિ, છુદિ એટલે નિ-
શ્ચયિતક સ્થિતિ, મન અને હૃદયે, એ સર્વ એનાં વજ
છે જ્યાર જ્યાર દેખાએ સ્થા તેના તેજ ઉપર રસાવ

હું, અને હારે એવે આત્મની સાથે એક તરીકે મમ
મન્ય છે. આટે તેને અગ્નિના અથવા અનન્ય અમાન
કહે છે આપણે કદીએ કે “ હું (મનમન,) “ હું રમ
મંગા છું. અથવા “ મુખી છું ” પરંતુ આ એ છે કે,
કેવી રીતે આપણે રહ અમા ડીએ અથવા આપણે કોન
ધુમ્મ કદીએ ડીએ ? આત્માની સાથે ન. કાને એક આપ
વાળા કેની નાખવા એકએ તે તો કદી પાંખામને પામતા
નથી (દર્શ) આત્મા જ અપરિણામી હાય, તે તે કેવા
રીતે હમણા સુખી અને દમણા દુખી થઈ શકે ? તે કો
નિશ્ચય અનન્ય અને સર જાણે છે કોણ એને પરિણામ
મક્ત કરાવી શકે ? તે (આત્મા) સર પ્રકાશ નિર્મલ
અગ્નિ છે જેનાથી તેન વિદ્યુત કન શકે ? અત્મા કોઈ
પદ્ય એવા ઉપર કોઈ કાંઈ કેની શકે નહિ તથાપિ આપણે
આત્મન લીધે પોતાને મારાને તરીકે જાણીએ છીએ અને
સુખ અથવા દુખ અનુભવ કરીએ છીએ, એમ ધારીએ છીએ.

સુપ્રાનુગ્રાહી રાગ: ॥ ૭ ॥

મુપ્રાર્થ.—એ મનોવૃત્તિ કેવળ મુખકર પદાર્થો-
ના ઉપર રહેવાને ચલાય. તેને રાગ કહે છે

વ્યાખ્યા:—આપણે કોઈ કોઈ વિષયમાં સુખ પામીએ
છીએ; અને જેનથી આપણે સુખ પામીએ છીએ, તે
તરી મન એક પ્રવૃત્તિ પેઠે પ્રવૃત્તિ થઈ રહે છે સુખ-
જેન તરી પસી જતા આપણ એ મનના પ્રવૃત્તિને રાગ

અવરા અસક્તિ કહે છે. જેનાથી આપણને મુખના મુદ્રે
એવા કોઈ પણ વિષયમાં કદિ આકૃષ્ટ થઈએ નહિ. અને
સમયે આપણે નાના પ્રમાણના અદ્ભુત મનાયેથી મુખ
પામીએ છીએ, તેનાથી પણ રામનું જે લક્ષણ આપણમાં
(જલ્પવશમાં) આવ્યું, તે સર્વત્ર લાગુ પડે છે. આપણે
ત્યાં મુખ પામીએ ત્યાં આકૃષ્ટ થઈ રહીએ છીએ.

દુઃસ્વાનુશયી દ્વેષઃ ॥ ૮ ॥

સૂત્રાર્થઃ—દુ ખડર પદાર્થમાં અંતઃકરણની
દુઃખજનિત વૃત્તિ વિશેષને દ્વેષ કહે છે.

વ્યાખ્યા:—આપણે જેનાથી દુઃખ પામીએ છીએ, તેને
તરતજ લાગ કરવાની પ્રતીતિ કરીએ છીએ.

સ્વરસવાદી વિદુષોઽપિ તથાક્રુદ્ધોઽભિનિવેશઃ ॥ ૯ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જે વાસનાના મસ્કારરૂપ પોતાના
સ્વભાવની અંદર થઈને પ્રવાહિત છે, તથા જે પ-
વિહત પુરુષમાં પણ પ્રતિષ્ઠિત છે, તેજ અભિનિ-
વેશ એટલે જીવનમાં મમતા છે.

વ્યાખ્યા:—આ જીવનમાં મમતા પ્રત્યેક જીવમાં પ્રાપ્ત
શિવ જોશમાં આવે છે, એના ઉપર અનેક પરમાણ સંપર્ક
મન સ્થાપન કરવાની પ્રતીતિ થઈ છે, કરણને લોકો આ
જીવનને એટલું જાણ આપ્યું છે કે, તેઓ ખીન એક જ સ્થિતિ
પણ જીવનની પણ અકાંક્ષા કરતા રહે છે. અત્યંત, ને

કહેતું તો બાકુલ છે કે, આ કુટિલુ વિશેષ કંઈ મૂલ્ય નથી-તોપણ એમાં એટલો આશ્ચર્યકારક બનવા જોવામાં આવે છે કે, પાશ્વર દેવસમૂહમાં આ હવનમાં મમતામાંથી પરલોકનું સમર્પિતપણું જે સૂચિત રૂપ છે, તે તેઓના મને, દેવતા મનુષ્યના પક્ષેજ લાગુ પડે છે, પરંતુ જન્મના પક્ષે નહિ. કારણ ખડમાં, આ હવનમાં મમતા, પૂર્વ સંસ્કાર અને પૂર્વ હવન પ્રમાણે કરવાની એક કુટિલ સ્વરૂપ થઈ છે. કારણ કે, જે સમુદાય જ્ઞાન આપજીને પ્રસન્ન બનુશ્ચિતમાંથી પ્રાપ્ત થતુ રહે છે, તોપણ એ નિશ્ચય કે, જે આપણે કંઈ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યું નથી, તેની કંઈ કલ્પનાપણું કરી શકીએ નહિ, અથવા સમજ પણું થઈએ નહિ. કુટિલનાં બધાં હવનમાંથી બહાર નીકળવાજ ખાસકે બોનરી (બોનરી) ખાસકે આગમ કહે છે અનંત સમયે એમ જોવામાં આવ્યું છે કે, ત્યારે કુટિલને દસના દંડ સેવીને હોમાં છે, ત્યારે દસના બધાં હવનમાંથી બહાર નીકળવાજ જગમાં આવ્યા મળા છે; તેની માએ (સંસ્કારી કુટિલને) કાર્યું કે, બધાં જગમાં કુળી મૂઆ લાગે છે જે પ્રસન્ન જ્ઞાનજ જ્ઞાનને એકમાત્ર ઉત્તમ દેવ, તો કુટિલના બધાં બોનરી બોનરી ખાસકે ક્યાથી લીખ્યા ? અથવા પેલા દસનાં બધાં જગ તેઓજ સ્વાજ કલ્પિતજાન છે, એમ થી રીતે જાણી શક્યાં ? જે તમે એમ કહો કે, એ સદ્ગત જ્ઞાન (અંતરજ્ઞાન) (instinct) માત્ર છે, તો તેનાથી

જૂનિનુ દસ છે દુઃખ, બાજ અથવા સક્રમણી બીદે છે, અને દસના નમ્યાં પૂજીને જનુ મદ્ય છે, એ સર્વે પૂર્વ પ્રસન્નાનુમૂનિના હજી સ્વરૂપ છે અદિ એવું પ્રમ થાય છે. આ અનુમૂનિ ઠાઠ છવામાંની કે માત્ર સરીરની દસ દમણાં જે અનુમરે છે, તે કેવળ એ દસના પૂર્વજેની અનુમૂનિમાંથી આવ્યું છે, કે તે દસની પોતાની પ્રસન્નાનુમૂનિ છે વાંતમાનકાળના વૈભવિયો કહે છે, એ કેવળ તેના સરીરનો ધર્મ છે, પરંતુ પોતીઓ કહે છે કે, એ મનની અનુમૂનિ છે, સરીરની અદર થઈને માત્ર સમાધિન થાય છે, આનેજ પુનર્જન્મ-વાદ કહે છે. પાછળ આપણે જોયું છે કે, આપણું સમુદયજ્ઞાન, નેઆને પ્રસન્ના, વિચારજનિતજ્ઞાન અથવા સદ્ગતજ્ઞાન કહીએ, તે સર્વે પૂર્વજીવનની અનુમૂનિના હજી સ્વરૂપ છે તે દર્શ આવનત જ્ઞાન વચ્ચે ધર્મ સદ્ગતજ્ઞાનરૂપ બની ચયું છે તે સદ્ગતજ્ઞાન પાછું વિચારજનિત જ્ઞાનરૂપે પુનર્જન્મન થયું રહે છે. સર્વ જન્મજીવી અદર આ જ્ઞાનજ્ઞાન આતં છે એના ઉપરજ જન્મજન્મમાં પુનર્જન્મચાની એક નૃપ્ત્ય વૃત્તિ રચપિત થઈ છે. પૂર્વજીવન અનંક જાપના સમજા કાળે કરીને આ જીવનની મમતારૂપ બન્યા છે આ કારણથીજ બાજક ઉક બાજકપણથીજ આપોઆપ જાપ પામતું રહે છે, કારણ તેના કહનો પૂર્વ સસ્કાર રહેલો. ■ અનિશ્ચ વિજ્ઞાનજ્ઞેઓની જેઓ કહે છે, કે આ સરીર આપણું જશે, જેઓ કહે છે

૧. આપણું મનુષ્ય નથી, આપણ મોટું મનિષ્ઠ મોહક છે.
 પાત્રો પણ મોહ છે. તેઓની આદર પણ, તેઓની કલ્યાણ
 વિચાર-શક્તિ પણ મોહ પણ. આપણે એ જીવનમાં કદાચ
 મમતા જોવા પાવીએ. હોમ એ જીવનમાં મમતા ક્યાં
 આપણે જોવા તે, તે આપણો અદ્યતન આત્મ-સંકલ્પ
 થઈ છે. પોલીસવાની કલ્યાણ આપણને તેઓ સ્વાસ્થ્ય
 રૂપે જાતી મળે છે, એમ કહેવાય. આ સંસ્કારો અદ્યતન
 આપણ ગુપ્ત થઈ જાયની આદર જાણે નિર્મિત મોહ છે.
 આ મન પૂર્વે મનુષ્યની અનુભવિએ, તેઓને આપણે સ્વ-
 જ્ઞાનપ્રદાન કરીએ છીએ-તેઓ અદ્યતન જીવનની નિમ્નશક્તિ
 જાણે પડે એની છે તેઓ જિજ્ઞાસુ થઈ કરે છે, જાણે
 નિર્મિત થઈને રહે છે, તેમ નથી, તેઓ જિજ્ઞાસુ થઈને
 મનમાં કાંઈ કરે છે, આ જિજ્ઞાસુ થઈને એક એક અધ્યયન
 પ્રકારિત રહે છે, તેઓને આપણે મારી રીતે સમજ
 કરીએ છીએ અને અનુભવી કરીએ છીએ; તેઓને
 સંસ્કારમાં રમત કરી જાણ, પરંતુ એ સર્વ અધ્યયન
 સંસ્કાર રૂપે જાણે મોહ રીતે રમત થઈની. તેઓને
 રમત કરવામાં આવે જોઈ રીતે, તે વ્યયારે હું સ્વ-જાણે
 સારે મારું સમજ મન જાણે એક મહા કોષ્ઠો તરંગમય
 પાત્રો કરે છે, તે અનુભવી થઈ, એને જોઈ થઈ, તે
 જાણે જાણે કરીને જાણી થઈ, સંસ્કારમાં તે
 સાથે જે મરજમાં આવે તે કરી થઈ, એની સાથે કરી

હરી સુપું, પરંતુ હું જો મનના અનિ જોડા પ્રદેશમાં
જઈ નાશકુ, તો કદિ પણ હું જો સંસ્કારના આચરણી જ-
તિયોતી સાથે મુદ્દ હરીને કૃતકાંચ ઘડી સુપું નહિ. કેઈ
માણસે વખતે મને કડક વચન કહ્યું, તો મને પણ એમ
ભાસવા માડ્યું કે હું મરમ સાચો છું, તે બીજા પણ કડક
વચનો કહેવા લાગ્યો. (તેથી) આખરે મું કોપથી ઉ-
ન્મત ઘડી ઊઠ્યો, આત્મવિસ્મયન ઘડી (જ્યન જુઓ),
અને કોપવૃત્તિની સાથે જાણે પોતને રોગભોગ હરી નાખ્યો.
તેણે જ્યારે પ્રથમ મને કડક વચન-કહેવા માડ્યા હતા,
ત્યારે પણ મને લાગતું હતું કે, મને કોપ આવે છે. તે
વેળાએ કોપ એક અને હું એક, એમ પૃથક પૃથક હ-
તા પરંતુ જ્યારે હું હૃદ ઘડી ઊઠ્યો, ત્યારે હું પણ જાણે
કોપરૂપ જાતી મયો આ રુતિઓને મુગમાથીજ-તેમની
સુદ્ધમાવસ્થામાથીજ ઝંખડી નાખવી (દૂર કરી દેવી)
જોઈએ. જ્યારે આપણે સમજી ચકીએ કે, તેઓ આપણા
ઉપર કાર્ય કરેછે. તેના પહેલેથીજ તેઓને સવત કરવી
જોઈએ જગત્સા પશુખંડા લેએ આ રુતિઓની સુદ્ધમા
વસ્થાનુ અસ્તિત્વ સુધા જાણવા નથી સુદ્ધમાવસ્થા મને
કહેવામાં આવે ? જો અવસ્થામા જો રુતિયો જાણે
જ્ઞાનની નિમજ્જિમાંથી થોડે થોડે કરીને ઉત્પન્ન થાયછે,
તેને સુદ્ધમાવસ્થા કહેવાય. જ્યારે કેઈ સરોવરના તળિ-
મેથી એક તરંગ ઉત્પન્ન થાયછે, ત્યારે આપણે તેનેદેખવા

પામના નથી. એકાગ્ર ૩૨ નથી. ઉપર જાવના (સ-
પાડીના) હેઠ નડકમા આવી છે તે પશુ આપણે તેને
વા પામના નથી (૧૦૩) નવારે તેઓ ઉપર ઉછી
આસીને એક નમનાકાર અને તે, સ્વારેજ આપણે ભર-
શકીએ કે, એક નમ્ય ઉછે (૧૦૪) નવારે આપણે એ
તરનોની મુદ્ધમ રચનામાર તેઓને પકડી શકીએ, સ્વારેજ
આપણે તેઓને નિરગ્નુ કરી મરીએ એવી રીતે નર્મ
સુધી આપણે એ હિન્દ્રિય ટુનિઓ સમુદ્ધ જાવમા બાદર-
જવાના પૂર્વે તેઓની મુદ્ધમતવચ્ચમા તેઓને સંપન કરી
ના શકીએ, સામુધી કાઢવનુ મન પૂર્વ રીતે સંપન કરી
શકીશુ નહિ. હિન્દ્રિય ટુનિઓને સંપન કરવી નેત્ર, તે જ-
પણે તેઓના મૂળમા જાહેને સંપન કરવું જોઈએ સ્વારે-
કેવળ સ્વારેજ આપણે તેના બીજ સુધાને બાધી નોખી શકીશું
જેમ રોકેલુ બીજ જમીનમા નાખ્યારી (વાઘ્યારી) ૧૦૫
અકુર થાય નહિ, તેમ એ હિન્દ્રિયોની ટુતિ થાણી ઉદય
થશે નહિ.

તે પ્રતિષ્ઠાવદેવાઃ સૂક્ષ્માઃ ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—એવા સૂક્ષ્મ સરકારોને વિપરીત વૃત્તિ
ઉત્થાપન-ક્રમથી નાશ કરવા જોઈએ.

વ્યાખ્યાઃ—અહિં એવો વિચાર થાયછે કે, આ સં-
સ્કારોને આ ઉપાયથી નાશ કરાય ? પ્રથમ આપણે ઉચ્ચ

હૃદય (ઉપર ઉપરના) તરબોચી આરંભ કરવો જોઈએ; તે પછી મિત્રમા-ઉચ્છ્વમા-ઉત્તરવું જોઈએ પાસે, એક પ્રજાને કોઈનો તરમ હૃદયમા જાડી આવશે, તે તે વેળાએ શુ કરીને તેનો નાશ કરવો જોઈએ ? એક પ્રજા વિપરીત તરમ ઉઠારીને તે વખતે માથા મટોળન અથવા સ્નેહભાવ સમગ્રી વિચાર કરે કોઈ કોઈનાર એમ જોવામાં આવે છે કે, કોઈ માણ તેના પેલાના પતિ પ્રત્યે અતિશય દુઃખ થયેલી છે, એવામા તેને પ્રિય જાણક આવીને તેની પાસે ઉભો રહે, (તે જોઈ) તેણે દેતભેર તે જાણકનું મુખ મુખન કર્યું, અને તરતજ તેના કોઈને તરમ કોણ જાણે કયાએ આવ્યો મયો, જાણકના પ્રત્યેના સ્નેહભાવનથી તરમ ડીગી આવ્યો, તેણેજ તેની પેલી પૂર્વ રૂપિને નાશ કરી દીધી, સ્નેહભાવ એ કોઈના સિદ્ધ રૂપિ છે; આવા કારણથી જ વિપરીત તરમ ઉઠારીને, આપણે જે-મને ભાગ કરવાની ઇચ્છા કરીએ, તેઓને નાશ કરી દઈએ. સાર પછી, જે આપણે આપણી અન્ય પ્રજામા એવા સુદૃઢ વિપરીત તરનો ઊઠાવી રાખીએ, તે જે કોઈ આપણી પ્રજાના મુઠ પ્રદેશમા ખુપાઈ રહેશે છે, તે દમન થઈ જાય જાતારે હવે આપણે જોયું કે, અહિ જેઓ સરમરૂપે પ્રકટી નીકળે, તેઓ આપણા પ્રવલનનિત પૂર્વ કર્મમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે; અને જાતારે કમાવન સદ્માનુસદ્મ થઈ નથા છે. તેથી એ નિષ્કર્ષ છે કે, જે

આપણે પ્રવચન કરીને ચિનમાં મૂકી કલિએને જાણ કરી
શકીએ, તે તેઓ જન્મ તેઓ (ચિનમાં) મૂક પ્રવેશ
જન્મ મુદ્રામાં જન્મી જન્મ અસન નિમ્નરથો ઉપજેલા શરણ
રેણા અરુણા કરો.

ધ્યાનદેયાન્નિદુટ્ટનયઃ ॥ ૧૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ધ્યાનના દ્વારા તેઓની રચનાવરણ
નાશ કરાય છે.

વ્યાખ્યાઃ—ધ્યાન એવા સજ્જન બુદ્ધિ તરંગોની ઉ
ત્પત્તિ નિચરણ કરાવે એક મુખ્ય ઉપદેશ છે. ધ્યાનથી
મનના એવા રતિના સર ના મો સવ પામમે. જો તિ
સના પછી દિવસ, માનના પછી મામ, વરસના પછી વ
રસ, એવા ધ્યાનનો અભ્યાસ કરો, (જ્યાં મુખી તે તમા
રા સ્વભાવની અદર મરુતુ થઈ રહે નદિ, જ્યાં મુખી તમે
છાંછા ના કરો તે પછી જો ધ્યાન આપો આપજ આવે
નદિ) તે તેથી કોષ, જુના વગેરે શતિએ ચાલી જશે.

ક્લેશમૂલઃ કર્માગ્રયો દણદૃષ્ટજન્મવેદનીયઃ ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પૂર્વોક્ત ક્લેશો, કર્મના આશયનું
મૂળ છે; તેઓ વર્તમાન અથવા હવે પછી જન્મ
નમાં ફળ આપે છે.

વ્યાખ્યાઃ—કર્માગ્રયનો અર્થ આ સંસ્કારોની સમગ્ર
પણે દરકારી કાર્ય કરીએ કે તરતજ મન-સંસ્કારમાં

એક તરમ ઉઠી આવે છે, (તારે) આપણે એમ ધારીએ છીએ કે, એ કાર્ય પૂરું થઈ જતાજ તે તરમ પણ આવશે જશી. પરંતુ વાસ્તવિક તેમ તથી નેહું આવ સુકમ આકાર ધારણ કર્યો છે. નહિ તે પછે પણ તે જ્યાંને સાંજ રહેશે છે. જ્યારે પણ આપણે તેને વાદ કરવાનો થાત કરીએ છીએ, ત્યારે તે ફરીને ઉદય થઈ જશે તરમ આકાર મની જાય છે તેથી જાણી રાખવું છે કે, તે મનની અંદર મૂકી આવે હશે, જે ના દોષ, તે વાદ અથવા સમૃતિ અસંભવિત માત્ર વાસ્તવ, પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક વિચાર, પછી તે શુભ દો કે અશુભ દો, મનના જાનિ દોષ પ્રદેશમાં જઈ સુકમ આવ ધારણ કરે છે, અને એ સ્થાનેજ સમિત રહે છે એ સુખકર અથવા દુઃખકર વિચારોને દોષજનક અનુભવ રહે છે, કારણ એથીએના મને એ જાને પરિણામે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે હિંદીએથી જે પ્રમાણમાં સુખ મળશે તેજ પ્રમાણમાં તેઓ દુઃખ સારીજ મુકશે આપણે મને તેટલું સુખ કા ના મેં મરીપે, તે પણ આપણી સુખ-નુષ્ઠા એર વધતીજ જશી, (અને) તેવું શીવ હજી એર દુઃખની રહિ છે મહાસતી વામનાનો જાન નથી, તે કમવત વચના કરે છે, અને વાસના કરતાં કરતા જ્યારે તે એક એવે સ્થાને જઈ પડેલે છે કે, પછી તેથી પણ રીતે તેની વાસના પૂરું થઈ નહિ, ત્યારે તેને દુઃખ ઉત્પન્ન થઈ છે. જ્યાં દારૂગીજ એથીએ શુ-

જાગૃત સર્વે મંગ્ગાગેને કનેસગનક સિદ્ધિ સિદ્ધ કરે છે.
 (કેમકે) તેઓ (મંગ્ગાગે) અંગ્રાની મુક્તિના માર્ગમાં
 અંતરંગ આત્મે છે અમુલ્ય કાર્યના મુદ્દમ મળ સારક
 રાગે સગથી પણ આમજ મમજતુ નેકમે. તેઓ તિ
 જી સ્વરૂપ થતે આ જીવનમા અથવા પંજીવનમાં ફાક
 તપન કરી રિમેવ રિમેવ ગ્યને એ મંગ્ગાગેના પ્રભાવને
 લીધે તેઓ જનુજ જલદી રૂગ ઉત્પન્ન કરે છે; અનુગ્રહ
 પ્રુપ્ત અથવા પાપ કર્મ આ જીવનમાજ તેનું રૂગ ઉત્પન્ન
 કરે છે. યોનીઓ વગી એમ પણ કહે છે કે, જે સમી
 મનુષ્યો આ જીવનમાજ ખૂબ પ્રગતિ શુભ સંસ્કાર ઉદ્ભવ
 કરી શકે છે, તેઓના સરીર સુધા રેવ-સરીર જની જર
 છે. યોનીઓના મન્યમા એવા કેટલાક જન્યોની વાંદે ક
 ખેલી છે. તેઓ પોતાના સરીરના ઉપાગત સુધને રેલી
 નાખે છે. તેઓ પોતાની પેશીઓને (સ્નાયુઓને) એક
 બાવથી રૂરીને એકવા સે છે કે, પછી તેઓને રૂર્ષ પીડ
 થતી નથી, અને આપણે જેને મન્ય રૂરીએ છીએ, તે પછી
 તેઓના નજીક આવી સકતુ નથી. આમ નહિ બનવતું મેં
 કારણ નથી. સારીર વિધાન સાત્ર ખાલનો અર્થ એવો કરે
 છે કે, સર્વમાંથી રૂક્તિ પ્રકળ કરવી. એ રૂક્તિ પ્રથમ ફ
 રિભદમાં પ્રવેશ કરે છે, તે ઉદિભદને વળી કેટલું પશુ ખર
 છે, અને અણુસ વગી તે પશુનું માંસ બસાવું કરે છે. આ
 બનાવને પૈશ્વનિક બાધમાં કહેતાં એમ કહેતું નોકમે કે

આપણે સૂર્યમાંથી કંઈક સક્રિય મદદ્યુ કરીને તેને પોતાના અંગીભૂત કરી લેવાએ છીએ. આ જો વચાઈ દોષ, તો પણ એ સક્રિય મદદ્યુ કરી લેવાનો જે એક માત્ર ઉપાય હશે, એમ મને કશું ? આપણે જે રીતે સક્રિય મદદ્યુ કરીએ છીએ, તે રીતે ઉદ્દિગ્ધ કરવા નથી, તે છતાં પણ સર્વે કાંઈને કાંઈ પણ રીતે સક્રિય સમદ કરવા રહે છે. યોગીયો કહે છે, તેઓ કેવળ મન સક્રિયના બળથીજ સક્રિય સમદ કરી શકે છે પણ તેઓ એમ પણ કહે છે કે, અમે સાધારણ ઉપાય અવલંબન નહીં કર્યા છતાં પણ, હમણાં જાણે તેટલી સક્રિય સમદ કરી શકીએ. ક-રેણિયો જેમ પોતાના શરીરમાંથી તુ-વિસ્તાર કરીને આખરે એવો બદલ થઈ પડે છે કે, તેને બહાર કાઢી પણ જતું દોષ, તો તે તુનો આકાર લીધા વિના ત્યાં રહે નહિ, તેવી રીતે આપણે પણ આપણી મેલો સ્વાધુ-અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી છે, અને હવે તે સ્વાધુને અવલંબન કર્યા વિના કાંઈ કાર્ય કરી શકતા નથી એમીએ કહે છે, અમારે એમાં બદલ રહેવાનું પ્રયોજન શું ? આ તર ત્રીજા એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવી શકાય. આપણે પૃથ્વીપર ચારે તરફ વી-જગિઃ સક્રિય પ્રેરણ કરી રહ્યાં છીએ, પરંતુ તે પ્રેરણ કરવાને સાર આપણે તારની જરૂર પડે છે, અને પ્રાપ્તિ તો વિના વિના તારે બહુ પરિશયે સક્રિય પ્રેરણ કરે છે. કેમ ? આપણે જેને મન કરીએ છીએ, તે પ્રાપ્તિ તરફ

જિન્દગી જે હું એ સ્વપ્નની અંદર જે એક પ્રાણી હવે
 છે, તેમાં પડે જામે વિવિધ સ્થિતિ છે, એમાં કોઈ
 નથી. કમળ, શિશુઓની જે એમાં પડે તે જે-તે છે,
 શીશુઓના જે નામ છે, તે તેને તેનામાં પડે તે
 આંખે જે આંખ આં શીશુઓના નામને જે તે સ્વપ્ન
 કાળની અંદર મળે સારીદન અને સારીદને બીજે. (૧)
 મનાવ્યોની માદ્ય પીવા સાથે પણ આપણાથી ને
 દિવ કરવાને સમયે થાય નહીં. પાણીમાં કહે છે,
 સારું સમયે છે, અને તેને કાલ નહીં કેરો નહીં
 કાલ એમાં કુતરાનાં સજામાં તમે જાતની અંદર પણ
 તાની એ સારી પાંચાપન કરવાને સમયે થશે પછી
 કોઈ મનાવ્યો-નાની માદ્ય પીવા વિના પણ, ત્યાં
 હાં, જે સારીદના કાલ સ્વપ્ન કરે તે સારીદના કાલ,
 કરી સારીદના કાલે કોઈ આંખ આંખ મનાવ્યો ૫૫૫૫
 લીની અંતર થઈને-પ્રત્યક્ષની માદ્યને-કાર્ય કરે છે,
 આપણે તેને જાણે કરીએ છીએ અને એ વચ્ચે
 થવાથી તેને મળે કરીએ છીએ પણ જે એ ગીતે
 ની સાદ્ય લેઈને અથવા સારીદની સાદ્યની મુદા સા
 વિના કાર્ય કરી શકે છે, તેના પછે જન્મ અને મૃત્યુ
 બને સારીદને કાંઈ અર્થ નથી. જન્મમાં મિત્ર મિત્ર
 કારનાં સારીદ છે, તે સર્વે તમામનાદ્ય સ્થાપેલાં છે,
 તેઓના વિન્યાસની પ્રજ્ઞાથીમા પ્રજ્ઞે છે. એ તમે એ

ન્યાયના કર્તા થએ, તે તમારી હૃદય પ્રત્યક્ષે એ તન્મા-
ત્રાઓના વિન્યાસ કરી સમે આ સરસ ન્યાયવિન્યાસી
કાણે નિર્માણ કર્યું છે ? અહા કરે છે પણ ! જે જીવે
કેઈ એક જણ તમારો યદને આદર કરી આવત, તે
તમે યજ્ઞ દિવસ જ્યસનુ યાત નદિ વગી એ આશમાંથી
રક્ત પણ ઉપત્ત કરે છે પણ ! જરૂર તમેજ એ રક્ત
અદ્ય કરીને ધમની, સિરા, પ્રતિગ આદિમા પ્રવહિત કરે
છા. વગી ઉપર કદી તેવી સ્નાયુ-નલગ અને પેલાઓ પણ
કેણુ નિર્માણ કરે છે ? તમેજ પોતાની સચ્ચથી તે નિર્માણ
કરે છે તમેજ પોતાનું સગીર નિર્માણ કરીને પોતેજ
તેમાં યસ કંઈએ માત્ર કેવી રીતે તે નિર્માણ કર્યું
જોઈએ, એ જ્ઞાન આપજે ખાદ દીપુ છે આપણે યતના જેવા
આવનત સ્વભાવના યજ્ઞ પશ્ચાદીએ એ નિર્માણ-પ્રજ્ઞાથી
આપણે જૂઠી યજ્ઞાદીએ તેથી દમણ આપણે જે ય-
જ્ઞી માફક કરીએ છીએ, તે પોતાની સક્રિયા બળથી
જ્ઞાનસારે (જાણીને-સમજીને-જ્ઞાનપૂર્વક) કર્યું જોઈએ.
આપણેજ સદિ-કર્તા (જીએ), તેથી આપણેજ આ
સદિને નિર્માત કરવી જોઈએ તેમાં કૃતકાર્ય યજ્ઞથી આ-
પણે ઈચ્છ પ્રમાણે દેહનિર્માણમાં સમર્થ યજ્ઞુ પછી
આપણને જન્મ, મૃત્યુ, જ્વાપિ આદિ કષ્ટિયુ રહેશે નહિ.

સતિ મૂલે તદ્વિપાકો જાણાયુર્મોગાઃ ॥ ૧૨ ॥

મુચાર્થઃ—એ મનમાં સંસ્કારનું મૂળ રહે, તે તેના ફલ-સ્વરૂપ મનુષ્યાદિ જાતિ, લિંગ સિત આયુષ્ય અને મુખદુઃખાદિ ભોગ યાવ છે.

વ્યાખ્યાઃ—એ મૂલ એટલે સંસ્કારરૂપ કારણ સંતરમાં રહે, તે તે પુન પ્રકાશ પામીને ફળરૂપ બની જાય છે. કારણને નાશ થઈ કાર્યને ઉત્પન્ન થાય છે, અને પાછું કાર્ય સુદ્ધમ બાવ કારણ કમીને પાછજના (પછી થવાના) કાર્યના કારણરૂપ થાય છે. રક્ષા બીજા પેલ કરે છે; અને બીજા પાછું આમગ ઉપર થવાના કાર્યની ઉત્પત્તિનું કારણ થઈ રહે છે. આવી રીતે કાર્ય-કારણ-પ્રવાહ ચાલતો જ રહે છે. દમણાં આપણે જે કંઈ કર્યું કરીએ છીએ, તે સર્વ પૂરે સંસ્કારના ફલસ્વરૂપ છે. આ સંસ્કારો પાછા બલિષ્ઠ કાર્યનું કારણ થાય છે; એ પ્રમાણેજ પરસ્પર પરસ્પર ઉપર કાર્ય કરે છે તેટલા માટે આ સુત્ર કહે છે કે, કારણ રક્ષાથી અથવા દોષથી, તેનું ફળ થા કાર્ય આગળ જ રોજ. આ ફળ પ્રથમ જાનિરૂપે પ્રકટ થાય છે; કાંઈ મનુષ્ય થશે, કાંઈ દેવતા થશે, કેઈ પશુ થશે, અને કેઈ વર્ગી અમુર થશે. બીજી, એ કાર્ય પાછું આયુષ્યને નિયમિત કરે.

૧. એક જાત વખતે પચાસ વરસ જીવે તો સ્ત્રી થશે, બીજી, બીજાનું જીવન વખતે ત્રી વર્ષનું થશે, અને કેઈ વર્ગી વખતે બે વરસજ. જીવે મરણ પામે છે, તે પછી

એકાદે પૂર્વે વચના થતા નથી આથી ચિંતનનથી, કેવળ
પ્રસન્નતાથી જ નિવાસન થાય છે જોનું જનકથી કંમલ
કાંચે કે, જાન કુખજનના કારણે નથી ક-મ ય, એ
તે વચના કરના કુખ કે નહીં, તા કુખ જનકુ નથી પાછળ
પાછળ કરી નીચે કાઢી જાય જનક છે ત્યાં જ તેની
પાછળ પાછળ જાય જનક છે કાંતે કરે તેની આજના
દુઃખથી જાન નહીં જાન જાન નહીં કે તેના પૂર્વે મનું
દુઃખ છે પાંચે વચના જાન જાન છે કે જનક પુણ્ય કરે
કુખ જાન જનક પાપ કરે જાન જાન પો છે, જે
આજના જાન જાન કરે છે તે જાન જાન કે તેના
જાન મનું જાન જાન કરે.

તે દ્વાદશસ્કાપકલાઃ પુણ્યાપુણ્યોચ્ચર્યાત્ ॥ ૧૪ ॥

સુત્રાર્થ - એ પૂર્વે જાન જાન વચનેનું જાન જાન
જાન જાન જાન (છે, જાન) તેનાનું જાન પુ-
ણ્ય જાન પાપ (છે)

પરિણામતાપર્મસ્કારદુઃસર્ગુજ્જ્વલિરિતોપાચ સ-
ર્વથેર દુઃસર્ગ વિચેકિનઃ ॥ ૧૫ ॥

સુત્રાર્થ :—પ્રત્યેક વસ્તુમાં કાંતો પરિણામ કાંતો,
નહીં તો લોગકાંતો લોગ જાનકાંતો આજનાથી,
જાનકાંતો જાનકાંતો જાનકાંતો જાનકાંતો જાનકાંતો.

કારી તરીકે બીજી સુવૃત્તિ, એટલે મન્વ, રશ અને તમ પરસ્પર પરસ્પરના વિરોધી તરીકે વિવેકીની આગળ સર્વે દુઃખ જેવું લાગે છે.

વ્યાખ્યા:—યોગીય કહે છે, જેને વિવેક યજ્ઞિ છે, જેની બિનગ્ના તરફ દૃષ્ટિ છે, તે સુખ અને દુઃખ નામ વિષય સર્વ વિષય રમ્ભુના છેક અદરના બામ સુધી (તનિષ્ઠ પવંત) દેખતા રહે છે, અને જાણી શકે છે કે, તેમાં સર્વ સર્વ સમભારે રહેતી છે એકની સાથે બીજી એ જાણે જગત્ત રહેતી છે એક જાણે બીજી એકમાં સર્વ મરેલી છે તે વિવેકા પુરુષ દેખી શકે છે કે, માણસ સર્વ જીવનમાં કેવળ એક આચાર્યનું અનુમરણ કરે છે; તે કદિ પાતુ તેની વામના પૂર્વે કમ્પાને સમર્થ મનું નથી જગત્તમાં એવો જોઈ પ્રેમ નથી, જેના નાશ તરીકે થયો. એક સમયે મહારાજ મુર્ચ્છિતરે કહ્યું હતું, કે જીવનમાં સર્વથી જાતવં કારક જતાવ એ છે કે, દરમિયાને જાપણે જુએને મરણ દેખીએ છીએ, નધાવિ એમ જાગીએ છીએ કે, અમે કદિ જન્મ મરીશું નહિ આપણી આરે નરક કેવળ મૂર્ખોને જ જતેએ છીએ, અને એમ જાણીએ છીએ કે, માત્ર એક જ જાતના જરિત છીએ-કેવળ અમેજ મૂખ કેળીથી રજતવ છીએ. આરે નરક મરે પ્રકારની અમળતાના દશ-દેવી જે રહેને જાપણે એમ જાણીએ છીએ કે, જાપણે પ્રેમભાવ જા એક સ્વ રજતી પ્રેમભાવ છે. જામ કી રીને જાણી

સો ! પ્રેમભાવ પણ સ્વાર્થોપણની સાથે મિશ્રિત છે. એ
 થી કહે છે કે, પરિણામે પતિ પત્નીનો પ્રેમ, સગાનના પ્રત્યે
 સ્નેહમમતા, એટલુંજ નહિ. પણ જન્યુઓનો પ્રજ્ઞપ સુધાં
 અપે અપે નાસ પામે છે આ સમારમાં નાસ પ્રત્યેક
 વસ્તુને આક્રમણ કરતો રહે છે સ્નેહ મમતામાં પણ જ્યારે
 આપણે નિરુદ્ધ થઈએ છીએ, સ્વાર્થ મજબૂત બનેલો ચરિત્ર
 ની પેઠે સમજી શકે છે કે, આ જગત કેવું બમ છે !
 જાણે સ્વપ્ન જેવું ! તરે જ એક નિન્દુ વૈરાગ્યભાવ તેના
 હૃદયમાં ઉદિત થાય છે. સ્વાર્થ ને જગતના અતીત સ-
 ત્તાનો કંઈક આભાસ પામે છે આ જગતને ત્યાગ કંઈથી
 જ પારલૌકિક તરફ હૃદયમાં પ્રવેશ થાય છે, આ જગતના
 સુખમાં આસક્તિ રચાવી, ને કડિયજી સમર્પિત થઈ શકે
 નહિ. એવો ભેદ મહાન્યા ઘણે નયન જેને એવી ઉચ્ચ
 વસ્થા પ્રાપ્ત કરવાને સાફ ઈન્દ્રિય સુખ અમલે ત્યાગ કરવો
 પડ્યો નથી, દુઃખનું કારણ. પ્રજ્ઞાની ચિહ્નિત સંનિષ્ઠાનો
 પરસ્પર વિરોધ છે. એક એક તરફ, અને ખીણ ખીણ તરફ
 તાણી લેઈ જાય છે, તેથી સ્વાર્થી સુખ અસમર્પિત
 થઈ પડે છે

हेयं दुःखमनामत्रय ॥ १४ ॥

સૂત્રાર્થ:—જે દુઃખ હજી આપ્યું નથી, તેનો
 પણ ત્યાગ કરવો બેગ્રએ.

વ્યાખ્યા:—કમેનો વિનિર્દય આપને જેમણે
 ઈએ, વિનિર્દય આપને લાગ જોવાઈએ જાએ, મને
 કોનો અત્યંત અભિપ્રાય જા આપને નવર થઈએ
 જે અત્યંત આપને જોવાઈ મળા ઈએ, તેને જા
 મળે છે, ત્યાર જે આપને જોવાઈ ઈએ, તે જા
 જામવેળ જોવાઈ, જેવળ જે કમે અભિપ્રાય જા જા
 નવર થઈ મળે છે, તેને જા આપને જા કરી
 એટલે તેનો નવર કરી મળે. આ જામવેળ
 સમુદાય જામને જે કમે ત્યાર જામવેળ જામવેળ
 તેનાજ નામને જામ વિનિર્દય કરી આવવેળ છે. પૂરે જામવેળ
 વિપરીત જામ પ્રચલની જામ કહેવામાં આવી છે, તેને
 સંકારોને જામ કહેવા (જામવેળ—જામવેળ કરવા) જોવાઈ.

દૃષ્ટદ્રવ્યયોઃ સંયોગો દેયદેવુઃ ॥ ૧૭ ॥

સૂત્રાર્થ:—આ જે હેય, એટલે જે હેય
 ત્યાજ કરવું જોઈએ, તેનું કારણ દૃષ્ટા અને દૃષ્ટ
 સંયોગ છે.

વ્યાખ્યા:—આ દૃષ્ટનો અર્થ શો ? મનુષ્યનો આ
 પુરુષ, દૃષ્ટ શું ? મનથી આરંભ કરીને સ્વપ્ન જા
 વૈભવ સમુદાય-પ્રકૃતિ. આ પુરુષ અને મનના સંયોગથી
 આને કારણે સુખ દુઃખ સમુદાય ઉત્પન્ન થવાં છે. ત્યાર
 આવરણ થાદ રહેવું જોઈએ કે, આ યોગસામનામને પુરુષ

તેને કબૂાં બચ્યાં ચ્યાં હતાં. તે બહુ સુખથી કાળ ગુજારી
 કેદલાક દેવતાઓએ તેની એવી દુરવચ્છા જોઈને તેની
 જાણને કર્યું, “ આપ દેવગજ છે, સર્વ દેવતા બ્રહ્મા
 શાસનમાં રહે છે, (તે જગત) આપ આદિ કેમ !
 તેને ધન્દે એવા ઉત્તર આપો કે, “ હું બહુ મન
 રચવને હું ચડાવો નથી, ત્યાં સુધી આ મુકરી અને
 બચ્યા છે. ત્યાં સુધી રચવે કસાની કામગીરી
 નથી. ” ત્યારે તે દેવતા યુ કરતુ તે કાંઈ નહીં કરી શકે
 નહિ પછી લોભા જિવજ બાદ તેઓએ મનમાં મનમાં
 સકલ્પ સ્થિત કરીને, ધીરે ધીરે જઈ (પૈતા મુકરી
 એક બચ્યાને મારી નાખ્યું, અને એ પ્રમાણે એ
 કરીને મધ્યમાં બચ્યા માયા મયા આખરે તે દેવતા
 મુકરીને પખુ મારી નાખ્યા એ પ્રમાણે ધન્દનો સપ્તમ
 સ્થિત મરી પરગણો, ત્યારે તે દુ.ખી મહાને વિજાપ
 જાણે. પછી દેવતાઓએ તેના પોતાના મુકર દેવ
 કરી કરી કરી નાખ્યા તે વેળાએ તે (ધન્દ) તે
 દેવતાના નીડર્ગને હજવા જાણે, અને વિચારવા જાણે
 હું કેવું બચવું રચવ દેખવે હતો / હું દેવતાના મહાને
 વ મુકરના જન્મનેજ એક માત્ર જન્મ તરીકે ધારે
 એટલુજ નહિ, પણ સમુદય જગત પણ મારતો દેવ
 રજુ કરે એમ હિંમતો હતો. પુરુષ પણ એ પ્રમાણે
 નિતી સાથે મળી જઈને, તે શુદ્ધ સ્વભાવ અને સ

યાત્રી તમને સમજાવી રહે છે, પુરુષ કેતિને એ કહે
 ની અને કિષ્કિન્દ્ર પાસે પેલાને મન અને ભગવાની રહે
 રે, એ એક કાળે તને હું તો છે એમ મનમાં છે સ્ત્રીને
 (યાત્રી) એમ તને કહે છે, આ દુષ્કર્મ દુષ્કર્મ
 પુરુષ દેવ, તે તેના કૃપા એ છે કે, પ્રાણિક અપુર
 નુષ્કા જ બેઠેલાના જેવા એમ મનમાં બેઠેલાના ભાવે
 તુ પુરુષ નહોતો જાણે તેનો અન આખો દેવ, તે
 નજર છે આપણુ આપણને એ ભાવમાં નાખ્યા છે, એ
 આપણે જ નેમ, તો નીકળી જોઈએ. આપણે જે
 એ કાળમાં પચ નજર છે, અને આપણા પેલાના જેવા
 થીજ નેમ, તો તો મનમાં રહે, જે પેલા કહે
 મિત્ર સખા અને પાત્ર જે સાગ સુદ સુદ પ્રેમ કે
 ગળી આપણ દેવ છે, તે મને બેઠેલી એ. (પૂરી કરી)
 એ પેલાનું સ્વરૂપ મને જ નજર રહે, તે તમે જાણી
 નિર્ધિને તેમના (બેઠેલાથી) પર પડી જશે. એ પણ
 પ્રેમ અનિત્ય રચાય છે, તે કદિ પણ જુવડો નહિ; તેથી
 જદાર નીકળી જવું, એ આપણું સ્વરૂપ રહે. એક-એક
 સુખ દુષ્કર્મ અનુભવજ આપણો મહા શિક્ષક છે, પરંતુ
 લોભ કેવળ બેઠેલ છે એમ મનમાં રહે. તેઓ કેમ કે
 આપણને એક એવી અવસ્થામાં લેઈ જશે, કે ત્યાં તેઓ
 અતિ તુરંત મરે જશે. પુરુષ પછી વિધવાની વિચાર
 બની જશે; પછી સમુદયજનતા જાણે સમુદયમાં એક નિં

નથી. પરંતુ પાતંગલ કહે છે કે, જો તમે મેઠાભર
કરો, તો યોગ દિવસ પછી તમારી અનુભવ શક્તિ એટલી
બધી સુક્ષ્મ થશે કે, તમે ત-માત્રાઓને વ્યવસ્થિત પ્રવર્ત
કરશો. તમે સામગ્ર્ય છે કે, પ્રત્યેક વ્યક્તિની આરે તરફ એ
પ્રકારનો ન્યોન છે, પ્રત્યેક પ્રાણીના મિતરમાંથી સર્વદ એ
પ્રકારનો પ્રકાશ નીકળે છે પાતંગલી કહે છે, કેવળ એવીજ
તે દેખાવાને સમર્થ છે આપણે સર્વે તે જોવા પામતા નથી
પણ, પરંતુ જેમ પુષ્પમાંથી સર્વદ પુષ્પના સુક્ષ્મસૂક્ષ્મ
પરમાત્મ-સ્વરૂપ ત-માત્રા નીકળે છે, જેના દ્વારા આપણે
તેનો વાસ લેઈ શકીએ છીએ, તે પ્રમાણે આપણાં શરી
રમાંથી સર્વદ એવી ત-માત્રાઓ બહાર નીકળે છે. હરેજ
આપણાં શરીરમાંથી શુભ વા અશુભ રાહને રાહ પ્રકારની
દમઘાબધ શક્તિ બહાર નીકળે છે, તેથી આપણે ત્યાં જ
જઈએ, ત્યાં આરે દિશાએ ત-માત્રાથી પૂર્ણ થઈ જાય છે. મ-
ણીમે એવું પ્રકૃત રહસ્ય ના જાણવા હતા પણ અજ્ઞાનરો
(અજ્ઞાનજીવ) તેના અનરભ મન્દિર, દેવગ વમેરે મર
વાનો કાલ આવ્યો છે, અમરતની ઉપાસના કરવાને શા
મદિરનિર્માણનું શું પ્રયોગન હતું ? હિરની ઉપાસના તે
મમે ત્યાં ક્યાંથીએ આવતા એવું કારણ એ કે, મહાદ
પેતે રહસ્યના જાણવા હતાં પણ તેના મનમાં રહસ્યો
એવે ઉત્પ થયો હતો કે, જે રોડાણે લેશે હિરની ઉપ
સના કરે છે, તે રોડાણું પવિત્ર ત-માત્રાથી પરિપૂર્ણ થઈ

જનક તે લોકો દરેકજ ત્યા જતા રહે છે અને તેઓ ત્યા
જેટલી જા જ્યાર કરે છે, તેમજ તે સ્થાન પાંચજ થતું ર
હે છે એ માન્યમતઃ જનવચ્ચા સુવચનુ પદ નથી તે રીતે
ત્યાં જનક તે જન પશુ સત્યવૃત્તતા ઉદક યમે આધી,
મરિર વનેરે જાત નીચેપાદ કમ પાપજ મનુષ્ય હ તેમ કા-
રજુ સમજાયુ પશુ જ પાત જરા વાદ સખવી જોડમે
કે, કાપુ લે.રોત સમાવમન ઉપનય ન ત્યાનતી પવિત્ર-
ત્વરે આધાર રહેમે છે પશુ ભા.રો એવો નાદાતો થઈ
પડે છે કે, તેઓ તને જુદા હોય વિરમૂત થઈ જાય છે. અને
મરિરે ક્રે.કાની આમજ નાદવતી (જે.કાની) હોમજ કરે છે
પ્રથમ લોકાંજ ન સ્થાનને પાપજ કુતું હજુ, ત્યાર પછી
તે સ્થાનની પાંચજ ૧૫ કાપ પશુ કા.જુ થાને લોકને
પશુ પવિત્ર કનુ જ ન જનમ સરા અસાધુ લોક
જનજાર કરે, તે ન સ્થાન પદ. નીચવ સ્થાનતા જેનુ જ-
પવિત્ર થા જરમે મહાતા નસથી નરિ, પશુ લોકતા યુ-
જીધીજ મરિર પવિત્ર મનાય છે, આ પાત આપજે સારા
મુલી જા.એ હો.એ આ કા.અધાર પ્રમાણ સ.વગુજુ સ
પમ સાધુ અને મદમમાજતો યારે દિસામા કેવળ સત્ય-
ગુજુ વિરિરજુ કરે છે, અને તેથીજ તેઓ તેઓની આસ-
પસના લોકોના ઉપર મહા પ્રભાવ વિસ્તાર કરે છે. માનુસ
એટલે મધી પવિત્ર થઈ શકે છે કે, તેની તે પવિત્રતા જાણે
એકામ પ્રત્યક્ષ દીક્ષા આપશે-દેહમધી જદાર દુદી નીકુ-

જશે. સાધુનું શરીર પરિવર્તન થઈ જાય છે, તેથી તે દેહ ભંગ
 વિચરણ કરે છે, ત્યાં પરિવર્તના ચિહ્નિય કરે છે. આ દેહ
 કવિત્વની (રસિકતાની) આત્મા નથી, રસિક નથી, પણ
 પાસ્તનરિક એવી પરિવર્તના જાણે દર્શિય એવાર એક જ
 વસ્તુ તરીકે પ્રતીતિમાન થાય છે એનું એક યથાર્થ અર્થ
 ત્વ-વધાર્યું સ્વભાવ છે. જે માનુષ્ય એવા લોકોના સંસ્પર્શ
 આવે છે, તે પરિવર્તન થઈ જાય છે. દરેક સિદ્ધિમાત્રનો અર્થ છે
 તે તપસીએ, સિદ્ધિમાત્ર કથાથી જુદા મમળને. એ પ્રાપ્તિ
 પ્રથમ અભિવ્યક્તિ છે, એવામાં જ બીજી સર્વ વસ્તુ અર્થ
 વ્યક્ત થઈ છે, દરેક અર્થિયની વાત કહીએ છીએ, જરૂર
 આધુનિક વિજ્ઞાન અને સમુદાય ધર્મમાં એક મહા વિચાર
 જોવામાં આવે છે પ્રાચીન ધર્મમાં આ એક સાધારણ દેહ
 જોવામાં આવે છે કે, આ જગત્ ચેતન્ય-વ્યક્તિમાંથી ઉત્પન્ન
 થયું છે. તે પણ દેહ દેહ ધર્મ દેહક અધિક દેહકુલ
 દેહથી વૈજ્ઞાનિક બાબત વાપરે છે. અવસ્થા સમુદાય ઉપર
 વાત સમસ્ત હોય છે દેહ વિજ્ઞાનની અદર થઈને. (વિજ્ઞાન
 મારફતે) વાત પડ્યાથી ઉપર સમસ્તથી સુદિન અર્થ
 વિજ્ઞાન એક ચેતન્ય સમસ્ત થઈ છે. તે ચેતન્ય સુદિન
 સમુદાય જૂનો પ્રકાર થઈ છે. પરંતુ આધુનિક દર્શનિક
 વિજ્ઞાન કહે છે કે, ચેતન્ય સુદિન સૌંદર્ય છે. એ
 તેઓનો મન એ છે કે, અચેતન જગત વસ્તુ સર્વ
 અર્થે અવસ્થા જની છે, અને એ જગત, પાતાલ પ્રેમ

ઉત્તર યદને મનુષ્યાકાર પારખ કરે છે તેઓ કહે છે કે, સર્વ વસ્તુ ચૈતન્યમાયી ઉત્પન્ન થઈ નથી, ચૈતન્યજ્ઞ સં-
સ્થિતી સર્વ શ્રેષ્ઠ વસ્તુ છે એવે આપી ધર્મ સમુદયો અને
વિજ્ઞાનનો સિદ્ધાન્ત તુરંત વેગાંતો વિચ્છે જોશે સાને છે,
તોપણ બને સિદ્ધાન્તને સત્ય કહી શકાય એક અનત સા-
કળ વા એટલી મદલ્ય કરે. જેમકે, ક-ચ-ક-ચ-ક-ચ
ઈત્યાદિ. દ્વે પ્રથમ એક, એમાનો ક પડેલો કે છ પ-
ડેલો ? જો તમે એ સાકળને ક-જ્ઞ એવી ગીને મદલ્ય
કરો, તો અવશ્ય જને પડેલો કહેવો જોઈએ; પરંતુ જો
તમે એને જ્ઞ-ક એવીગીને મદલ્ય કરો, તો જ્ઞને પડેલો
જોવો જોઈએ આપણે જે દૃષ્ટિયો એને દેખીશું, તેજ આવધી
તે પ્રતીવમાન થશે ચૈતન્ય અનુસોમ-પરિજ્ઞામ પામીને
સ્થૂષ્ઠજૂતનો આકાર પારખ કરે છે, (અંત) સ્થૂષ્ઠજૂત પાછાં
વેસોમપરિજ્ઞામ પામીને ચૈતન્યરૂપે બને છે સાખ્ય અને
સર્વ ધર્મોચારો ચૈતન્યને આગળ સ્થાપન કરે છે. તેનાથી
તે સાકળ એવો આકાર પારખ કરે છે કે, પ્રથમ ચૈતન્ય,
પછી જૂત, પછી ફરીને ચૈતન્ય અને ત્યાર પછી જૂત
ઈત્યાદિ. વૈશ્વકર્મી પ્રથમ જૂતને મદલ્ય કરીને કહે છે કે,
પ્રથમ જૂત, પછી ચૈતન્ય, પછી ફરીને પાછા જૂત, પછી
ચૈતન્ય ઇત્યાદિ પરંતુ આ બને પેલી એકજ સાકળની વાત
કહે છે. પરંતુ સારાખ્યાનાં દર્શન એ ચૈતન્ય અને જૂત
બંનેના ઉપર જઈ પુરૂષ અવશ્ય આપમાને જોઈ પડે તે

જાગે. સાધુનું શરીર પવિત્ર યર્જનવ છે, તેથી તે દેહનું
 વિચરણ કરે છે, ત્યાં પવિત્રતા વિદિગ્ધ કરે છે. આ દેહ
 કવિન્દ્રી (નસિકાનાની) બાવા નથી, રૂપક તથા ૫૫
 પારતત્વિક એવી પવિત્રતા જાણે હૃદય એટલે એક જ
 વસ્તુ તરીકે પ્રતીતમાન થાય છે એનું એક ધર્મ્ય મર્ત
 ત્વ-વધાર્થ સ્થા છે. જે માનુષ એવા લોકોના સંસ્કાર
 આવે છે, તે પવિત્ર યર્જનવ છે. દરેક શ્રિમદ્વાસને અર્થે
 તે તપાસીએ, શ્રિમદ્વાસ કયાથી જુદા સમાજો. એ પ્રાપ્તિ
 પ્રથમ અભિવ્યક્તિ છે, એનાથીજ બીજું સર્વ વસ્તુ અર્થ
 બહુ થઈ છે. દરેક આશિષની વાત કરીએ છીએ, મદિય
 આધુનિક વિજ્ઞાન અને સમુદાય ધર્મમાં એક મહા વિદ્ય
 જેવામાં આવે છે પ્રાપ્તિ ધર્મમાં આ એક સાધારણ જ
 જેવામાં આવે છે કે, આ જગત્ વૈતન્ય-સહિમાથી કૌંસ
 થયું છે તે જગત્ કોઈ કોઈ ધર્મ કહીને અધિક હૃદયને
 દેવાથી વૈતનિક બાવા વાપરે છે અવસ્થ સમુદાય દ્વારા
 વાત સમાજ હોય દેહ વિજ્ઞાનની અદર થઈને. (વિદ્ય
 માગુને) વાત પદ્ધતિથી હૃદય સમુદાય સહિમા. અધિક
 વિદ્ય એક વૈતન્ય સમાજવ્ય છે તે વૈતન્ય સહિમાથી
 વ્યૂત્ત જૂનો પ્રકાર થયો છે વસ્તુ આધુનિક દૃષ્ટિ
 કિન્ને કરે છે કે, વૈતન્ય સહિમાથી ગેર વસ્તુ છે. જે
 તેઓનો મત એ છે કે, અવેનન જગત્ વસ્તુ સર્વ મત
 અર્થે ધર્મવ્ય જાતી છે, અને એ ધર્મ પાલ પદ્ધતિ

મનો-દાસ જદિ બને છે એ સ્વિચ્છેનનગીલ છે, સરીરની પેઠે
 તે પણ હમાયન પાંચુમ પ્રમ સ્વ છે, સરીરના જે
 જે થમે છે તેનું સંવાજ પમા તેનામા પણ વિશ્વમાન
 છે. સરીરના પછે નખ જેવી રીતે છે, તેવી રીતે જ્ઞાનના
 પછે દેહ પણ છે નખ સરીરનો એક ભાગ વિ-
 દ્ય છે, બને એક માપના નખના બના પણ સરીર
 કાલમ રહેશે બાક દાવા બધું પણ એ જ્ઞાન કદિ પણ
 અવિનાશી થઈ શકે નહિ એ (જ્ઞાન) અવશ્ય જન્મ
 પદ્ય છે બને એ જન્મ છે એ વાતથી સમજાવ છે કે,
 એના બિપ્ર-એનથી બધ બાંને એક પદ્ય છે, કાગળો
 જન્મ પદ્ય કદિ મુજા સ્વજાવ થઈ શકે નહિ જેની સા-
 થે પ્રાપ્તિને સમજ છે, તેમ પ્રાપ્તિના અદર, તેમાં તે ચિ-
 રકાળે સાદ બદ બાવાપમ છે, ત્યારે પ્રજન મુજા થોજી
 જે કાર્ય કાગળ સમજના બનાવ, તેમ પ્રજન મુજા-સ્વ-
 જાવ, જે તમે કહો કે મુજા-સ્વજાવ કાર્ય છે એ પારજા
 અમારમાં છે, તે દુ કહીય, બદબાવ પણ અમારમાં છે.
 આપણું જ્ઞાનમા આ બને જ્ઞાન સદા વિરાગિત છે, એ બને
 જ્ઞાન, પરસ્પર પરસ્પરના આધિન છે એકના મલ્લાથી બીજો
 રવી શકે નહિ એમાનો એક ભાવ એ કે આપણે બદ.
 કોય કે, આપણને એવા કંઈજ થઈ કે, આપણે દિવાત્રની
 અદર થઈને જ્ઞાનમાં (પણ તેમ કન્યા) આપણું માયુ દિવાત્રની
 સાથે અથગ્રયું એટલે સમજાયુ કે, આપણે આ દિવાલ દાસ

આ આત્મા યાત્રા પણ અતીત છે; તત્ત્વ તરફ દે
તરફ પ્રાપ્ત પ્રકાશ-સ્વરૂપ છે.

દ્રષ્ટાદશિમાયઃ શુદ્ધોઽપિ શ્રયયાનુષ્ઠયઃ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—દ્રષ્ટા દેવજ-ચૈતન્ય માત્ર; એકે દે
શ્વયં પવિત્ર શ્વરૂપ (ઇ), તથાપિ શુદ્ધિની અંશ
યદ્યપે તે દેખતો રહે છે.

વ્યાખ્યાનઃ—અદિ પણ સાખ્ય દર્શનની વાત કહેવાય
આવે છે. આપણે પૂર્વ જોયું છે કે, સાંખ્યદર્શનને આ
એવું છે કે, આત્મિક મુદ્દા પદ્મથી તે શુદ્ધિ પર્વત કરી
પ્રકૃતિના અંતર્ગત છે, પરંતુ પુરુષોત્તમ એ પ્રકૃતિના નહીં
છે, અને અંતર્ગત (પુરુષોત્તમ) કોઈ મુખ્ય નથી. તે પછી
આત્મા દુઃખી અથવા સુખી અથવા દુઃખી હોય છે ૧૪/
દેવજ શુદ્ધિ ઉપર પ્રતિબિંબિત થઈને તે એવા સ્થાને
રહે સમાવેશ છે જેમ એક મુદ્દિના કાગળને એક દેવજ
ઉપર મુદ્દિ તેની પાસે જે એક સાથે ૧૪ સાખ્યમાં આવે.
તે તે ૧૪ એ મુદ્દિને સાથે દેખાડે; તેજ પ્રમાણે આ
પણ જે મુખ્ય અથવા દુઃખ સમાવેશ છે, તે વાસ્તવિક
પ્રતિબિંબ માત્ર છે, ખરી રીતે આત્મામાં કોઈપણ નથી.
આત્મા પ્રકૃતિથી સંપૂર્ણ ૧૪૧ વસ્તુ છે, પ્રકૃતિ એ
૧૪૧. આત્મા એક વસ્તુ, મોટું ૧૪૧, સંપૂર્ણ ૧૪૧
સાંખ્ય કહે છે કે, જ્યાં એક વિષય પદ્મ (ઇ) એ

મને-દાસ જુદાં બંને છે, એ પરિવર્તનશીલ છે; સરીરની પેઠે તે પણ ક્રમાગત પરિવર્તન યામ થાય છે; સરીરના જે જે ધર્મો છે, તેના જેવાજ ધર્મો તેનામાં પણ વિદ્યમાન છે. સરીરના પછે નખ જેવી રીતે છે, તેવી રીતે જ્ઞાનના પછે દેહ પણ છે અર્થાત્ નખ સરીરનો એક અણ વિશેષ છે; અને સંકોચાર કાપી નાખ્યા છતાં પણ સરીર કાયમ રહેશે. આમ હોવા છતાં પણ એ જ્ઞાન કદિ પણ અવિનશી થઈ શકે નહિ એ (જ્ઞાન) અવશ્ય જન્મ પદ્ય છે. અને એ જન્મ છે, એ વાતથી સમજાય છે કે, એના ઊપર-એનાથી બંધ બીજો એક પદ્ય છે, કારણકે જન્મ પદ્ય કદિ મુક્ત સ્વભાવ થઈ શકે નહિ. જેની સાથે પ્રાણિને સખ છે, તેજ પ્રાણિના આર, તેથી, તે ચિ-રકાળને સારુ જદાં કાયાપમ છે, તારે પ્રાણ મુક્ત કોણ ! જે કાર્ય કામજ સખધના બનીત, તેજ પ્રાણ મુક્ત-સ્વભાવ. જે તમે કહો કે, મુક્ત-સ્વભાવ કદાચ છે, એ કારણા અમાતમક છે, તે કહીશ, જદાંજ પણ અમાતમક છે. આપણું જ્ઞાનમાં આ બને જાવ સદા વિરમિત છે; એ બને જાવ. પરંપર પરંપરના આધિન છે. એના રક્ષાથી બીજો રહી શકે નહિ. એમના એક જાવ એ કે આપણે જદાં પામે કે, આપણને એવી હિંમત થઈ કે, આપણે દિવ્યની આર થાવી જઈશું. (પણ તેમ કરતાં) આપણું માયુ દિવ્યની સાથે અયથ્યું એટલે સમજાયું કે, આપણે આ દિવ્ય દાસ

સીમાબદ્ધ હીએ. પરંતુ તે છતાં પણ આપણે જોઈએ છીએ
 આપણી ઇચ્છા-શક્તિ રહી છે. એ ઇચ્છા શક્તિને
 પહેલાં જ્યાં મરણમા આવે ત્યાં ચલાવી શકીએ છીએ.
 ત્યેક વિષયમાં આપણે જોઈએ છીએ કે, આ વિશેષ
 એ આપણા સામે આવે છે આપણે અવસ્થા વિષય
 રહે જોઈએ કે, આપણે મુક્ત છીએ; પરંતુ દર પા
 ખીએ છીએ કે, આપણે મુક્ત નથી. જો એમાંથી એ
 ભાવ જમાતમક થાય, તો બીજાં પણ જમાતમક થશે, કે
 રહ્યુંકે, તે બંને અનુભવરૂપ એક જ આધાર ઉપર સ્થાપિત છે.
 યોગી કહે છે કે, આ બંને ભાવ મલ્ય છે. જુદી જુદી
 સીધાથી આપણે વાસ્તવિક બદ્ધ પરંતુ આત્મા લેઈને કંઈક
 આપણે મુક્ત-અભાવ, માત્રામનુ પ્રકૃત સ્વરૂપ-આત્મા અવસ્થા
 પુરુષ-કાંઈ કારણ સાકળની બહાર છે. આત્માના જ મુક્ત
 સ્વભાવે જૂના જિજ્ઞાસુ પદમા ચર્ચ પ્રકાશિત થઈ
 જુદી, મન, કલ્પાદિ નાના પ્રકારના આકાર ધારણ કરી છે.
 એનેજ ન્યેનિ સર્વની અંદર થઈને પ્રકાશિત થાય છે.
 જુદીનું પોતાનું કાંઈ ચેતન્ય નથી. પ્રત્યેક હૃદયનું મગજ
 એકું કેન્દ્ર છે. સર્વ હૃદયોનું એકજ કેન્દ્ર છે. એમ નથી.
 પણ તે પ્રત્યેકનું કેન્દ્ર પૃથક્ પૃથક્ છે. ત્યારે આપણી આ
 અનુભૂતિ ક્યાં જઈને એકત્વ મેળવે છે. જો મગજમાં
 એ એકત્વ પ્રાપ્ત કરે, તો ચક્ષુ, કર્ણ, નાસિકા એ સર્વ
 એક એકજ કેન્દ્ર હોત. પરંતુ આપણે નિમગ્ન કરીને નથી

હીએ હીએ કે, પ્રત્યેકને સાર જિજ્ઞાસુ જિજ્ઞાસુ કેન્દ્ર છે. ૫-
 રંગ દેખે એકજ સમયે જોઈ મળતી રહે છે તેથી એમ
 કહે છે કે, અવગત જુદીની પાજી! એક એક જગત છે જુદી
 નિર્ભર મળતી સાથે સમજા છે-૫-૭ એ જુદીની પાજી
 પાજી પુરત મહેલ છે તેજ એકજ સ્વરૂપ સર્વ અનુભ-
 વિએ તેની અવગત જાને એકા બવ પારખુ કરે છે. આ-
 ત્માજ તે કેન્દ્ર છે, કે ત્વ સમુદય જિજ્ઞાસુ જિજ્ઞાસુ દ્વિધાનુ-
 જીવિએ એકીમૂળ થાય છે વગી અવગત મુજા સ્વભાવ
 છે, એનેજ મુજા સ્વભાવ તમને દર પલે કહે છે કે, તુ
 મુજા છે. પરંતુ તમે જામમા પાંતે ને મુજા સ્વભાવને દર-
 ધીએ જુદી અને મનના સાથે નિર્ધાર કરી નાખ્યા છે,
 તમે તે મુજા સ્વભાવને જુદામા આગેય કર્યો છે અને
 તરતજ પાજી એક પાંતે છે કે જુદી મુજા સ્વભાવ નથી.
 તમે વગી તે મુજા સ્વભાવ દેહમા આગેય કર્યો છે, ૫-
 ૧૭ પ્રાપ્તિ તમને તરતજ કરી દે છે કે, તમે જાણો છે;
 છતાં દેહને ધર્મ તથા અધર્મ કર્મોજ એકજ સમયે આ-
 પડી જુદી અને જાણ એવી જે પ્રકારની અનુભવિ જો-
 થઈ આવે છે. યોગી નુજી અને ના જોનેનો વિચાર ક-
 રે છે, અને તેનો અગત્યન્યકાર અત્યંત મતલ છે તે સ-
 મજ રહે છે કે, પુરતજ મુજા-સ્વભાવ, જાણ સ્વરૂપ
 છે, તેજ જુદીજ ઉપધિર્મા થઈ, સાન્ય સ્વરૂપે પ્રકાશ
 પામે છે, તેથી તે જાદ.

તદર્થ એવ દૃશ્યસ્વાત્મા ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—દૃશ્ય એટલે આ લોગ સાધન પ્રકૃતિ ચિન્મય યુક્તગત્ય લોગને આરૂ.

વ્યાખ્યા:—પ્રકૃતિની પોતાની કાંઈ રક્તિ નથી. મુખી પુરુષ તેની પાસે રજુ રહે, તામુખીજ તેની રક્તિ માત્રમ પડે છે, પરંતુ ખરી રીતે તે રક્તિ પુરુષની જ છે. ચન્દ્રનો પ્રકાશ જેમ તેનો પોતાનો નથી, સૂર્યમાથી આવે છે, તે પ્રમાણે તે પણ ચેત્તીયોના મતે, પ્રકૃતિથી પેદા થયેલી છે. પરંતુ પ્રકૃતિનો ખીન્ને કાંઈ ઉદેશ નથી, માત્ર રજાને મુક્ત કરશે એજ તેનું (પ્રકૃતિનું) પ્રયોગન છે.

કૃતાર્થ મનિ નદમપ્યનર્થ નદન્વસાધારણત્વાદ્ ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—જેણે તે પરમપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેના પક્ષે અજ્ઞાન નહાય. ઇત્યાં પણ સાધારણ્ય છે. એ અજ્ઞાન નહાયતું નથી; કારણ કે, તે બીજાના પક્ષે સાધારણ છે.

વ્યાખ્યા:—આમા પ્રકૃતિથી સ્વતંત્ર છે તે જણાવવાનું. પ્રકૃતિનું એક માત્ર લક્ષણ છે. આત્મા જ્યારે તે જગત્માં રહે છે, ત્યારે પ્રકૃતિ પછી કાંઈ પણ રીતે તેને દર્શાવતી નથી. જે મુક્ત થયે છે, તેના સંવંધમાં જ મુક્ત પ્રકૃતિ જ્યારે હોય છે. પરંતુ અનંતગતિ લોક ચિન્મય ચેત્તીય. આ પ્રકૃતિ કરી કેવી જાય.

સ્વસ્વામિશક્ત્યોઃ સ્વરૂપોપલાન્ધિદેતુઃ મંયોગઃ ॥૨૩॥

સૂત્રાર્થઃ—દૃશ્ય અને દૃશ્યાના લોચ્યત્વ તથા
લોકાનુભવરૂપે ઉપલબ્ધિને સંયોગ કહે છે.

વ્યાખ્યાઃ—આ સત્તાનુસારે જ્યારે આત્મા પ્રકૃતિની
સાથે સંયુક્ત થાય છે, ત્યારે સંયોગને લીધે, દૃશ્યત્વ અને
દૃશ્યતા બંને શક્તિનો પ્રકાશ થઈ રહે છે ત્યારેજ આ જ-
નન પ્રવંચ સિત્ત સિત્ત રૂપે બ્રહ્મા થતો રહે છે. અત્યંતજ
એવા સંયોગનો દેતુ છે. આપણે દરેકજ દેખાણે જીવે
કે, આપણા કુખ અથવા સુખનું કારણ, સરીરની સાથે
આપણો સંયોગ છે. જો મને એક નિશ્ચય જ્ઞાન રહેત,
કે હું સરીર નથી, તો હું દાદ, ત્યાં અથવા અન્ય કોઈ
પ્રકારના વિધાને કારણે જગત જેટલું પણ લગ્ન આપત નહિ.
આ સરીર એક સમયના અથવા સદૃશ નહીં છે મારો
એક દેહ, તમારો બીજો દેહ, સર્વજીવોને એક પદાર્થ એક
કહેવું તે માત્ર કહેવાનું છે. આ સમુત્પન્ન જન્મજ એક
મહામૂલ સમુદ્ર તુલ્ય છે. તે મહા સમુદ્રનું તને એક નિ-
ન્દુ છે, હું એક નિન્દુ છું. અને ત્યાં પણ એક નિન્દુ
છે. આપણે જાણીએ છીએ કે, એ જૂન સવર સિત્ત
સિત્ત આકાર કારણ રહે છે જન્મ જે સર્વ તરીકે એક-
માત્ર છે, તે કાલ આપણા સરીરના અંત રૂપે બની
જાય છે.

તસ્ય દેતુરવિદ્યા ॥ ૨૪ ॥

એને તાણ કરવો એજ પ્રયોજન, એજ દ્રષ્ટાની
તેજસ્વિતા અવસ્થિતિ.

આજ્ઞા:—આ મન સાક્ષના મને આ-મા અભિધાને
હોય પ્રાણિની સાથે અનુજ્ઞા થયે છે, તેથી પ્રાણિ જેથી
કરીને આપણા ઉપર હાથ સત્તા વિસ્તારી શકે નહિ, એજ
આજ્ઞા: ઉદેશ એજ સારં ધર્મનું એક માત્ર લક્ષ્ય. આ-
ત્મા મન અગમ્ય અદ્યમ્યચપલ જાણ અને અતર પ્ર-
ાણિને વશ કરીને એ અદ્યમ્યચ પરિપુર્ય કરવું એજ આ-
જ્ઞા: લક્ષ્ય. કર્મ, ઉપાસના, મન સવચ અથવા દાન,
એમજી એક, કે આદ્યા અધિક, અથવા એ સપચા ઉ-
પર અવધાન કરીને એ લક્ષ્યમ્યજે અગ્ર સામે. એજ
ધર્મનું પૂર્ણમ છે. મન, અનુજ્ઞા, કર્મ, સાક્ષ, મહિર્મા
જાણે વિવાસન કરવી વગેરે એના દેવતા નાણુ અમ પ્ર-
ત્યેક માત્ર છે. યોગી મન સવચ દાન એ ચર્ચેપરી સ-
કર્મ જર્મ પદોમચની હજી સમે છે જ્યા સુધી આ-
પણે પ્રાણિના લાઘ્યાથી આપણા ઉદાર કરી શકાએ નહિ,
ત્યા સુધી આપણે સામાન્ય વેચ્યુ લીધિયા ગુણામ જેવા
મનુચ; પ્રાણિ જેમ હરમાને તેમ માલવાને આપણે અધા-
યજા મીએ હામે. યોગી કહે છે, જે મનને વશ કરી
શે, તે જીતે પશુ વશ કરી શકે. અતર પ્રાણિ જાણ
પ્રાણિ કરતાં ઉચ્ચતર દેવતાથી તેના ઉપર સત્તા વિસ્તારવી
એ વિશિષ્ટ કામ છે. અને સવચ કરવી વધારે મુશ્કેલ છે.

મુનાર્થી:—નિરંતર એ વિવેકને અભ્યાસજ્ઞ જ્ઞાન નાશનો ઉપાય છે.

વ્યાખ્યા:—સર્વ સાધનનું પ્રકૃત દરજ્જા એ સદસદ્વિ-
શેષ-પુરુષ પ્રકૃતિનાથી સ્વતંત્ર છે, તે જાણતું એ છે. એટલું
નિશ્ચયે કરીને જાણતું કે, પુરુષ જૂન પણ નથી, મન પણ
નથી, તેમને પ્રકૃતિ પણ નથી, તેથી તેનું કોઈ પ્રમાણનું પ-
રિણામ અસંભવિત છે કેવળ પ્રકૃતિજ સર્વદા પરિણામ ધાય
છે, નિરંતર એનો સંકેપ, વિશ્લેષ થવા કરે ■ જ્યારે
નિરંતર અભ્યાસદ્વારા આપણે વિવેક પ્રાપ્ત કરીશું, ત્યારે
અજ્ઞાન સાધુ જરૂરી ત્યારેજ પુરુષ પોતાના સ્વરૂપમાં એટલે
સર્વદા, સર્વ સંનિમન અને સર્વવ્યાપિત્રે પ્રતિષ્ઠિત થશે.

વરુદ મહારા માન્ય મુનિ: ॥ ૨૭ ॥

મુનાર્થી:—એ જ્ઞાનનાં સાત ઉચ્ચતર પગ-
થિયાં છે.

વ્યાખ્યા:—જ્યારે એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે
જાણે એના પછી એક એમ કરીને જ્ઞાન તપો આવે છે.
અને જ્યારે એમાંની એક અવસ્થાનો આરંભ થાય છે,
ત્યારે આપણે નિયત કરીને જાણી સજાએ છીએ કે, આ-
પણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને છીએ. પ્રથમ આવી અવસ્થા આ-
વશે કે, -મનમાં એવો ઉદય થશે કે, જે જાણુચું, તે જા-
ણું છે. પછી મનમાં પ્રાપ્ત પ્રમાણે અસંકેપ રહેશે નહિ.

દેવ દાસે નહિ. ત્રીજી અવસ્થામાં આપણે પૂર્વે જાન પ્રાપ્ત
 કરીશું. એટલે સરેજ થઈયુ ત્યારપછી ચિત્ત વિમુક્તિ અ-
 વશ આવશે. આપણે સમજી રહીશું કે, આપણા ચિત્ત
 વિપત્તિ સર્વે યોગમાં મળ્યા છે જેમ કેઈ પર્વતના શિખર
 ઉપરથી એક પત્થર નીચે તમેટાંમાં મળી પડ્યાં, તે
 પછી કદિપણ ઉપર જઈ શકે નહિ. તેમ મનની અવસ્થા,
 મનસ્વિમનું અસ્થમય્ય સર્વે (નીચ) પડી જશે, એટલે
 યોગમાં જશે. ત્યાર પછીની અવસ્થા એ થશે કે, ચિત્ત
 સમજી રહીશું કે, કમળ સર્વાંગ તે સ્વામીજીમાં લીન થઈ
 જાય છે. અને આખરે આપણે જોઈ શકીશું કે, આપણે
 સ્વામીમાં અવરિપત રહ્યા છીએ, દેખીશું કે, આટલા દિ-
 વસ જન્મવૃત્તી અંદર કેવળ એકમાત્ર આપણેજ અવસ્થિત
 હતા. મન અથવા શરીરની સાથે આપણે કશું સંબંધ
 નહોતો. તેઓએ કદિપણ અમારા સાથે સંબંધ નહોતો.
 તેઓ પેનપેનનું કામ પોતે કરતા હતાં, અમે અજ્ઞાનને
 વશ થઈને અમને તેની સાથે બુદ્ધિ કર્યા હતા પરંતુ કેવળ
 અમેજ સંયમિમાન, સંયમ્યામાં, સંયમનદ સ્વરૂપ હતા.
 અમારો પેનપેન આત્મા એટલે જઈ પવિત્ર અને પૂર્ણ
 હોય કે, અમારે બીજું કશુંજ અવસ્થા નહોતું. અમને
 સુખી કરવાને સારૂ બીજા કોઈની પણ આવશ્યકતા નહોતી,
 કારણ અમેજ સુખસ્વારૂપ હતા. આપણે જોઈ શકીશું કે,
 આ જ્ઞાન બીજા કશાના ઉપર આધાર રાખતું નથી. જન્મ

મનમાં એક કષ્ટનું નથી. ૩ જે આપણુ લક્ષ્યે પહોં
આપણુ પ્રતિષ્ઠિત થઈ નહિ આજ એ સીનું પરમ લક્ષ્ય
પછી તે (પોતી) પીઠ અને દાનન મધ ભવ છે. મન
કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ અનુભવતો નથી પણ તે જાણનારે પોતી
કોઈ જાણ મધ નથી. ૬ જ પછી તેને સ્વર્ગ કહી દાન
નથી. ને ભણી તારા ઉપર, ૬ જિજ્ઞાસુ સારા, સિદ્ધ
પૂર્ણ સારા. અને મનમાં મનિમાન નહ.

**યોગાદ્વાનુષ્ઠાનાદવિશુદ્ધિસર્વે જ્ઞાનદીપિરાચિરેદ
સ્થાનં: ॥ ૨૮ ॥**

મુત્રાર્થઃ—પૃથક્ પૃથક્ યોગાંમનું અનુશન કર
શતાં કરતા ભવારે અપવિત્રતાને સ્વ મધ ભવ
છે, ભવારે પછી જ્ઞાન પ્રસિદ્ધ થઈ ઉઠે છે; એની
શોધ સીમા વિવેકજ્યાતિ.

વ્યાખ્યાઃ—દવે આપણી વાત કહેવામાં આવે છે
અત્યાર સુધી જે કહેવામાં આવતું હતું, તે તે કંઈક વધારે
ઉચ્ચતર ભાષ્ય દત્તે તે આપણાથી થઈ દૂર જઈ તેજ
આપણે આદ્ય, તેજ આપણું એકમાત્ર લક્ષ્ય (૭) જે
લક્ષ્યસ્થળે પહોંચવાને સાર, પ્રથમ સુરીર અને મનને કંઈક
કરવાં આવશ્યક છે. ભવારે પછી પૂરોક્ત ઉચ્ચતર દત્ત
વાસ્તવિક અપોદ્ય પથે આવીને સ્થાયી થઈ રહે છે.
આપણું આદ્ય લક્ષ્ય શું, તે આપણે ભણી શકાય બીજે
દવે તે પ્રમા કરવાને સાર આપણી આવશ્યકતા છે.

પદનિમાસનમાળાયાયપ્રત્યાહારધારણાધ્યાનસમા
પયોઽષ્ટાવદ્ધાનિ ॥ ૨૯ ॥

સૂત્રાર્થઃ—યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ
પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ, આ આઠ યો
ગના અંગસ્વરૂપ (છે)

અહિમામત્યાસ્તેયમદ્વચર્યાપરિગ્રહા યમાઃ ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય (અધૌર્ધ)
દ્વદ્વચર્યે, અને અપરિગ્રહ, આમને યમ કહે છે.

ધ્યાનધ્યાન—જેને પૂર્વે ચોખી થતું હોય, તેણે ધિ'મા
નિમિત્ત લાગ કરતું નોંધ્યે. આત્માનું કંઈ ક્ષિત નથી, લાગ
તે ધિ'માનિમિત્ત દ્વારા પોતાને કબુલિત કરે કેમ ? પછી વ
ધારે ૨૫૪ સમજી સમજી કે, કેમ એ સર્વસાધ એકાદ
લાગ કરવા નોંધ્યે ચૈત્ર નેમ અસત્યાર્થ છે, તેમ પરિ
મદ એકલે બીજાની પાસેથી મદજુ પજુ તેનું અસત્યાર્થ
છે, ને બીજાની પાસેથી મદજીતનું હાન અથવા નેક મદજ
કરે છે, તેના મનના ઉપર ધન-લાગનું મન કાર્ય કરે છે,
તેથી ને તે મદજુ કરે છે, તે મદ મદ નય છે હાન
લીધાથી આપને વેચાથી લીધેલા ગુણમતી પેટ અધીન
થઈ પડીએ છીએ. વારતે કંઈ મદજુ કરતું ઉચિત નથી.

एते जातिदेशकालममयानवच्छिद्यःसार्वभौषा
ममहावर्त ॥ ३१ ॥

સૂત્રાર્થ:—આ મને જાતિ, દેશ, કાળ કે સમય એટલે ઉદેશ દ્વારા અપચિન્તના થતાં માર્ગભ્રમ મહાનન નગીકે કહેવાય છે.

વ્યાખ્યા:—આ ભાષણે એટલે અદિત્ય, સુર્ય, ચંદ્ર, અપરિમલ, યજ્ઞ પુત્ર, આ અને જ્યોત્સ્નાના પદ્મ ત્યાગ દેહ અવસાનના અવધિનિર્ણયે જ્યોત્સ્નામંથાવનપઃપ્રાજ્યાપેન્મર્માનવાનાનિ નિપતાં

સૂત્રાર્થ:—જાણી અને જાણના યોગ, સ્ત્રી-તપસ્યા, અધ્યાત્મ-શાસ્ત્ર-પાઠ અને ઉચ્ચદેશ સુદા આ નર્વ નિષમ.

વ્યાખ્યા—જાણી સુર્યને આલે સ્ત્રીને સુત્રી (સુ-પતિવ-નિમેષ) મળતુ, અગુચિસાથે પુત્ર પદ્મ જે મહ સહે નદિ, એવા જાણી સુત્રી સાથે જાણી અને પદ્મ આપચ્છક છે પૂરે ને પૂરોની થાન કહેવામાં આ છે, તેનાથી એ જાણી. સુર્ય આવે છે. અવસાન જાણી કરતાં જાણી સુર્ય અપિત્તર ઉપાસરી છે. પરન્તુ તે નેતુ પ્રયોજન છે, વજ્રી જાણી. સુર્ય વિના પ્રયોજન સુર્ય દર્શી પ્રયોજન થાય નહિ.

વિપસવાધને પ્રતિપક્ષ-ભાવનમ્ ॥ ૩૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—યોગના પ્રતિબંધક ભાવ, સમૂહ કે પરિધત થયેથી, તેને વિપરીત વિચાર કરવો એટલે

વ્યાખ્યા:—પૂરે જે સકળ ધર્મની વાત કહેવામા આવી છે. તેઓના અવવાસનો ઉપાય એ કે. મનમા વિપરીત પ્રવૃત્તિ વિચાર અભ્યુત્થા. ત્યારે અન-મ. ચારીનો ભાવ આવે. ત્યારે ચેતરી નહિ કરવાનો (અર્થ-વંત) વિચાર કરવો જોઈએ. ત્યારે ઘન મદ્ય કરવાની ઈ-છા થાય ત્યારે તેનું વિપરીત વિચાર કરવો જોઈએ.

વિતર્કા દિમાદયઃ કૃતકારિતાનુમોદિતા સ્ત્રોત્રોષ મોહપૂર્વિકા મૃદુમધ્યાધિમાત્રા દુઃસ્વપ્નાનામક્રમ્ણા ઇતિ પ્રતિપક્ષ ભાવનમ્ ॥ ૩૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—પૂર્વ સૂત્રમા જે પ્રતિપક્ષ-ભાવવાનું (વિપરીત વિચારની) વાત કહેવામા આવી છે તેની પ્રભુલી આવી છે -વિતર્ક એટલે યોગના પ્રતિબંધક દ્વિસા આદિ કાર્ય, કારિત, અથવા અનુમોદિત, તેઓના કારણ, લોભ, ક્રોધ, અથવા મોહ એટલે અજ્ઞાન, એ અરૂપ હો કે મધ્યમ પરિણામ હો, અથવા અધિક પરિણામ હો, પણ તેનું કાર્ય નાનાવિધ અજ્ઞાન અને કલેશ છે, આવી રીતના ભાવનાને પ્રતિપક્ષ ભાવના કહે છે.

વ્યાખ્યા:—આપણે જેને કાલ મિથ્યા (ખોટી-ભૂટી) વાત કહીએ, તેવાથી જે પાપ થાય, તેના જેટલુંજ પાપ

દિસે છે. તેનો પણ જ્ઞાન જ્ઞાન જ્ઞાન કરે છે. તેણે યો-
ગીની જ્ઞાન જ્ઞાન અને યોગી નમ્યુ એક જ બેસી,
પગપગે દિસા કરશે નહિ. જ્ઞા જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી
તમે સમજી શકો છો. તમારું જ્ઞાન જ્ઞાન ૬૬ પ્રતિ-
ષ્ઠિત થયું છે.

नसमविष्टायां क्रियाफलाभयम् ॥ ३६ ॥

સૂત્રાર્થ:—જ્યારે સત્યજ્ઞાન હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત
થાય, ત્યારે પાતકને સાડું વા પરને સાડું કોઈ ક-
ર્મ કર્યા વિના પણ તેનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

વ્યાખ્યા:—જ્યારે જ્ઞા સત્યની સત્તિ તમારામાં પ્રતિ-
ષ્ઠિત થશે, જ્યારે સ્વપ્નમાં સુષુપ્ત તમે મિથ્યા થાત રહેશે
નહિ, જ્યારે કાપમનો વાગ્યથી સત્ય સિચાપનું મિથ્યા જ્ઞા-
ન કરાવે કરશે નહિ. ત્યારે (એવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થ-
યેલી) તમે જે જોશો, તે સત્ય થઈ જશે. ત્યારે પછીને
તમે કોઈને પણ કહે, કે “ તું જ્ઞાન થા. ” તો તરતજ
તે જ્ઞાન થઈ જશે. કોઈ પૂછે મનુષ્યને જે કહે, કે
“ થા મનુષ્ય થા ” તો તરતજ તે થા મનુષ્ય થઈ જશે,

अस्तेयमविष्टायां सर्वरत्नोपस्थानं ॥ ३७ ॥

સૂત્રાર્થ:—અસ્તૈય પ્રતિષ્ઠિત થયેથી, તે યો-
ગીની આગળ ધન રત્નાદિ સર્વ આવી રહે.

વ્યાખ્યા:—તમે જેટલા પ્રજ્ઞાનથી દૂર નાસવાની ધ-

અજ કંઠે, તેડલી તે તમારું અનુસરણ કરશે, અને હવે
તે તે પ્રકૃતિના પ્રત્યે જ્યાં સમ્યક નહિ આપે, તે તે
તમારી ઘમી થઈને ગરેશે

બ્રહ્મચર્યપ્રતિષ્ઠાયાં વીર્યલાયઃ ॥ ૩૮ ॥

શ્રુતાર્થઃ—બ્રહ્મચર્ય પ્રતિષ્ઠિત ધર્માથી વીર્ય-
લાય થાય.

વ્યાખ્યાઃ—બ્રહ્મચર્યવાન માણસના મગજમાં પ્રવેશ
સક્તિ-મદત હોય સક્તિ સંચિત રહે છે. એના વિચાર મન-
નસિક તેજ બીજા દેસાથી પણ થઈ શકતું નથી. જે જે
દા મોટા મમજવાળા પુરુષો જોવામાં આવેછે, તેઓ સર્વ
બ્રહ્મચર્યવાન હતા. એના દ્વારાએ માણસના ઉપર આધર-
કારક સ્થાપા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જે જે પુરુષો સ્ત્રીઓ
નેના ધર્મા છે, તેઓ સર્વે બ્રહ્મચર્યવાન હતા, બ્રહ્મચર્યધોળ
તેઓને સખળી સક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, જ્યારે યોગીએ બ્ર-
હ્મચર્યવાન થવાની વિરોધ આવશ્યકતા છે.

*** અપરિગ્રહપ્રતિષ્ઠાયાં જન્મકચન્તાતંયોપઃ ॥ ૩૯ ॥**

શ્રુતાર્થઃ—અપરિગ્રહ હૃદય પ્રતિષ્ઠિત ધર્માથી
પૂર્વ જન્મ સ્મૃતિ માર્ગમાં ઉદિત થયો.

વ્યાખ્યાઃ—યોગી જ્યારે અન્યની પાસેથી કંઈ વસ્તુ
મળ્યું કરવાને પગિત્વાન કરે છે, ત્યારે તેનું મન બીજાના

* અપરિગ્રહ સ્પર્શે એના પાદ પણ એવામાં આવે છે.

મને આપદ નહિ રહેતાં ઉઘડું સ્વાધીન અને મુક્ત સ્વ
ભવચક્રું થાય છે. તેનું મન પણ શુદ્ધ થઈ જાય છે, કારણ કે,
ધન મદલ કરવા મથાથી વતના સર્વ પાપ મદલ કરતાં
પડે છે. મનના ઉપર તેના (પાપના) ચરેચર ભાગી રહે
છે, અને આપણું મન સર્વ પ્રકારના પાપના આવરણથી
આવરણ થઈ પડે છે. આ પરિમલ ત્યાગ કર્યાથી મન શુદ્ધ
થઈ જાય છે; અને તેનાથી જે સકળ રૂઝ પ્રાપ્ત થાય છે,
તેમાં પૂર્વ જન્મ સ્મૃતિ ધાર્મિક આરદ થયે (પૂર્વ જન્મ
જન્મે રતાન થઈ થઈ આવયે) એ પ્રથમ છે. ત્યારે
જ પછી તે યેથી તેના પોતાના સદ્ગુણમાં સપૂર્ણ રીતે દૃઢ
થઈ રહી શકે છે, કારણ કે તે જોઈ શકે છે કે, આજ
મિન મુખી તે કેવળ જ આવ કરને દત્તે, ત્યારથી પછી
તે દૃઢ પ્રતિષ્ઠાવાળો થાય છે કે, આ વખતે (હવે) હું
મુક્ત થઈશ, હવે હું જ આવ કરીશ નહિ, અને પ્રગુણિનો
પ્રભ મદલ નહિ.

શૌચમનિષ્ઠાયાં સ્વાદ્વજુગુપ્સા પરૈસ્પદ્મ ॥૪૦॥

સૂત્રાર્થ:—ત્યારે બાહ્ય અને આકર્ષ્યન્તર બને
પ્રકારનું શૌચ પ્રતિષ્ઠિત થાય છે, ત્યારે પોતાના
સરીરના પ્રત્યે એક પ્રકારની ધૂળાને ઉદ્ગ્રેક થાય છે,
અને પરની સાથે પણ સંગ કરવાની પ્રવૃત્તિ પ-
ડી રહેતી નથી.

અર્થાત્—ત્યારે વાસ્તવિક જ્ઞાન અને આત્મ-
 અને પ્રકારનું જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે સગીરના પ્રત્યેક
 વાન (બેદરકારપણું) ઘટ આવે છે, અને શું કાંઈ
 એને સાચું સમજી, નુ કાંઈને એને સુંદર દેખાડું, એ જ
 જ્ઞાન એકદમ અભ્યાસ થાય છે બીજાઓ જેને અનિદ્રિત
 મુખ કહેશે, તે યોગીની આગળ (યોગીને) વખતે પશુનું
 મુખ જેવું માન્ય પડશે. જે તે મુખ પર જ્ઞાનનું કાર્તિક
 સ્વ નદિ દોષ ને જગતના એકા એ મુખે કાર્તિક નિદ્રિત
 દેખશે નહિ, તેને (તે મુખને) તે (યોગી) વખતે જ્ઞાન-
 ય મુખ મી કહેશે, જે તેના પછવાડે ચૈતન્યનો પ્રકાશ મા-
 ન્ય પડતો હશે તે આ સગીરને સાર તૃપ્ત એ મનુષ્ય
 જીવનનું એક મોટું અમુખ (દુઃખ) છે. ત્યારે એવી
 (જ્ઞાનાભ્યાસ) પવિત્રતા પ્રતિષ્ઠિત થઈ જશે, ત્યારે
 તેનું પ્રથમ સહજ એ થશે કે, તમે પેતાને પત્ની એક સ-
 ગીર માત્ર નહીં જ્યારે સર્વે નદિ. ત્યારે એવી પવિત્રતા
 વારતવિદ જ આપણામાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે જ જ્ઞાન
 એવા દેહભાવને અનિદ્રિત કરી સજાએ ધીમે.

મત્તશુદ્ધિર્મામનર્થકાગ્રનેન્દ્રિયવશિત્વાત્મદર્શ-
 નયોગ્યતાનિ ॥ ૪૧ ॥

મૂનાર્થ.—આ ચોથમી સત્વ-શુદ્ધિ, મામન-
 ર્થ એટલે મનનો પ્રકુલભાવ, એકાગ્રતા, ઇન્દ્રિય-
 જય અને આત્મ-દર્શનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્વાખ્યા:—સૌમ્યના અવસ્થાથી સાત પદાર્થની રહિ
 કહે, તેથી મન પણ મિત્રામ અને સતેવણું રહેશે તમે
 ધર્મધર્મમાં આગળ વધો છે તેનું પ્રથમ સંકેત એ જોઈશો
 કે, તમને સારો સતેવ પ્રાપ્ત થયે છે તિલ (ખંદ)
 જે અવસ્થા અવસ્થા અવસ્થા રોમનું કાન દોહી રાકે,
 પાનું તે ધર્મ નથી સુખમ સત્ત્વ રસાવ મિત્ર ધર્મ
 છે; સત્ત્વ અગ્નિના પથે સર્વ સુખમય તરફ દોગે છે,
 તેથી તમને અધરે એવા આત્મને આજ આવશે રહે, ત્યારે
 તમે સમજીશો કે તમે યોગમાં ખવ ઉત્તરિ કહે છે કહ
 ને કાંઈ છે તે સર્વ તમોગુણ-પ્રત્ય છે, તેથી તે જ ને
 નથી નાથ થાય, તે કાંઈ જોએ અનિમિત્ત વિચાર-ઉત્ત
 થઈ સુખ બારે કરો (તેવરા ચાલી) રહેતું, એ તમો-
 ગુણ એક સંકેત છે સત્ત્વ, દદ, સગરે સાત્ત્વગુણ, જુવાન
 અને દિમિત્તગુણ માખુંનાજ એવી થઈને ઉપયુક્ત છે. યોગીને
 સર્વ કાંઈ સુખમય તરફ જ માત્રમ પડે છે, તે ને કાંઈ
 મનુષ્ય મુક્તિ જૂએ છે, તેવાથી તેને આત્મ ઉપગે છે આજ
 ધર્મિક લોકનું ચિહ્ન છે. જાપ જ કહ્યું કાંઈ છે, બીજા
 કાંઈ કારણથી કહ થતું નથી વિષદરૂપ વાદ્યથી જાગેલા
 મુખમય થઈને રમથી શુ થશે ? એ કે જે બાળક રેખા
 ૧ એવું ચહેલું મોટું લેઈને બહાર જાયે નહિ, કોઈ દિ-
 વસ એમ થાય છે કે બારણા જોય કરો સાંકળવાથી અદર
 રહીને તે દિવસ ગાંધી નાંખે જગતમાં એ બાપિને સંકા

+ સમાધિરીશ્વરમણિધાનાત્ ॥ ૪૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—ઈશ્વરમાં (ઈશ્વરને) સમુદય અ-
પેક્ષ હોયથી સમાધિ પ્રાપ્ત થઈ રહે.

વ્યાખ્યા—ઈશ્વરમાં જ અધાર સખી રહેવાથી સમાધિ
મધ્યમ પૂર્ણ થાય છે

સ્થિરમુખ્યમામનષ ॥ ૪૭ ॥

સૂત્રાર્થ:—જે ભાવથી ધર્મીવાર મુખી સ્થિર
ભાવે મુખે બેસી રહી શકાય, તેનું નામ આસન.

વ્યાખ્યા:—દુર્ભે આસનની વાત કહેવામાં આવશે.
ત્યાંમુખી તમે સ્થિરભાવથી ધર્મીવાર બેસી ગઈ શકતા નથી,
ત્યાંમુખી તમે પ્રાણાયામ અને બીજા સાધનમાં કોઈપણ
રીતે જનકાર્ય થઈ નહિ આમન ૬૬ થવાને અર્થ બેઠે,
તમે સરીરની સત્તા જરાએ અનુભવી શકો નહિ એમ
થાય ત્યારે વાસ્તવિક આમન ૬૬ થયું છે, એમ કહેવાય
પરંતુ સાધારણ ભાવે, તમે જે ધર્મીવાર બેસવાની ઠાસી
કરો, તો તેમાં તમને તત્તા પ્રકારના વિષ તત્તા ગંદકી
પરંતુ ત્યારે તમે આ રમૂય દેહભાવ વિવર્ગિત થશો, ત્યારે
તમને તમારા સરીરનું અસ્તિત્વ સુધા અનુભૂત થશે નહિ.
પણ તમે મુખ અથવા દુ.ખ કોઈપણ અનુભવી નહિ

+ સમાધિસિદ્ધિરીશ્વરમણિધાનાત્ ભાવે પાઠ ૫૭
બેવામાં આવે છે.

મુનિશ્રી—એવીરીતે આસન જય થયાથી, પ-
છી દુઃખ પરંપરા કંઈ વિગત ઉપાદાન કરી શકે નહિ.

વ્યાખ્યા—દુઃખો અર્થ નામ અને અગત્ય, સીત અ-
ને ઉષ્ણ અને એક સીતના વિપરીત પદાર્થો અને પર્યાયો.

તસ્મિન્ માતિ આમમઆમયોર્ગતિવિરુદ્ધઃ

માનાયામઃ ॥ ૪૦ ॥

મુનિશ્રી—આ આસનજયના પછી શ્વાસ અને
પ્રશ્વાસ બંનેની ગતિ સમત થઈ જાય, તેને મા-
નાયામ કહે છે

વ્યાખ્યા—અહીં આસન વિગત થાય (દહ-રિધર
કાવ), ત્યારે શ્વાસ પ્રપાતની ગતિ જમ કરી દેખે તેને
છતરી કહેવાય, તેથી હવે પ્રાણુશ્વાસના વિપરીતો આરંભ
થાય, પ્રાણુશ્વાસ સુ રના-સગી-મા રહેલી છતરી સહિતને
પરમાં જાણુથી કો ડે પ્રાણુ સમ્પત્તો અર્થ સચરાચર આમ
એવો થયો ગદેછે, પરંતુ અનુચિત તેવો અર્થ શ્વાસ નથી
પ્રાણુનો અર્થ વ્યગતિક સમૂહ સહિતસમિદ તે પ્રાણુક જ
તિમાં ગદેછી છે એવો તત્કાળ જાસપાત પ્રકાશ-દેહસાની
ગતિ છે, પ્રાણુ અપારે શ્વાસને અદરની નરક આકર્ષણુ કરે
છે, ત્યારે એ ગતિનો આરંભ થાય છે, પ્રાણુશ્વાસ કરવાને
પણને આપણે એને જ સંયમ કરવાની પ્રતીક્ષા કરતા ર-
હીએ છીએ, પ્રાણુશ્વાસ ઉપર સહિત પ્રાપ્ત કરવાનો, અ.

પ્રથમ ચતુર્યુગ કલ્પકાળને મુજબ પ્રથમને અષ્ટમિ કલ્પને લીધે
૧૫૨૫ છે, એમ કલ્પ-અવધિને મનુષી કલ્પના મને કે

મુવાચાભ્યન્તરવિષયશિઃ સુમહાત્મનુદાત્તે
ચારિદ્રો દીર્ઘઃ મુદ્ધયઃ ॥ ૬૦ ॥

મુવાચિ—આ પ્રાણાયામના ચારા ભાગો કે
૧૫૨ છે. એવા કે. - ચાર-૫૫૫, અષ્ટમિ-૫૫૫
અને સુમહાત્મનુદાત્ત, તે મળી રેશ, કાળ અને સ
ખ્યાના દ્વારા નિયમિત અને દીર્ઘ અથવા મુદ્ધય છે.

અર્થાત્—આ પ્રાણાયામ પણ પ્રકારની ઉચ્ચલી સિ
મ્મતા છે પ્રથમ, અથવા આપને જામને અષ્ટમિ-૫૫૫
કલ્પ કળિને છાને, માળે, અથવા અષ્ટમિ તેને મળી કે
છાને (કલ્પને) છાને, અને મળે અથવા રેશની મં
દર તેની ખદાર પૂર થાય છે (રેશમ ૦). તેઓ ૫૫૫
રેશ અને પ્રાણાયામને મિમ મિમ અઘાર ધરતુ કરે છે.
રેશનો અર્થ-પ્રાણને સગીરના રેશ અંશ નિરૂપા મ
ખદ રાખવે. સમયનો અર્થ, પ્રાણને કથ રચનમાં રેશ
વાર રાખવે એકમે તે સમજતુ બેઠાં. આમ રેશમ ૫
રેશનીવાર રેશ કરવે બેઠાં, હવે કલ્પના અથવા ૦.
આ પ્રાણાયામનુ કળ ઉદયન એટલે કુંડલીનું મનરુ

વાચાભ્યન્તરવિષયા સેવી ચતુર્યઃ ॥ ૬૧ ॥

મુવાચિ—આ પ્રકારનો પ્રાણાયામ એકે, ને

નાથી પ્રાણને બહાર અથવા અંદર પ્રયોગ કરાય.

વ્યાખ્યા:—આ બીજા એક પ્રકારનો (૪ થી પ્રકારનો) પ્રાણાયામ છે એનાથી પ્રાણને કોઈ બહાર અથવા બિન-રમાં પ્રયોગ કરી શકાય.

ततः क्षीयते प्रकाशावरणम् ॥ ५२ ॥

સૂત્રાર્થ:—તેનાથી જ ચિત્તના પ્રકાશનું જે આવરણ હોય છે, તે હાય થઈ જાય છે.

વ્યાખ્યા:—ચિત્તમાં રજાભાવિક જ સમુદય જ્ઞાન રહેલું છે, તે સત્ત્વ ગુણ દ્વારા નિમિત્ત, અને કેવળ રજ અને તમોદાસ આરત થયું છે. પ્રાણાયામ દ્વારા ચિત્તનું જે આવરણ થાયું જાય છે.

धारणातु योग्यता मनसः ॥ ५३ ॥

સૂત્રાર્થ:—આ આવરણ ચાલી ગયાથી આપણે મનને એકાગ્ર કરવાને સમર્થ થઈએ છીએ.

इन्द्रियेषामप्रयोगाभावे चित्तस्वरूपानुसारं
इतीन्द्रियाणां प्रत्याहारः ॥ ५४ ॥

સૂત્રાર્થ:—ત્યારે ઇન્દ્રિયો તેઓને પોત પોતાનો વિષય પરિત્યાગ કરીને ચિત્તનું સ્વરૂપ અવલોકન કરે છે, ત્યારે તેને પ્રત્યાહાર કહેવામાં

ને છૂટે છે. સર્વે સરીરે પણ તેના આધીન થઈ પડે
 છે. આથી અવરથા આત્મ થવાથી માત્રુમ દેહ પારણુમાં
 ધનન અનુભવે છે, ત્યારે જ તે મધ્યમ સત્ય બાંધે કરી
 લે છે કે, " હું જન્મ્યો હતો તેથી હું સુખી છું "
 પ્રેરે હિંદોના ઉપર એવી સક્તિ આત્મ થાય છે, ત્યારે
 મન્યામાં આવે છે કે, આ સરીરે ખરેખર જ અતિ
 મદ્યમ પદાર્થ છે.

સાધન પાઠ મમામ.

અધ્યાય ત્રીજો.

વિભૂતિ-પાદ.

દ્વે વિભૂતિ-પાદ આખ્યો.

દેશયન્યોઽનન્ય પારજા ॥ ૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ચિત્તને કોઈ વિશેષ સ્થાનમાં બંધ
કરી રાખવાનું નામ પારજા.

વ્યાખ્યાઃ—જ્યારે મન સીસી અંદર અથવા બહાર
કોઈ વસ્તુમાં મગ્ન થાય, અને કેટલીકવાર મુખી એ સ્થાને
રહે, તેને પારજા કહે છે.

તથા પ્રત્યર્થકતનતા ધ્યાનમ્ ॥ ૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—તે વસ્તુ સંબંધી જ્ઞાન ને નિર્વિજ
એક ભાવે પ્રવાહિત થતું રહે, તો તેને પારજા
કહે છે.

વ્યાખ્યાઃ—જ્યારે કે, મન જાણે કોઈ એક વિષય
વિચાર અથવા ધ્યાન કરવાની કોશીશ કરે છે, કોઈ એક
વિશેષ સ્થાનમાં, જેમકે, માથાના ઉપર અથવા હૃદયમાં
અથવા કોઈ સ્થાનમાં પોતાને ધરી રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

અ દરિયા થાય એજ એકની મારફત સર્વ પ્રકારની અ-
ર્થિને મદદ કરવાને સમર્થ થાય, સરીરના બીજા સમુદય
જાણે તે વિશ્વ-મદલુથી નિરાશ રાખી રહે, તે તેનું નામ
કરુણ, અને યોગીશ્વર પોતાને એ અવસ્થામાં ગમવાને
સર્થ રાખ, તેનું નામ પ્યાન.

દેવાયંદાનિર્માન સ્વરૂપ-શૂન્યમિવ સમાપિ ॥૩॥

સૂત્રાર્થ:—તેજ બ્યારે સમુદય બાંધાપાધિ પ-
નિશ્ચય કરીને કેવળ અર્થ માત્રનેજ પ્રકાશ કરે છે,
ત્યારે તે સમાપિ કહેવાય છે.

બ્યાખ્યાન:—પ્યાનથી સર્વ ઉપરિ પરિતજા થાય છે,
તેને અર્થ થી કાઢે છે, હું આ પુનઃક સમગ્રી પ્યાન
થી છું; અને એમ જાણે છે, એના ઉપર ચિત્ત સ્વયમ ક
રવાં હું જાણે થયે, ત્યારે કેવળ તેમ રીતના બ્યાન
થી અમેશ્વરિત, અર્થ નામધરી, અજ્ઞાન-તરની અનુષ્ઠ
નિયો અમ્મ દાનમાં પ્રકાશિત થય સમી અથા પ્યાનની
બાંધવાને સમાપિ રહે છે.

ત્રયમેકત્રય સંવેષઃ ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—આ ત્રણે બ્યારે એકત્ર એટલે એકજ
વસ્તુના સંબંધમાં અભ્યસ્ત થાય, ત્યારે તેને સં-
વેષ રહે છે.

વ્યાખ્યા:—આ મનુષ્ય ક્યારે તેના મનને કંઈ મુક્તિ
 દિવામાં મેં પાડીને બેઠીયો ત્યાં પાસે કરી યો, મને
 તે મનુષ્યે તેના અન્નજામમાંથી પૃથક કરીને પાસે
 મૂકી માર્ગે મારે ત્યારે તે નવમ થયા એટલે માન્ય, એ
 અંગે મનુષ્ય એ મને જાણના પછી એક એમ કહ્યું
 એક વસ્તુના ઉપર થયેલી એક મનુષ્ય થયે તે વસ્તુ
 વસ્તુનો જાણનો આજે પ્રથમ માટે જાણ છે, એને
 તમા કાળ તેના અંગે માત્ર ઉદભવિત થઈ રહે છે.

તત્ત્વાન્ મદ્વાલોકઃ ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—આ તત્ત્વમના દ્વારા યોગીના જ્ઞાન
 લોકનો પ્રકાશ થાય છે.

વ્યાખ્યા:—ત્યારે કાંઈ અગ્નિ આ સવમ-સ્વપ્ન
 કૃત કાર્ય થાય છે, ત્યારે સર્વ સ્વપ્ન તેના હાથમાં બળ
 રહે છે. આ સવમ જ યોગીનું એક માત્ર ધર્મ છે જ્ઞાન
 વિષય અનન્ત છે; તેઓ સૂત્ર, સૂત્રનર, સૂત્રતમ; અ
 સૂત્રમ, સૂત્રનર, સૂત્રતમ હવાદિ દ્વિસાગરી નાના વિષય
 ગત્તા વિભક્ત છે. પ્રથમ મનુષ્ય વસ્તુના ઉપર એ (સમ્યક્
 પ્રયોગ કરવો જોઈએ; પછી ત્યારે સૂત્રનો જ્ઞાન-ધર્મ થવ
 માટે, ત્યારે થોડે થોડે કરીને એક પછી બીજા પત્રમાં
 ચતુર્થાંશ પેટે તે સૂત્રનર વસ્તુના ઉપર પ્રયોગ કરવો જોઈએ

તસ્ય મુખેષુ નિયોગ. ॥ ૬ ॥

સત્યાર્થ:—આ સંવત્ર સોપાન-ક્રમથી (અનુક્રમે થઈતી પાયરીએ) પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

વ્યાખ્યા—ખૂન ઉતારના દોષા જવાની કાચીશ કરશે તો એમ આ સૂત્ર સારથન કરી દે છે.

અવગતરઙ્ગ પૂર્વેભ્યઃ ॥ ૭ ॥

સત્યાર્થ:—આ ત્રણ પૂર્વ કથિત સાધનોથી યોગનું અધિક અન્તરંગ સાધન.

વ્યાખ્યા—પૂર્વે પ્રાણાયામ, આસન, યમ અને નિયમ વિશે કહેવામાં આવ્યું છે તેમાં પારજ્ઞા, ધ્યાન અને મિથિયા બદિરંગ છે, પરંતુ પારજ્ઞા, ધ્યાન અને સત્ત્વિય પાઠાં નિર્જીવ સમાધિના પદો બદિરંગ-સ્વરૂપ છે. અવગતરઙ્ગ પ્રામ કયાંથી અવરુપ માણસ સર્વેશ અને સંજિમાન થઈ શકે છે, પરંતુ સર્વેશના અથવા સર્વ સિમાનપણે એ કાંઈ મુશ્કેલ નથી જેવળ એ (૧૬૫) સાન પાસ મન નિર્વિકલ્પ એટલે પરિણામ-સ્વરૂપ થઈ શકે છે એ સાધનો અથવા (આધીન-કનક) ચંપેથી પજુ ૬ પારજ્ઞનાં બીજ રહી જશે ત્યારે તે બીજ પાનીયોની તરમાં જેને શોભાં (ભુજલા) કહે છે, તેનાં થઈ જાય, તે તેજોની રૂપે તર ઉત્પન્ન કરવા ઉપરે મની શક્તિ ૮ થઈ જાય છે. સંજિ સમુદ કલિપજુ બીજને રેલી ને નહિ.

ની જાતિ રહેત નહિ. કારણ કે, મનમાં એવી એક પ્રકારની જાતિ હોય પણ છે, જે મનને રાજ્યોના તરફ લેઈ જાય છે, અને યોગી એ જાતિને સંયમ કરાવવાની કોશીશ કરે છે. એ અવસ્થામાં એ સુખમને પણ એક જાતિ કહેવામાં આવે છે. એક તરફ બીજા એક તરફ દ્વિતીય નિયમિત થાય છે, તેથી તે સર્વ તરફની નિરતિરપ સમાધિ નથી. કારણ, એ સર્વ તરફ (છે.) તેપણ એ નિમનર સમાધિ, નિમનર સમાધિ મનમાં તરફના ઉપર તરફ આવડત રહે છે, એવા મન ઉપર સમાધિના નિયમની ખરી

તસ્ય વશાન્તકાદિતા મમ્કારાવ ॥ ૧૦ ॥

મુતાર્થા:—અભ્યાસના દ્વારા એની સ્થિરતા થાય છે.

અભ્યાસ:—અનિશ્ચિત નિયમિત મીતે અભ્યાસ કરાવી ન મેળું નિરતર સર્વ અવસ્થામાં રહી રહે છે કે, પદ્મ (મન) નિમ્ન એકાગ્રતા જાતિ પ્રાપ્ત કરે છે

તર્વાર્થતકાગ્રતયોઃ સયોદર્યા વિજયસ્ય સમાધિ

શામ: ॥ ૧૧ ॥

મુતાર્થા:—મનમાં સર્વ પ્રકારની વસ્તુનું મદદ, મેળું અને એકાગ્રતા, આ જે ક્યારે થાય અને થાય થાય, ત્યારે તેને વિજયનું સમાધિ-પદ પ્રાપ્ત કરે.

मदति पीतम् निर्विषम् ॥ ८ ॥

अथर्व — यत्र-तु आः निवसतु यत्र निवसितुं न
आशियतु यत्र नशितुं न कथय.

[illegible]

४ (३)
 व्युत्पन्ननिरोधमन्त्राद्योगनिबन्धनात्मकं

निरोपणान्नान्नयोनिर्गप्यादिवाः ॥

મુદ્દાર્થ:—ત્યારે અનુભવ એટલે મનના એક
અવસ્થાના અનિભવ (ભાવ) અને નિરોધ એક
રત્ના આધિભાવ થાય, ત્યારે ચિત્ત નિરોધ એક
અવસ્થાના અનુભવ થાય, તેને નિરોધ અનિભવ
કહે છે.

કહે છે.
વ્યાખ્યા—આને અર્થ એ કે, સમગ્રની પ્રાંત મ
વચ્ચમાં મનની સંતે રાજિયે નિરત થવ છે મદિ. ૧૯
સપાંતું રીતે નહિ, કદાચ કે, તેમ મદદથી ૨૦૧૫. ૨૦

વ્યાખ્યા:—મન મોઢા નહીં મોકળા રિશ્ત થાય છે જે, મનના માં રાજાની વાતમાં મન છે, જે મનની એક એક રચના મનમાંથી છે, કે જે મનમાં તો માન એક જ વસ્તુને પ્રદાન કરીને બીજાને વાતને માન કરી શકે છે આ એક વસ્તુ પ્રદાન કરીને જ મન નિ

**શાન્તોદિતી નુચ્યવચસી નિમસ્યકાશ્વતા વાં
વાય: ॥ ૧૦ ॥**

મુદ્ધાથં:—ત્યારે મન શાન્ત અને ઉદિત એટલે અનિત (મોંઘી-ન-) અને વનમાત અને અવસ્થામાં નુચ્ય-પ્રત્યક્ષ (મગ્ધા જાતવાનું) કાશ્વ, એટલે અને એક મનમાં પ્રદાન કરી શકે, તેને ચિત્તની એકામતા-પરિણામ કહે છે.

વ્યાખ્યા:—મન એકામ થયું છે, એ શી રીતે જ પદમાં આવે? મન એકામ થવાથી સમસ્ત કંઈ જાન કે દેશે તદિ સમવતુ જાન જેટલું જાણ, તેટલું આપણે એકામ થઈએ છીએ, એમ સમવતુ એકામ. સાધારણ રીતે જ પદમાં જોઈએ આવે છે કે, ત્યારે આપણે જુદા જુદા સદિન કોઈ પુસ્તક વાચકમાં મન થઈએ છીએ, તારે સમવતુ તરફ આપણું લક્ષ્ય નિશ્ચય રહેતું નથી જો પાછા ત્યારે તે પુસ્તક વાંચતું બંધ કરીએ છીએ, તો

જેટ મિત્રીને જાણવું પડ્યોએ છીએ કે, જેટમાં સમય
સપાત્ર ભવ શાસ્ત્રો મળે છે સમુદાય સમય જનજી એકત્રિત
કરને વર્તમાનમાં એકોબુત થઈ આવ્યા ૧૪ કદ (મા ગા
ખું છે કે, જેટણ જાણીત (જુવ) અને જો રાજ્ય આવડીને
મળે એકીદુત થઈ જાય, ૧૪૧ મન એકામ થય, ૧૬

એન મૂનન્દ્રિયેષુ ધર્મજ્ઞનાવધ્યા પરિણામા
સ્વાત્વતાઃ ॥ ૧૩ ॥

સૂચાર્થઃ—આના દ્વારા જુન અને ઇન્દ્રિયમા જે
ધર્મ, લક્ષણ અને અવસ્થારૂપ પરિણામ છે, તેની
આખ્યા કરવામાં આવી

સ્વાત્વતાઃ—આના દ્વારા મનના ધન, મનજી અને અ.
વસ્થાપ મળી પ્રકાશના પરિણામની આખ્યા કરવા મન
કાશ્યત રતિરૂપે પરિણામ થાય છે (ફરવાઈ જાય છે, જાની
જાય છે), એ મનજી મમકપ પરિણામ આ પરિણામોને
જેવગ વર્તમાન અવસ્થામાં ગણી લેવાયા, તેન લક્ષણ એ
તેથી કાશ્યત પરિણામ કહે છે અને અન ત્યારે અ વ
ર્તમાન અવસ્થામાંને પણ પરિણામ કરીને અતીત અવસ્થા-
ઓમાં સર્જ થકે છે, ત્યારે તેનુ નામ અવસ્થા પરિણામ.
પૂર્વનાં સૂત્રોમાં જે સહજ સમાવિંશા રિતે કહેવામાં આવ્યું
છે, તેઓને ઉદેશ એ છે કે, જેથી કરીને જેથી મંદર
તિઓના ઉપર પ્રિય પૂર્વે સજા ચલાવી થકે. તેનથી પૂ
વોજા સપમ—ઇતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શાન્તોદિતાન્યપદેશ્ય ધર્માનુપાતી ધર્મિ ॥૧૪॥

સુત્રાર્થ:—શાન્ત એટલે અતીત, ઉદિત (વર્ત-
માન) અને અન્યપદેશ્ય (ભવિષ્યત્) ધર્મ જેના
માં અવસ્થિત, તેનું નામ ધર્મિ.

વ્યાખ્યા:—ધર્મિ તેને કહે છે, કે જેના ઉપર કામ
અને નરકાર કામ કહે છે, જે સર્વદા પ્રશિષ્ટામ-પ્રાપ્ત અને
વ્યક્તભાવ ધારણ કહે છે.

ક્રમાન્યન્ત્વં પરિણામાન્વત્યે હેતુઃ ॥ ૧૫ ॥

સુત્રાર્થ:—લિપ્ત લિપ્ત પરિણામ થવાનું કારણ,
ક્રમની વિલિપ્તતા (છે) (ધર્મનો જે ક્રમ, તેનું
નાનાવિધપણુ જ નાનારૂપ પરિણામનો હેતુ.)

પરિણામત્રયમંયમાદતીનાઽનાગતજ્ઞાનમ્ ॥ ૧૬ ॥

સુત્રાર્થ:—આ ત્રણ પરિણામના પ્રત્યે ચિત્ત-
સયમ કર્યાથી અતીત અને અનાગત એટલે ભ-
વિષ્યત્તનુ જ્ઞાન ઉપજાય છે.

વ્યાખ્યા:—પૂર્વે નયમનું જે લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું
જે, તે આજે વિસ્મૃત થવું નહિ, ત્યાં મન વસ્તુના પ્રાપ્ત
અને પ્રતિષ્ઠા કરીને તેના આશ્વન્નરિક જાણવાની સામે
જેને એકીમત કરવાને ઉપયુક્ત અવસ્થામાં જઈ પડેલો
જે, ત્યારે હાંજા અભ્યાસથી તે (મન) કેવળ એકમાત્ર

તેજ પ્રીતે તે અવસ્થામાં પહોંચી જવાની રાશિ પ્રાપ્ત છે. આથી તેને સપ્તમ કરે તે આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને તે પોતે જન કર્તવ્યવત્ જનજીવની કલ્યાણ કરે તે તેને જોઈ જઈ અંગારાના પશિજીવોના હિપ્ત સપ્તમ પ્રધાન કરેલાં તે હિપ્તે, પેટનાં સરસારે વળેલાં અવસ્થામાં રાખે છે, કે દરજ્જાએ જોઈ પૂરે જન મધ્ય, આ અવસ્થા દરજ્જાએ પહોંચે તે પ્રકાર કરેલા તરીકે કલ્યાણ નિર્ધાર કરે આ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરીને તે જન અત્યંત કલ્યાણ સંપન્ન થાય છે.

शास्त्रार्थमस्य यानां भिन्नैर्नराध्यामात्सङ्करहन्म
विभागमयमारमर्षभुनक्तुमानम् ॥ १७ ॥

સુપ્રાર્થ:—શબ્દ, અર્થ અને પ્રત્યક્ષના પરસ્પર
પરસ્પરના આશીષને સ.કૃ.એક પ્રકારની સકલાવરતા
મળી છે, તેઓના પ્રભેદોના પર સ્વયમ ઈર્ષ્યાથી
સર્વજ્ઞોનું શબ્દ જ્ઞાન થાય છે

અપાખ્યાન—સગદ કલાથી જાણ રિપવ-ને મનખાલો
 જનિને જનનુ કરી દે છે, તેને સમજવે જોઈએ; અપ
 કલાથી સારીરની અહરનો ને રુત્તિ પ્રસવ દન્દિય હારે જ
 હી રિપવને લેઈ જઈ મમજમાં પહોંચાડી દે છે, તેને સ-
 મજવે જોઈએ; અપે જ્ઞાન કલાથી મનની ને પ્રતિષ્ઠિયા,
 જેનાથી રિપવનુ જુનિ આવે છે, તેને સમજવી જોઈએ.

તણ મિથિન સહને જ આપણી હિન્દિયમેયર વિષય ઉપર
 થાય છે. ધારો કે, એ એક સબ્દ સામગ્ર્યો, (તેમાં) પ્રથમે
 બહાર એક કમ્પન થયું, ત્યારપછી અવગેહિય હાલ મનમાં
 એક બોધ પ્રવાહ ગયો, ત્યાર પછી મને પ્રતિષ્ઠાત રહ્યું,
 (એટલે) હું સબ્દને જાણી શક્યો. (એવીરીતે) મેં એ
 સબ્દ જે જાણ્યો, તે તબ્બ પછ્યેનું મિથિય.—પ્રથમ કમ્પન
 ખીજો અનુભવિ પ્રસદ, અને તાંતે પ્રતિક્રિયા. સામગ્ર્ય
 રીતે આ તબ્બ જાણવને પૃથક કમ્પન નથી, પરંતુ એવી
 અભ્યાસદ્વારા નેએને પૃથક કરી શકે છે. માનુષ ભયારે જ
 કેટલાક વ્યાપરને પૃથક કમ્પની સક્રિ પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે
 તે જે જે સબ્દના ઉપર સુષમ પ્રયોગ કરે છે, તે સબ્દ
 જે અથ પ્રકટ કરવાને આર હિન્દિયમેયર.—તે ક્રિયા મનુષ્યે
 હિન્દિયમેયર હો કે પરુએ હિન્દિયમેયર સાહે, તરત જ સમજી શકે.

મંદકારમાસાન્કરણાનુર્વજાતિજ્ઞાનમ્ ॥ ૧૮ ॥

અર્થઃ—મંદકારને પ્રવશ કર્યાથી એટલે તે.

એને જાણી શક્યાથી પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન થાય.

વ્યાખ્યા:—આપણે જે કાંઈ અનુભવ કરીએ છીએ.

તે સર્વે આપણા મિત્રમાં તર આપણે આવી રહે છે, તે પાછા
 મિત્રના અભવનરમાં મગી જાય છે, (અને) કમે કમે,
 મુદ્ધમથી મુદ્ધમતર થઈ ગયે છે, એકદમ તર થઈ
 જતા નથી. તે ત્યાં જાહે અતિ સુદ્ધમારે અતિ
 રિધિત કરે છે. જે આપણે એ તરવને જાણી આપણી જે

તે તે સ્થિતિ થઈ એવીરીતે, એથી પણ તે મનના
એ સ્થિતિ થઈ સંસ્કારોના ઉપર સંયમ કરી રહે, તે તે
સ્થિતિ થઈ પણ સ્મારણ દરમિયાને જ્યારે જા કરે

મનસ્ય પરચિત્ત-જ્ઞાનમ્ ॥ ૧૯ ॥

સૂત્રાર્થા—મનના શરીર જે સકળચિદ્દો હોય
છે, તેમજ અથવા તેનાપર સંયમ કરવાથી તે મા-
નુષના મનના ભાવ જાણી શકાય.

વ્યાખ્યા—જ્યારે કે, પ્રત્યેક જાણના શરીર વિશેષ
તરીકે પ્રકારના ચિદ્દો છે, તેનાથી તેને બીજા માનુષથી
ફેર કરાય છે; એથી જ્યારે કઈ જાણના એવા વિશેષ
ચિદ્દોના ઉપર સંયમ કરે, ત્યારે તે તે માનુષના મનની
જાણી શકે

ન ષ સાલમ્બવમોરિપયીમૃતત્વાન્ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થા—પરંતુ તે જાણના આલમ્બનશું, તે
જાણી શકે નહિ, કારણ, તે તેના સંયમનો વિ-
વધ નથી.

વ્યાખ્યા—પૂર્વે જે સ્થિતિના ઉપર સંયમની જાત ક-
રવામાં આવી છે, તેના દ્વારા તેના મનની જાણમાં ને ને
વેળાએ શું થાય છે, તે જાણી શકાય નહિ. જદિ (એ-
ને માટે) જે વાર સંયમ કરવાનું આવશ્યક થયે, પ્રથમ
શરીરનાં લક્ષણ સમૂહના ઉપર અને ત્યાર પછી

તણુ મિથિત થઇને જ આપણી હિન્દિયગેયર વિષય ઉપજ થાય છે. ધારો કે, મેં એક શબ્દ સાંભળ્યો, (તેમાં) પ્રથમ બદાર એક કમ્પન થયું, ત્યારપછી અવજેન્દ્રિય દ્વારા મનમાં એક બોધ પ્રવાહ ગયો, ત્યાર પછી મને પ્રતિપાત થયો. (એટલે) હું શબ્દને જાણી શક્યો. (એવીરીતે) મેં એ શબ્દ જો જાણ્યો, તે તણુ પછયોનું મિથણુ,—પ્રથમ કમ્પન બીજી અનુભૂતિ પ્રવાહ, અને ત્રીજી પ્રતિક્રિયા સાધરણ રીતે આ તણુ બનાવને પૃથક કરાવતા નથી, પરંતુ યોગી અભ્યાસદ્વારા તેઓને પૃથક કરી શકે છે. માણસ જ્યારે આ કેટલાકે વ્યાપારને પૃથક કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે જે મોર્ષ શબ્દના ઉપર સવયમ પ્રયોગ કરે છે, તે શબ્દ જે અર્થ પ્રકટ કરવાને સારુ ઉચ્ચારેલો,—તે ક્રિયા મનુષ્યે ઉચ્ચારેલો હો. કે પશુએ ઉચ્ચારે લોહો, તરત જ સમજી શકે.

સંસ્કારસાક્ષારકરણાત્પૂર્વજાતિજ્ઞાનમ્ ॥ ૧૮ ॥

સૂત્રાર્થ:—સસ્કારોને પ્રત્યક્ષ કર્યાથી એટલે તે

જોડને જાણી શક્યાથી પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન થાય.

વ્યાખ્યા:—આપણે જે કાંઈ અનુભવ કરીએ છીએ, તે સર્વે આપણા મિત્રમાં તરંગાકારે આવી રહે છે, તે પાંચ મિત્રના અભ્યન્તરમાં મગી જાય છે, (અને) ક્રમે ક્રમે, સદૃશથી સદૃશતર થઈ રહે છે, એકદમ નવ દશ જતા નથી. તે ત્યાં જઈને અતિ સદૃશાકારે અસ્પૃશ્ય રિપ્તિ કરે છે. જે આપણે એ તરંગને જાણે આપણી જ

તે તે ગુણિત આટું કોઈક મિત્ર, કોઈક સખ્ય જેને કાવચ
અને પૂરું કાચ, જેના ઉપર કાવચ રક્ષા કરી, તેના ઉપર
અન્યની કાચ સમાજી પ્રકારના કાચના રક્ષા કરી.

અન્યથા વર્ગીય-કાચ ॥ ૧૯ ॥

શ્રુતિ:—અન્યથા કાચને જે કાચના ઉપર
તેના કાચના ઉપર કાચના રક્ષા કરી તે આ
અન્ય મનના કાચના કાચના રક્ષા કરી.

અન્યથા:—પૂરું કે અન્ય કાચના કાચને વિશેષ
કે કાચના કાચ છે, તેના કાચના કાચના કાચના
કાચ છે, તેના કાચના કાચના કાચના કાચના
કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના
કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના

ન વ માત્રમ્પદમાવધીમુન્યાનુ ॥ ૨૦ ॥

શ્રુતિ:—પરંતુ તે વ્યક્તિનું આલેખનનું, તે
અન્ય કાચે નહિ, કાચના, તે તેના કાચના કાચના
કાચ નથી.

અન્યથા:—પૂરું જે કાચના ઉપર કાચના કાચના
કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના
કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના
કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના
કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના કાચના

આને છે કે, મનુ મમવની બાતના સ્થિતિ ઉપર નિર્ભર
મિત્ર કમળાને પામે તિમેવ પ્રયોગનીવ કારણ-પ્રસંગ છે.

ધિષ્યાદિગુ વચ્ચાનિ ॥ ૨૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—મિત્ર ઇન્દ્રિયાદિ ગુણોના ઉપર સંવમ-
પ્રયોગ કર્યાથી, એ ગુણો અનિશ્ચય પ્રબળ બને
ધારણ કરે છે

ઘણેપુદ્ગલવચ્ચાનિ ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—દરની ઇન્દ્રિયાદિના બળના ઉપર સંવમ-
પ્રયોગ કર્યાથી યોગીયોના યત્નીરમાં બળ આવે છે

વ્યાખ્યા:—ત્યારે એમાં એવી સંવમ-રુઝિ પ્રાપ્તિ થાય છે
છે, ત્યારે તે જો બળની હિંમત કરે, તે દરનીના બળ
ઉપર મમમ પ્રયોગ કરે, અને તે પ્રાપ્ત કરી શકે. જો
બળિના મિત્રમાં અનન્ત રુઝિ રહેલી છે; તે જો ઉપ
બળે, તે એ રુઝિ સેધને હિંમત પ્રમાણે બળદાર કરી દો
જે યોગી, તેણે તે પ્રાપ્ત કરવાની કળા (અનુશીલ) ખે
તે શકી છે.

મૃદુત્વાલોકન્યામાન મૃદુત્વવ્યવહારવિમહા
નિમ ॥ ૨૫ ॥

સૂત્રાર્થ:—તે મદાલ્લ્યોતિના ઉપર સંવમ કર્યા
થી સૂદમ, વ્યવહાર, અને દૂરની વસ્તુને જાણ
પાય છે.

સાધ્યા:—પ્રાણમાં જે મહા જ્યોતિ છે તેના ઉપર
મંત્રથી જાતિ દ્વારા વસ્તુ થતું તે દેખી શકે જેમ
દેહ જનાવ અને છે, તે જાતુ જે પદ્મન ગુપ્ત જ
છે (દેખ) તેજનું તે, અને જાતિ ધ્રુવ સુઃમ
થતું જાતું શકે

મુરનજ્ઞાનં મૂયે મંવમાન ॥ ૨૬ ॥

સાર્થ:—મૂયમા સયમનઃ જ્ઞાન સમુદય જ-
ન જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

ચન્દ્રે તારાણ્યુદજ્ઞાનમ્ ॥ ૨૭ ॥

સૂત્રાર્થ:—ચન્દ્રમા મયમ કર્યાથી તારા મમુદ-
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

ધુરેનદ્રતિજ્ઞાનમ્ ॥ ૨૮ ॥

સૂત્રાર્થ:—ધુરનારામાં ચિત્ત સયમ કર્યાથી તારા
દની ગતિનું જ્ઞાન થાય.

નાભિચક્રે કાવચ્યુદજ્ઞાનમ્ ॥ ૨૯ ॥

સૂત્રાર્થ:—નાભિચક્રમા ચિત્ત સયમ કર્યાથી જ-
ની નિર્માણ પ્રજાતી જાણમાં આવે.

કણ્ઠક્રુપે છુત્તાપિપામાનિદૃષ્ટિ: ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થ:—ક-ક-ક્રુપમાં સંયમ કર્યાથી જૂળ ત-
ની નિદૃષ્ટિ થાય.

વ્યાખ્યા:—અનિશ્ચય જુઓ પદ્યને જે કોઈને
ગિત મનમ કમો સહે, તેને તેની જુન જાતી બદલ

કુર્મેનાડવાં ઈર્ષ્યમ્ ॥ ૩૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—૩૧ નાટીમાં ચિત્ર-મંદમ કદ
ગાંગીની સિંચરના આવે છે.

વ્યાખ્યા:—જ્યારે તે સાપજા કરે, ત્યારે તેનું ક
મનમ પદ નાલે

મૃદંગ્યોતેતે મિદ્ધ-દર્શનમ્ ॥ ૩૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—મમજના ઉપર રહેતા મ્યેનિત
પર સ્વયમ દેવાંથી મિદ્ધ પુરુષોનાં દર્શન પ્રાપ્ત થ

વ્યાખ્યા:—અર્થ નિદ્રા કરતા જૂન-દેનિત
કિમિત્તુ ઉચ્ચ ઉચ્ચ થેનિ મમજનવ છે તેનો જ્યારે
મમજના ઉપરના બ્યનમાં મન-સ્વયમ કરે, ત્યારે તે
સિદ્ધોના દર્શન કરે. અર્થ મિદ્ધ સ્વયંથી મુખ પુરુષ
જનના નથી, પરન્તુ પ-પ્રીયર તે એ અર્થમાં વરજન

પ્રાતિમાદા મર્ચમ્ ॥ ૩૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—પ્રતિભા શક્તિ દ્વારા સમુદય ક
પ્રાપ્ત થાય.

વ્યાખ્યા:—જેને એવી પ્રતિભાની શક્તિ છે એ
પવિત્રતા દ્વારા સમુદયન વિશેષ છે, તેને મર્ચ પ્રાપ્ત
પદ વિના પણ એવું સમય જાન સિદ્ધ થકે. મર્ચક

પ્રત્યક્ષ ક્રિયા સુખિ પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે જ તે સ્વેચ્છે મહા
પ્રમદ પામે છે. તેના જ્ઞાનથી સર્વ પ્રકાશિત થઈ જાય છે
અર્થ પ્રકાશિત મહામ અથવા કષ્ટપદ્ધતિ કર્યા વિના તેને આપો
અથ જ સર્વ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ રહે છે.

હૃદયે ચિત્ત-મમ્બિન્દુ ॥ ૩૪ ॥

મૂલાર્થ:—હૃદયમાં ચિત્ત-સંયમ કર્યાથી મન
સંયમી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.

નરપુરુષયોરસ્યન્નામંકીર્ણયોઃ પ્રત્યયાવિશેષો
નિઃપ્રાર્થાત્પ્રાર્થમંયમાત્પુરુષજ્ઞાનમ્ ॥ ૩૫ ॥

મૂલાર્થ:—પુરુષ અને ભુદ્ધિ, જેઓ અનિશય
રૂપ છે, તેઓના વિચેકના અભાવથી ભોગ થઈ
રહે છે, તે ભોગ બીજાને આરૂ (ઉ.) તેથી
પુરુષ અને જે ભોગની અદર જે લેઈ-ભાવ
તેના ઉપર સંયમના દ્વારા પુરુષને જ્ઞાન પ્રાપ્ત
થાય છે.

અનુષ્ઠાન:—પરિવ્રત્તથી મનના સ્વેચ્છ અનુસારિત
જો મનથી ચેતીને પ્રતિબદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય તે

નતઃપ્રાતિષ્ઠાણવેદનાદર્શનાદરાદરાત્ જાય-
॥ ૩૬ ॥

મૂલાર્થ:—તેનાથી પ્રાતિષ્ઠા અથવા, રપર્યન, ઇ-

શન, સ્વાદ અને પ્રાણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ને મમાવાવુષમર્ગા વ્યુત્થાને સિદ્ધયઃ ॥૩૭॥

મુત્રાર્થઃ—એઓ સમાધિના મગધે ઉપજત
(ઉપદ્રવ-પીડ) પરંતુ મંદાર અવસ્થામાં તેઓ
સિદ્ધિ-સ્વરૂપ.

વ્યાખ્યાઃ—આમી જાણે છે કે, મુત્રારમાં એ સર્વ ભેદ
પુરુષ અને મનના મયોગદ્વાર થાય છે, જે તે “ અન્ન
અને પ્રકૃતિ પરસ્પર પૃથક્ વચ્ચે ” એ મન્ન ઉપર ચિત્ત-
મયમ કરી શકે, તે તે પુરુષનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે. તેનાથી વિ-
વેક જાનનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે એવે વિવેક મેઘ-
વામાં કૃતકાર્થ થાય છે, ત્યારે તેને યદૈવ્ય દેવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય
છે પરંતુ એવી સર્વ સક્તિ તે ઉચ્ચતમ સત્ત, એટલે તે
પવિત્ર-સ્વરૂપ આત્માના જ્ઞાન અને મુક્તિના પ્રતિબંધક સ્વ-
રૂપ છે. તેઓ માત્ર આદ્યમાં જ સન્ન થઈ રહે છે. એવી
જે એવી સક્તિઓને પરિભ્રમ કરે, તે તે ઉચ્ચતમ જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરી શકે. અને જે તે એવી સક્તિઓ પ્રાપ્ત કરીને
સેનકાથે થાય, તે પછી તેની અવિરત ઉત્તરિ થાય તદિ-

બન્ધકારણશિથિત્વાત્પ્રચારમંવેદનાથ પિત્ત
પરશરીરાધેનઃ ॥ ૩૮ ॥

મુત્રાર્થઃ—ત્યારે બન્ધનું કારણ શિથિલ થઈ
જાય, અને ચિત્તનાં પ્રચાર-સ્થાનોને (એટલે

રહેલી નાલીઓને) જાણે (નાલીઓથી મા-
 ધાર થાય) ત્યારે તે બીજાના શરીરમાં પ્ર-
 દેશી થકે.

અર્થાત્—પ્રેમી અન્ય એક દેહમાં અવરધાન કરીને
 થી વિશાલીકરણ રહેવા છતાં કેટલે એક મન દેહમાં પ્ર-
 દેશીને તેને સંચાલન કરી શકે અથવા તે કેટલે છ-
 દેશીમાં પ્રવેશ કરીને તે દેહમાં મનને અને હિન્દી-
 નિરુદ્ધ કરી શકે તથા તે સમયન સાર (જેટલો સ-
 ારીરમાં રહે તેટલા સમય સુધી) તે શરીરથી
 કરી શકે. પ્રાણિ પુરુષનો વિશેષ પ્રમ કરાંથી આ તેના
 સમર્થન થઈ શકે. તે બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી
 તેનું શરણ એ કે, તેનો આત્મા જ માત્ર સંચાલી
 થઈ નથી, પરંતુ તેનું મન પણ (અવરધ સંચાલીના
 સંચાલી, તે તે સંચાલી મનને એક અસ મન
 પરંતુ આ વેળાએ તે કેવળ એક સારંગી સ્વામી મ
 નો અંદર થઈને (સ્વામીઓથી) કાંઈ કરી શકે છે. પ-
 રેમી જ્યારે એક સ્વામીના પ્રદેશી જેવો મુક્ત
 થઈ, ત્યારે તે બીજા શરીરના દ્વારા પણ કાંઈ કરી શકે.

રશાનમવાઝાપઝુકઝકાદિષ્વમઙ્ક ઉદયમઙ્ક

૩૯ ॥

અર્થાત્—રશાન નામના સ્વામી-પ્રવાહના કાં

દ્વારા યોગી જગમાં ડૂબે નહિ, તે કાંટાના ઉપર
જમણું કરી શકે અને ઇચ્છા મુત્યુ થાય.

વ્યાખ્યા:—જે આવીર સક્તિ-પ્રવહ દેહમાં અને
શરીરના ઉપર સર્વ અંશને નિર્મિત કરે છે, ત્યારે તેને જ
કરી શકે છે, ત્યારે તે અનિશ્ચય સધુ થઈ જાય. તે વગર
જગમાં ડૂબે નહિ, કાંટાના ઉપર તથા તરવારની ધારના ઉપર
અનાયામે જમણું કરી શકે, અમિમાં ઉભો થઈ રહી શકે
અને બીજી પણ નાના પ્રકારની સક્તિ તેને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

સમાનજયાત્મજ્વલનમ્ ॥ ૪૦ ॥

સૂત્રાર્થ:—સમાન વાયુને જ્વલ્યાથી તે જ્વલેતી
દ્વારા વેદિત થઈ રહે છે.

શ્રોત્રાકાશયોઃ સમ્બન્ધસંયમાદિદ્યં શ્રોત્રમ્ ॥ ૪૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—કર્ણ (કાન) અને આકાશનો પરસ્પર
સંબન્ધ છે, તેના ઉપર સંયમ કર્યાથી
દિવ્ય પ્રાપ્ત થાય.

વ્યાખ્યા —આ આકાશ જૂન અને તેને અનુકૂળ
કરવાના મત્ર સ્વરૂપ કર્ણ રહેલા છે, તેઓના ઉપર સંયમ
કર્યોથી યોગી દિવ્ય શ્રોત્ર (કર્ણ) પ્રાપ્ત કરે છે. પછી
સર્વ સાંભળી શકે. બહુ માણસ દૂર દોડ્યા પછી પણ
બાંભળી શકે.

શાપારાણ્યોઃ સમ્પ્રસંગ્યાઽપુનૃત્તમમાપ-
વેદાકાગમનમ્ ॥ ૪૨ ॥

અર્થઃ—શરીર અને આકાશના સમ્બંધના ઉપર ચિત્ત-સંયમ કર્યાથી ચોક્કી રૂના જેવો હવુ (હલકો) થઈ જાય છે, તેથી આકાશની અદર મન કરી શકે છે.

વ્યાખ્યાઃ—આશય એ આ સ્ત્રીનું ઉપદાન છે, જેમ એક પ્રકારે ચિત્ત થઈને આ સ્ત્રીના પાશુ મું છે એથી જો સ્ત્રીના ઉપદાન એ આશયપણું ઉપર સ્વયમ પ્રયોગ કરે, તે તે આકાશના જેવી હવુના પામે, અને હવુની અંતર થઈને જ્યાં ઉપદાન આવે ત્યાં મને તે દેહને જઈ શકે.

સૌંદર્યાવિતા દૃષ્ટિર્મહારિદેહાત્મકઃ પ્રકાશાવ-
રણજયઃ ॥ ૪૩ ॥

અર્થઃ—અદ્ભુતની તરફ મનની જે યથાર્થ દૃષ્ટિ એટલે મનની ધારણા, તેનું નામ મહાવિ-
દેહ. તેના ઉપર સંયમ પ્રયોગ કર્યાથી, પ્રકાશનું જે આવરણ, તેનો હાથ થઈ જાય.

વ્યાખ્યાઃ—મન અજ્ઞાનવાને લીધે એમ માને છે કે, તે દેહની અંતર થઈને (દેહની આસપાસ) કાર્ય કરે છે.

એ દ્વિવિધ સંજ્ઞા પણ પરિણામ કરે, ત્યારે તે સર્વ પ્રજે-
ભવને, એટલું જ નહિ, પણ દેવોએ દેખાડેલા પ્રજેભવને
પણ અનિકમ કરી શકે છે. યોગી ત્યારે અતીસર્વ અદ્વૈત
અના પ્રાપ્ત કરીને પણ તેઓને પરિણામ કરે છે, ત્યારે જ
તે સર્વોપરી સદૃશ અર્થે જ રહ પડે એ છે. વાસ્તવિક એ
સંજ્ઞાઓ શું છે ? કેવળ વિકાસ માત્ર. સમન્વય કરનાં એવું
એકત્વ શું છે ? સર્વ ગાંઠિમાનવત્વ પણ સમન્વય છે.
તે કેવળ મનના ઉપર આધાર મળે છે ત્યાં સુધી મનનું
અસ્તિત્વ એટલે, ત્યાં સુધી અર્વ સંજ્ઞામાનવત્વું સંભવિત થઈ
શકે, પરંતુ આપણું સદૃશ મનના પણ અતીત પ્ર-
દેશમાં છે.

સ્થાન્યુપનિમન્વણે મદ્ગમ્પવાકરણે પુનરાવેદ-

મસજ્ઞાત્વ ॥ ૬૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—દેવતા વગેરે લલચ્યાવ્યા છતાં, પણ
તેમાં આસક્ત થવું ઉચિત નથી, કારણ તેનાથી
અનિહની આસક્ત છે.

વ્યાખ્યાઃ—ગીર્ણ પણ અનેક વિધો છે. દેવો વગેરે
યોગીને પ્રયોજિત કરવાને આવે છે. કોઈ સપૂર્ણ રીતે મુક્ત
થાય, એમ તેઓ ઇચ્છતા નથી. આપણીપેટે તેઓ પણ
અર્થપરાયણ છે, એટલું જ નહિ, પણ કોઈ કોઈવાર આપણા
અર્થમાં જ રહે છે. વખતે પ્રેમથી પણ
તેઓ અતિશય ખીએ છે. જે એ

જન મયમના દ્વારા પૃથક્ કરીને જાણી શકાય.

વ્યાખ્યા:—આપણે જે સકળ દુઃખ ભોગવીએ છીએ, તે સર્વ અજ્ઞાનમાથી ઉત્પન્ન થય છે, અને અજ્ઞાન વગી અન્ન અને અમનની અદૃષ્ટ પાર્યંત દૃષ્ટિ અમારથી ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વદ આપણે મદ વસ્તુને સારી તરીકે જ મન્યો છીએ અને મન્યને જોઈને મિથ્યા સ્વપ્નુસ્વ તરીકે માનીએ છીએ એક માત્ર અત્મા જ સત્ય છે, તે આપણે વિરમન થવા છીએ. સરીર મિથ્યા સ્વપ્ન માત્ર છે, અને આપણે ધારીએ છીએ કે અમે સરીર છીએ. આથી માત્રમ પડે છે કે, અવિવેક જ દુઃખનું કારણ છે. આ અવિવેક વગી અવિદ્યાથી ઉપજે છે. વિવેક આત્માથી તેની સાથે સાથે જ જન્મ પશુ આવે છે, ત્યારે જ આપણે આ સરીર, સ્વપ્ન અને દેહાદિની કલ્પના તજવાને સમર્થ થઈએ. જ્ઞાતિ, શિક્ષ અને કાળદ્વારા આપણે વસ્તુઓને ભિન્ન કરી શકીએ. દૃષ્ટાન્ત તરીકે એક માત્ર સ્થે. ફૂલસાથી માપતો જોઈ જ્ઞાતિમન છે, પણ જો માપોની અંદર આપણે શી રીતે પસંપર પ્રમેદ કરી શકીએ? શિક્ષ હામ વગી જને વસ્તુઓ સર્વાંગે સમાન હોય, તે આપણે સ્થાનચળ બેદના હોય તેઓને પૃથક્ કરી શકીએ. પણ ત્યારે જોદ કરવાનું એવું ભિન્ન ભિન્ન ઉપાયોમાંના કોઈ મળી આવે નહિ, ત્યારે પુરોહિત સાધન પ્રજ્ઞાશીના અભ્યાસ દ્વારા તેઓને પૃથક્ કરી શકીએ. યોગીઓનું ઉચ્ચતમ દર્શન, એવા સત્યના ઉપર સ્થાન

વિન છે કે, પુનઃ શુદ્ધ અવસ્થા તથા સદા પૂર્ણ સ્વરૂપ છે, અને જગતની અંદર તેજ એકમાત્ર અમિથ વસ્તુ છે ત-
 ને અને મન મિથ પદાર્થ છે, તથાપિ આપણે સર્વદા
 તેઓની સાથે આપણને મેળબેગ કરી નાખીએ છીએ. એ
 આપણે મોટો ભ્રમ ■ છે, એવું પાર્શ્વના પશુ નહિ પણ
 મનુષ્ય છે. ત્યારે એવી રિચાર સજ્જિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે
 મનુષ્ય જોવા પામે છે કે, જગતની સર્વ વસ્તુઓ, પછી
 તે જગત દો કે આશ્વત્થાર દો. પશુ સર્વે મિથ પદાર્થ
 છે, તેથી તેઓ પુરુષ થઈ શકે નહિ.

તારકં મર્યોવિષય મર્યદાવિષયમદ્યયથેતિ વિવેકજ્ઞ
 જ્ઞાનમ્ ॥ ૬૪ ॥

સુત્રાર્થઃ—જે વિવેક જ્ઞાન સર્વ વસ્તુને અને
 વસ્તુની સર્વવિધ અવસ્થાને એકી વખતે અહુણ
 કરી શકે, તેને તારક જ્ઞાન કહે છે.

વ્યાખ્યાઃ—કેવલ જ આપણુ સદયઃ એ વસ્તુ રહ્યો
 ત્યારે પદોચ્ચી સમય, ત્યારે આત્મા સમગ્ર સમયનો કે, તે
 સ્વરૂપ એક માત્ર, કેવળ દતો, તેને મુખી કરવાને સાર
 ધીન કેમનું પણ પ્રયોજન નહોતું. ત્યાસુધી આપણે આ-
 ણને સુખી કરવાને સાર ધીન કેમનું પણ ચાહીએ, ત્યાં
 ધી આપણે માત્ર દાસ છીએ. પુરુષ ત્યારે જાણી શકે
 તે મુક્ત સ્વભાવ છે, તથા તેને પૂર્ણ કરવાને ધીન
 નું પણ પ્રયોજન નથી,—ત્યારે તે જાણી શકે કે,—આ

પ્રકૃતિ સમિત છે, એનું કાર્ય પ્રયોગન નથી, ત્યારે જ કુ
ક્ષિ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જ એનું કેવલ્ય પદ મળે.

મત્તવપૂરુપયોઃ શુદ્ધિ-મામ્યેકૈવલ્યમિતિ ૧૨૫

સૂત્રાર્થ—અત્વની તથા પુરુષની ત્યારે જ
મજાવે શુદ્ધિ થઈ જાય, ત્યારે જ કેવલ્ય પ્રાપ્ત
થાય.

વ્યાખ્યા—આ-આ ત્યારે જલણી કરે કે, જનમ
કુદનમ પરમાત્મથી તે દેવતાએ પર્યન્ત કોઈના પશ્ચ કોઈ
તેણે આધાર રાખવાનું પ્રયોગન નથી. ત્યારે જ તેની (જ
તમાની) તે અવસ્થાને કેવલ્ય અને પૂર્વતા કરે છે. જ્યારે
શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિ ઉભય મિશ્રિત મન પુરુષના એનું કેવલ્ય
થઈ જાય, ત્યારે જ સત્ત્વ એટલે મન, નિર્ગુણ પરિવર્ત
રૂપને એટલે પુરુષને પ્રતિરૂપિત કરે.

વિશૂતિપાદ સમાપ્ત.

॥ अध्याय घोषो. ॥

कैवल्य-पाद.

नमोऽपि-मन्य-मपः-ममाधिजाः विद्वपः

सुवार्थः—सिद्धि अभूत् ८८-म, ओपध, मं

प्रपञ्चा अने सभाषिण्याची उत्पत्त थाव छे

व्याख्या—३५५ ३५५२ जेवना आने छे ३, भा

६ १०-१८-म-सिद्ध सज्जि वेधने ८८-ने छे जे ८८-म

ने मने तेज्ज १० जे मरगने ८ आने छे साध्य

दंगला जिना रसप इति देव सगरी इहेवार्मा व्याप्य

३, ने सिद्ध यदने ८८-म ६८ 'सिद्धि' सज्जने

अपने-ने पुनः ६ यथे छे मंत्रीजो इहे छे, रसायन वि

गायी अदमे व्याप्य ६८ जे सगरी सगरी सज्जि ग्राम स

शे छे नने सगरी मज्जे छे ३, रसायन विद्याने प्रारं

व्याप्य ६८ छे भाष्य परमगति (Philosophy)

सज्जि) सज्जि अमृत (Elixir of life) अदमे

जे प्रारं ३५५२-म, जेवनी भाष्य अम

* आसोमि-वाभा ३५५२ ६८ ३५५२ ३५५२ ३५५२

३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२

३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२ ३५५२

યદ સઃ) દર્શિતો - શોધ કરવા. - જરૂરખડમાં રહ્યાના
 નામે એક સમગ્રજીવ હતો, તેઓનો મન એ હતો કે, શુ
 કમ-નન-પ્રિયતા, જ્ઞાન, આધ્યાત્મિકતા, ધર્મ, એ હરે જ-
 ત્ય (સત્ય) ખરાં, પરંતુ તેઓને પ્રાપ્ત કરવાનો એકમાત્ર
 ઉપાય આ સરીર છે, જો સરીર વચ્ચે વચ્ચે જામ જવું,
 એટલે મૃત્યુ મરણ થાય, તો એવા સર્વોપરી સદ્માં પહોં
 ચનાં ઉદ્ધટો વધારે સમય સાતવાનો. ધારે કે, કોઈ માણસ
 યોગાભ્યાસ કરવાને અથવા અત્પતિક આધ્યાત્મિક જીવ સં-
 પન્ન થવાને હ્લેહ્લે, પણ વધારે ઉત્તનિ કરવા ના કરવાથી
 તેનું મૃત્યુ થયું ત્યારે તેણે જીત્તે એક દેહ ધરીને ફરીને
 સાધન કરવા માણ્યું, એટલે પાછું તેનું મૃત્યુ થયું. એ પ્ર-
 માણે પુનઃ પુનઃ જન્મ-મરણ અને મૃત્યુમાં જ તેનો અ-
 પિહાંસ સમય નહ થઈ ગયો, પણ જો સરીરને એવું દેહ
 અને સજાગ કરી રાખ, કે તેના જન્મ મૃત્યુ એકીચરે
 બંધ થઈ જાય, તો આધ્યાત્મિક ઉત્તનિ કરવાનો ધરો સ-
 મય મળી આવે. આ કારણથી એ રસાયનો કહે છે કે,
 પ્રથમ સરીરને સજાગ કરો. તેઓ કહે છે કે, માણસ જ,
 મરે મરે રહે. એમના મનનો જીવ એવો કે, સરીર જન્મ-
 મરણે કંઈ (જન્મવતાર) જો મન દોષ, અને એ જો
 કંઈ દોષ કે, પ્રત્યેક જન્મિતુ મન તેજ અનન્ત રહિ
 પ્રકાશની એક વિશેષ પ્રજ્વલી માત્ર છે, અને, જો એવી
 કે પ્રકાશની જલારથી રહિત સંમદ કરવાની એક પ્ર-

રે દૈ ના રહે, તે આપણે ચિરકાળ આ સરીરને અવિ-
 કૃત રાખી રહીએ નહિ કેમ ? પછી આપણે જોડમાં સરીર
 ધારણ કરવાં પડે, તે સર્વે આપણે પોતેજ ધારણ જોઈએ.
 જે ધારણે આ સરીર પાન થશે, તે જ ધારણે આપણે
 પાણી ખીજું એક સરીર બનાવવું પડશે એમાં જે આપણે
 સમર્થ થઈએ, તે એ સરીરમાંથી બહાર ગયા વિના આ-
 પણે એ જોઈએ જ (એ જ સરીરમાં) બનાવવાના કા-
 મને આરંભ કરી રહીએ નહિ કેમ ? આ વાત સમજાવું
 સ્વયં છે. જે એ સંજ્ઞાન દોષ, કે આપણે મુન્યુના પછી
 પશુ છવના રહીને આપણા સરીર બનાવીએ, તે સરીરને
 સંપૂર્ણ રીતે પ્લસ કર્યા વિના, કેવળ તેને કમે કમે ફેરફાર
 કરી કરીને એ ગમે જ સરીર તૈયાર કરીએ નહિ કેમ ?
 વળી તેઓ એમ પણ માનતા કે, પાસમાં અને ગણકમાં
 અન્યદેશન યોગી છુપી રહેતી છે, એ વસ્તુઓ એક મુક-
 રર પ્રખ્યાતીથી તૈયાર કરાંથી, માણસ મગજમાં આવે ત્યા
 મુખી સરીરને અવિકૃત રાખી રહે. બીજા કોઈ કોઈ એવો
 વિશ્વાસ રાખતા કે, કોઈ કોઈ બ્રાહ્મ આકાશમનનાદિ સિ-
 દ્ધિ ઉત્પન્ન કરી રહે છે. આજકાલનાં લોકો ખરા આશ્ચર્ય-
 કારક બોલેલાં, તેમાં પણ વિશ્વેષે કરીને બ્રાહ્મમાં ધાતુનો
 વાપર, એ આપણે રસાવનો તરફથી મળ્યાં છે. કોઈ કોઈ
 મેળી-સમ્પ્રદાય કહે છે કે, અમારા મુખ્ય મુખ્ય મુકો
 તેઓનાં પુરાતન સરીર લેઈને વિદ્યમાન છે. એજ સંજ્ઞા

મધ્ય મી) આપણે કીધું હતું. જનજનમાં રાખી
 નામે એક સમપ્રદાન હતું, તેઓને મન એ દોષ છે, કે
 દમ-ન-વ-પ્રિયતા, દા.વ. આપણે કીધું, બંને, એ સર્વ મ
 બ (સામં) ખર્ચ, પરંતુ તેઓને પ્રમ કમળો એકદમ
 દેવાય આ સગીર છે, ને સગીર વચ્ચે વચ્ચે જમ થત.
 એટલે મનુ મનુ થાય, તે એક સર્વ સગીર સર્વમાં પડે
 ચનાં ઉતરે વચ્ચે મનુ મનુ થાય, જાણે છે, કે પ્રમ પ્રમ
 મોમાં પ્રમ કમળો અમલ અનનિત આપણે કીધું હતું
 પમ મનુને હમણે પમ વચ્ચે ઉતરે કમળ ન કમળ
 તેનું મનુ મનુ નારે તેને ખીરને એક દેવ પડે રહી
 સાધન કમળ મામુ, એટલે પડુ તેનું મનુ મનુ, એ કે
 માલે પુત્ર પુત્ર જન્મ-પ્રદાન અને મનુમાં જ તેને જ
 પિકાંચ સમય નહીં થઈ મને, પણ ને સરીરને એક દે
 અને સગીર કરી સગીર, કે તેના જન્મ મનુ એકીધો
 બધું થઈ જાય, તે આપણે કીધું ઉતરે કમળો પડે જ
 મન મગી આવે, આ કમળો એ રસપાને કહે ॥ ૧
 પ્રમ મગી કરે, તેઓ કહે ॥ ૧, પ્રમ મ
 મર મગી કરે, એમનું મનનો જાય એકે કે, સરીર જ
 વચને કર્તા (જનનનાર) ને મન દોષ, અને એ ને
 સત્ય દોષ કે, પ્રમેક વ્યક્તિનું મન તેજ અનન રહી
 પ્રમગી એક વિશેષ પ્રમગી થાય છે, અને ને એક
 પ્રમેક પ્રમગી બહારથી રહી સમજ કરવાની એક ક

રે હાં ના રહે, તે આપણે ચિરકાળ આ સરીરને અનિ-
 કૃત રાખી શકીએ નહિ કેમ ? પણી આપણે જેટલાં સરીર
 ધારણ કર્યાં પડે, તે સર્વે આપણે પોતે જ પડવા લેઈએ.
 જે ધણિયે આ સરીર જનન કરી, તે જ ધણિયે આપણે
 પાકુ બીજું એક સરીર બનાવવું પડશે. એમાં જો આપણે
 સમર્થ થઈએ, તો એ સરીરમાંથી બહાર નથા વિના આ-
 પણે એ ડોકાણે જ (એ જ સરીરમાં) બનાવટના કા-
 મને આરંભ કરી શકીએ નહિ કેમ ? આ વાત સમજી
 સત્ય છે, જો એ સમજાત હોય, કે આપણે માત્રુના પછી
 ખજી છવના રીતે આપણાં સરીર બનાવીએ, તો સરીરને
 સર્જી રીતે પ્લસ કંઈ વિના, કેવળ તેને કમે કમે દેશાર
 કરી કરીને એ રથને જ સરીર વેષાર કરીએ નહિ કેમ ?
 વગી તેઓ એમ પણ માનવા કે, પાસમાં અને મધેકમ
 અન્યદુનુત યજ્ઞિ છુપી રહેલી છે, એ વસ્તુઓ એક મુક-
 રર પ્રજ્વાલીથી વેષાર કરાવી, માનુસ મગ્ગમાં આવે ત્યા
 સુધી સરીરને અવિકૃત રાખી શકે બીજા કોઈ કોઈ એવો
 નિશ્ચય રાખના કે, કોઈ કોઈ ઔષધ આકાશમનાદિ સિ-
 દ્ધિ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આજકાલના ધણી ખરાં આશ્ચર્ય-
 કારક બીજાં, તેમાં પણ વિશ્વને કરીને ઔષધમાં ધાતુનો
 વાપર,—એ આપણે રસાયનો તરફથી મળ્યાં છે. કોઈ કોઈ
 ચેતી-સમ્પ્રદાય કહે છે કે, જમારા મુખ્ય મુખ્ય ગુરુઓ
 તેઓનાં પુરાતન સરીર લેઈને વિદ્યમાન છે. એમ સમજી

જેનું પ્રામાણ્ય અકાળ (મનુષ્ય છે), તે વર્તમાન એવું
અભીપ્રાય કરના નથી. મન ગતિ-ધર્મ નુમતા કેટલક
નિત્ય સંજો છે. તેઓનું નિર્ણિત નિયમથી ઉચ્ચરત, કંઈક
તેનાથી આમનેકાંઈક રહિત પ્રાપ્ત થાય છે. મન દિવસ અ-
ધિક એક એક મન અદ્યતન મનના અંશમાં વર્તીએ
છીએ કે, તેઓના વિષે આપને ગણાએ ખ્યાલ કે વિચાર
કરી જોવા નહીં. તેમને સંસ્કૃત્ય મળી ગઈએ છીએ. મ-
નુમતી રહિત, સંસ્કૃતી રહિત, અને મનની રહિતી કે
સામા પરિમાણ નથી. વપન્ન-નને જોયું કે, પ્રત્યેક ધર્મ
તપન્ના અને સન્ધ્ય સંધ્યા ઉદરે છે. ધર્મનાં જ
અનોના સાધનની બાબતમાં હિંદુઓ સર્વથી વધારે
ગણ પડ્યા છે. એવા ધર્મ નાજી છે; કે જેઓ સમસ્ત
જીવન દુષ્ટ ઉઘો મળી ગયે છે, અને એ દુષ્ટ મુખ્ય
મરી તપ કે મહાક ચત દિવસ ઉભા રહીને ઉરે છે, તેથી
આખરે તેઓના પત પડ્યા છે. અને ત્યાર પછી જો
તેઓ જીવતા રહે છે, તો એ અવસ્થામાં તેમના પત
દશા બધા સખત થઈ જાય છે (અકાળ મન છે) કે
પછી તે વળી કે હાલી ચક્રી સમ્પાદ નથી આપે જન્મ-
રો તેમને ઉભા રહેવું પડે છે. મેં એક હિંદુ બાપુ પુસ્તાને
જોયો હતો; મેં તેને પૂછ્યું કે, " ત્યારે આપ પહેલ વડે-
લા અને અશ્વાસ કરનાર્યારે આપને કેવું લાગતું હતું ? "
તેણે કહ્યું, પ્રથમ પ્રથમ તો લાગતું પીડા જણાતી, કે

એટલી નથી કે, તે નદીમાં જળને કુખી રહેતો, એમ કહ્યો-
 શી દેહીયાર પીણની શાન્તિ થતી એક માસ પછી કાંઈ
 વિગત કદ ચક્રું નહોતું. આવી રીતના અભ્યાસથી વિમુક્તિ
 પ્રાપ્ત થાય છે. સમાધિ,—આજ ખરો મોત છે; આ શાસ્ત્ર-
 ને એમ મુખ્ય વિષય છે, અને એમ સાધનનો મુખ્ય ઉ-
 પાય છે. પૂરે નેઓની વાત કહેવામાં આવી છે, તે માત્ર
 શબ્દ સાધન છે. એ સાધનથી તે પરમપદ પ્રાપ્ત કરી શ-
 કાય નહિ. સમાધિથી માનસિક, નૈનિક અને આધ્યાત્મિક
 વિગતની સર્વ સપત્તિ આપણે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ.

માત્સ્યન્તરપરિણામઃ મકૃત્યાપૂરાત્ ॥ ૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પ્રકૃતિના આ પૂરણના દ્વારા એક
 જાતિ બીજી એક જાતિમાં બદલાઈ જાય છે.

વ્યાખ્યાઃ—પતંગજિને કહ્યું છે, આ સજિવો જન્મ-
 દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, કદિ કદિ રસાયનથી પ્રાપ્ત થાય છે,
 અને તપસ્યા દ્વારા પણ તેઓને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેમ-
 ને પછી સ્વીકાર કર્યું છે કે, આ સરીરને હજારમાં આવે
 ત્યાંકુથી સાચી રાખી શકાય. દ્વેષગ્રી એક જાતિમાં બ-
 દલાઈ જાય છે કેમ. તે કહે છે. એ પ્રકૃતિના આ પૂરણ
 દ્વારા જાને છે. આગળ સૂત્રમાં તે એની વ્યાખ્યા કરશે.

નિમિષમમયોજક મકૃતીનાં ધરણમેદસ્તુ તતઃ
 લૌકિકવત્ ॥ ૩ ॥

સુતાર્થ:-મનુષ્યે આદિ નિમિત્ત, પ્રકૃતિના ક
રિણુમનું કાગલ નથી, પરંતુ તેઓ પ્રકૃતિના પરિ
ણામના અદકારને બાળી નાંખનાર છે. એમ જેટલ
જાન આવવાના પ્રતિગ્રંથક અરૂપ અપ્રમતે તેટલો
નાંખે છે. એટલે જાન પોતાના અવતાર પ્રમાણે જ
આવતું જાય છે.

વ્યાખ્યા.-જ્યારે ૧૪ જેટલ જેતરમાં જાન જિં
ની છબ કરે છે. ત્યારે તેને જીને પદ કેમણેથી જાન
જુલની જાગ પાતી નથી. જેતરની નજીકના જાગક
જાન ભરેડુ છે. માત્ર વચ્ચે પડિયુ મણી દિયેડુ છે.
એ જાગસપના જાગને જેતરમાં જાગેડુ નથી. જેટલ
તે પડિયુ ખરેડી નાખે છે એટલું જ, એમ કંઈકીય
આપેઆપ જ મધ્યાકાશનું નિરમાનુકાર જેતરમાં જ
આવે છે. આવી રીતે સર્વે જ્ઞાતિમાં મને પ્રકારની જા
અને રક્તિ રહેલી છે. પરંતુ પ્રવેશ મનુષ્યને સમાવ
માત્ર એનાં દાર જાગ છે, તેથી તેને ખરે મારું તેને મ
કકતો નથી. જો કેઈ એ પ્રતિગ્રંથક ખનેડી નાંખી ર
તો તેની તે સમાવવા પૂર્વેના પેનના મદિમાથી પ્રક
મર્ક પડે. ત્યારે માનુષ્યને તેના જિતરમાં પડેમેથીજ ક
રિયત રક્તિ પ્રમ થઈ આવે છે. એવે અદકાર ખગી
મથી, અને પ્રકૃતિ પોતાની અપ્રતિદત (અદકાર પોતાની)
મતિ પામ્યાથી, આપણે જેઓને જાગી રહીએ છીએ, તેઓ

જેના બની જાય છે. સ્વભાવ જ આપણને પૂર્ણતાના
 લેઈ જાય છે, અને કાલે ક્રીને તે સરોને ત્યાં લેઈ
 જો. પરંતુ આજે કાંઈ સાધન અને પ્રયાન તે માત્ર નિષ્ફ-
 ભૂત કર્યું છે; કેવળ પ્રતિજન્યકને ખમેડીલેવું, અને આપ-
 ની સ્વાભાવસિદ્ધ, જન્મથી પ્રાપ્ત અધિકાર સ્વરૂપ પૂર્ણતાનું
 જોડી રેવું. પ્રાચીન યોગીયોના પરિણામ-વાદ વર્તમાન-
 મત દ્વારા પ્રકાશથી દાવમા સમજી શકીશ, પરંતુ યો-
 ગીયોની વ્યાખ્યા આધુનિક વ્યાખ્યાથી બેઝતર છે આ-
 નેમો કહે છે કે, પરિણામના ભેદ કારણ છે, યૌનનિર્વાચન
 Sexual Selection), અને યૌનનમની હવિના પ-
 રવા (Survival of the fittest). * પરંતુ આ-
 ને કારણો સપૂર્ણ પદાંતર તરીકે લાગતા નથી ધારો કે, મા-
 નવીય જ્ઞાન એટલું બધું હિતન થયું કે, સરીર ધારણમાં
 તે પતિ અથવા પત્ની પ્રાપ્ત કરવાના રિવાજમાં પ્રતિપેશિ-
 લાગી મહ. તેમ યવાથી આધુનિકોના મતે માનવીય ઉ-
 નિ-પ્રવાદ સાદ થયો (સેક્સી જરી) અને જનનિનું મુલ્ય
 ની, વગી આ મનનું એ ફળી થાય કે, પ્રત્યેક અત્યાચારી
 જુલમી-અપેક્ષા અચરણ વાળો) વ્યક્તિ પોતાના વિ-
 ારવિતનો મન એ છે કે, જનનની ક્રોધાવિ રેલોક નિ-
 ાર નિયમાધીન છે, તેમાં યૌન નિર્વાચન અને યૌન તમની છ-
 ાવસિદ્ધતા એ મુખ્ય છે સર્વે છવ પોતાને ઉપયુક્ત જતાં વા-
 ના નહીં હરી લેઈ, અને એ યાચ નમને ઉવદ પર્વન્ત મની
 છે આ બેલખનો આ અર્થ.

વેકના નિરંકારથી છટકારો પામવાની ક્ષુદ્રિત મેળવે છે. આ લોકોને પણ અભાવ નથી, કે જેઓ દાર્થિક ધારણ કરીને, જેટલા દુષ્ટ અને અયોગ્ય લોકો હોય તે મારી નાંખી (અવસ્થા એઓએ યોગ અયોગને નિરંકાર એક માત્ર વિચારક એટલે ન્યાયાધિશ) મનુષ્ય નિવૃત્ત રક્ષણ કરવાને ચલાવે છે પરંતુ પ્રાચીન પરિણામ મહાપુરુષ પતંગિ કહે છે કે, પરિણામનું પ્રકૃત રક્ષણ પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં પૂર્ણતાનો જે પ્રાગભાવ રહેલો છે, તે પુનઃપ્રકાશ માત્ર છે. તે કહે છે કે, આ પૂર્ણતાને પોતાના પ્રકાશની પ્રતિબંધકતા પ્રાપ્ત થઈ એ પૂર્ણતારપ અવસ્થામાં સ્થિત, જાનતા તરે જો પોતાને પ્રકાશ કરવાને પ્રયાસ કરે છે. આપણે જે નાના પ્રકારની પ્રતિબંધિત નિયંત્રિતા ઇલાદિ કરીએ છીએ, તે માત્ર આપણા મનનું કાજ છે. સુ કરીને આપણે એ દાર જોતી રહેતી તથા સુ કરીને જળને અદર આધુવામાં આવે, તે નથી, તેથી જ એમ માન્ય છે. આપણી પાછવાડે જે તરંગોના અગરો રહેલા છે, તે આપણને પ્રકાશ કરે, રમે, આજ સર્વ અભિવ્યક્તિનું (પ્રસક્તનું-દાનનું) છે. માત્ર જીવન ધારણ અથવા ઇન્દ્રિય ચરિતાર્થ કારણ એ અભિવ્યક્તિનું કારણ નથી. તેઓ વાસ્તવિક, અનાવસ્થક બાલ્યવ્યાપાર માત્ર છે. તેઓ અજાન છે. સર્વ પ્રતિયોગિતા બધે થઈ ગયા છતાં પણ સુધી પ્રત્યેક વ્યક્તિ પૂર્ણ થતો નથી, લાંબુધી આપણ

દરમ્મ એ પૂર્ણ સ્વભાવ આપજીને કમે કમે અગ્રીમરે ક-
 રીને ઉત્તરિયા તરફ લેઈ જશે (પરતુ) આ શબ્દથી એ
 નિષેધિયા એ ઉત્તરિને સામ આગરવક છે, એવી અપરથા
 સમજવી હોયે મુજિ નથી (એ મુજિ મુજ નથી). ૫
 શુદ્ધી આર માખમ ગુદખાવે રહેશે છે, તેમ હા નપડે કે
 તરત માખમ પ્રકટ થમ આવે ને પ્રમાણે માખમના મિ
 તરમાં ૫મ દેવના ગુદખાવે રહેશે છે, માત્ર અત્તનનો ઉ
 હોયે પડી જશે (હાર નમ થમ રવાને) તેને પ્રકટ થ
 થ દેશે નથી જ્યારે માત્ર એવા પ્રતિભ-પકને બાગી તોડી
 નંબે છે, ત્યારે તે દેવના પ્રકટ થાય છે

નિર્માણ ચિત્તાન્યસ્થિતા-માત્રાત્ ॥ ૪ ॥

સુત્રાર્થ:—યોગી કેવળ પાતાના અદ્ભુતભાવમાથીજ
 અનેક ચિત્ત સજ્જન કરી શકે છે

પરોત્તમોદયયોગકં ચિત્તદેકદનેદેવામ ॥ ૫ ॥

સુત્રાર્થ:—એકે એવાં બિન્ન બિન્ન મુદ્ધ મનના કાર્ય
 નાના પ્રકારનાં દે:ય છે, પરતુ તે એક આદિ મન જ
 તેમના સર્વનુ નિયંત્રા છે.

વ્યાખ્યા:—આ બિન્ન બિન્ન મન, જેઓ બિન્ન બિન્ન
 દેહમાં રાવે કરે છે, તેઓને નિમિત્ત મન. અને એવાં નિ-
 મિત્ત કરીધેને નિમિત્ત સગીર કરે છે જૂન અને મન એ
 ને અખર અંદરખાનુ જેવા છે. જેથી સ્વપ્નો તમે તે
 એને હવરખું રૂઢમ વડગી સારી વિરાજા ને તમાર

જ દડુ, કેવળ નમેને બૂટી મથા દના યોગી થયાથી ને
 તમારા રમુનિપથમાં દુલિન થને (નેનું તમને રમરણ થક
 આવશે.) પંડી નમે નેને લેકને ને પ્રમથમાં આવે ને કં
 ની ગરમે. ઉપદેશથી આ જુદા અદ્યજની ઉપનિ થ
 છે. તેજ ઉપદેશમાંથી એ નિમિત્ત થિન પશુ પ્રદણ કં
 મંદુ છે મન અને જૂન એઓ પરસ્પર પૃથક્. પદ્ય છે
 એમ નવા. તેઓ એકજ પદ્ય અવસ્થાનો એક માત્ર છે
 આરિમતા (અ. મ. વ) જ ને ઉપાગત, તે મુદ્ધમ વસ્તુ છે
 જેનાથી જાનીના એવા નિમિત્ત થિન અને નિમિત્ત દેદ તૈ
 વાર થ. વ છે નેથી મોના ત્યારે પ્રકૃતિની એ શક્તિઓ
 તુ રદસ્થ સમજે છે. ત્યારે જ તે પ્રમથમાં આવે તેટલો
 મન અને સરીર નિમંજુ કરી દક છે. પરંતુ તેઓ સર્વ
 આરિમતા નમના પદ્યમાંથી બને છે

તત્ર દયાન પ્રવના પ્રયમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—નિત્ર નિત્ર પ્રકારનાં ચિત્તમાં ને
 ચિત્ત સમાધિ ઠારા ગડિત થાય છે, તે વાસના-
 (બને છે).

અર્થ—નિત્ર નિત્ર જ્ઞાતિમાં આવજે ને નિત્ર
 પ્રકારના મન દેખીએ છીએ. તેઓમાં ને
 ને સમાધિ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈએ છે, તેજ સર્વ
 ને જ્ઞાતિ એવાધ, મન અવસ્થા તપસ્થાના જગથી
 રેડવીક શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરે છે, તેને ત્યારે પણ વાસના

હે છે, પરંતુ જે બ્રહ્મિયોગના દ્વારા સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે, તેજ બ્રહ્મિ વાસનાથી મુક્ત થાય છે.

કર્મણ્યુદાકૃષ્ણં યોગિનાસ્ત્રિવિધમિતરેષામ્ ॥૭૥

સૂત્રાર્થ:—યોગીયોનાં કર્મ કૃષ્ણ પણ નથી, શુ-
દ્ધ પણ નથી, પરંતુ બીજા માણસોના પદો કર્મ ત્રિ-
વિધ છે—એટલે શુદ્ધ, કૃષ્ણ અને મિશ્ર છે.

વ્યાખ્યા:—યોગી જ્યારે એવી પ્રવૃત્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, જારે તેનું કાર્ય, તથા તે કાર્ય દ્વારા જે ફળ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પછી તેને જાણ કરી શકતા નથી. કૃષ્ણ, તેને વાસ-
નાથી સ્પર્શ નથી તે કેવળ કર્મ કહેવાય છે, તે બી-
જાના દ્વારા સાર કર્મ કરે છે, બીજાના ઉપશાન કરે છે,
પરંતુ તેના દ્વારા બીજાના તે સંજ્ઞા નથી થાય તો તે
તમામ વર્તે નહિ પરંતુ સંજ્ઞાથી સંજ્ઞા કરી એવી સ-
ંજ્ઞા અવસ્થા પામ્યા નથી. તેને કૃષ્ણ પણ કર્મ જાણ પ્રા-
પ્ત કરી-કૃષ્ણ (અસંકાર), શુદ્ધ (સંકાર) અને મિશ્ર

સત્ત્વદિપાકાનુગુણાનાંયેવાભિવ્યક્તિર્વાસના-

નામ્ ॥ ૮ ॥

સૂત્રાર્થ:—આ વિવિધ કર્મથી માત્ર તેજ વા-
સનાઓ પ્રકાશિત થાય છે, કે જેઓ તે અવ-
સ્થામાં પ્રકાશ થવાને ઉપયુક્ત (દેય છે) બી-
જાઓ તે વખતે સ્થિતિ (નિશ્ચલ-વચ)

આવ રહે છે.

બાબા—જો કે, મેં મન, અમન અને વિચિત્ર
એ તમે પાસનાં કર્મ કર્યાં. આપણી જાતે કે અર્થ મન
નુ મન, હું જાનતા દેવતા થોડા મનુષ્યોદની વાચન અને
દેવ દેવની વાચન એક પ્રકારની નથી. દેવ-દેવિર કે જાત
પત કહે પણ કમું નથી. એમ થાયો આપણા જે ક
કાન અમુક કર્મ આપણ અને પાતની વાચના પૈરા ક
લી છે, તે કયા જાતે ? હું જાન દેવતા થાવ તેએ (અ
જુલ) કર્મ કે કયા જાતે ? એના કુતર એ કે વાચન
ઉપયુક્ત અવસ્થા અને એવ પાત્રની જ પ્રકટ થાય છે.
જે વાચનાએના પ્રકારની ઉપયુક્ત અવસ્થા આવે છે, તે
એ જ માત્ર પ્રકાર પાત્રો, જાતની નમિત થઈ રહેશે.
આ જાનતા જ આપણી અનેક દેવેગિત, અનેક મનુષ્યો
ચિત અને અનેક પદ્મવ વાચનાઓ રહેલી છે. હું જાનતા
દેવ ધારણ કરું, તો માત્ર મુજવાચનાઓ જ પ્રકટ થશે.
કારણ, તેઓના પ્રકારનો ઉપયુક્ત અવસ્થા આવ્યો છે. તો
હું પશુ દેવ ધારણ કરું, તો માત્ર પદ્મવ વાચનાઓ જ પ્રકટ
આવશે. મુલ વાચનાઓ તે વખતે સમજાવી અપેક્ષા કરી
રહેને આવી શું માત્રમ પડે છે ? જદાર ઉપયુક્ત અવ
સ્થા મન્યાથી વાચનાઓને દમન કરી દેવા. માત્ર જે ક
ર્મ તે અવસ્થાને ઉપયોગી લેજ પ્રકટ થશે. એથી રજ
પ્રમાણ થાય છે કે, જદારની અનુકૂળ અવસ્થા કર્મને પણ
દમન કરી શકે છે.

जातिदेशकालव्यवहितानामप्यानन्तर्यं स्मृतिर्म-
ह्यस्यैकदृष्टत्वात् ॥ ९ ॥

મુત્તાર્થઃ—સ્મૃતિ અને સરકાર કોટરૂપ હોવાથી જનિ, દેશ અને રાજ્ય બંધન (અતદ્વિતિ-આ-રુદ્ધિ) હોવાં છતાં પણ વાસનાનુ આનન્તર્ય ધરે

અનુભવ. — સર્વ અનુભૂતિઓ સુદૃઢ આકાશ ધારણ ક-
રિતે સંસ્કાર રૂપે બને છે; તેઓ જગી તપ્પરે જાગૃત થાય
છે, આરે તેને રમ્ભિ કહે છે, જ્યારે રમ્ભિ સુખદથી વર્ત-
માન જાગૃતી કરેલાં કમોથી ઉપજાયેલી રમ્ભિની સાથે
સંગારરૂપ બનેલી જગની અનુભૂતિઓ પરસ્પર અગાધસદ-
૫૧ સંબંધને જાણુ સમજાવતું છે. પ્રત્યેક દેહમાં સજ્જ
ને સંસ્કાર સમૃદ્ધિ તેઓ જા માત્ર તે દેહથી કમંતુ કારણ
થી મિલત જાતિના દેહના સંસ્કાર તે વેદ્યોએ નિશ્ચય એ
રૂપે જાકમારે રહેશે, પ્રત્યેક જગીર તે જાતિના દેહમાં કા-
રીના અવિખંડથી તરંગિ કમં કરશે. આ પ્રમાણે વાસનાનુ-
દેહપર નહિ જાગુ નથી.

सामानादित्यचाऽप्ये निवृत्त्याय ॥ १० ॥

सुत्रार्थः—मुष्णी वामना निच तेथी वामना
५७ अनादि.

અધ્યાપક—જા.પણે જે હાથ જનુજીએ ૧૧મે અ-
ધ્યાપક જોમકીએ ૧૧મે, તે સુખી થયાની દર્શિયા ૪૬-

સૂત્રાર્થઃ—વસ્તુના ધર્મ સકળ વિલિંગરૂપ ધારણ કરીને સમુદય થાય છે તેથી અતીત અને ભવિષ્યત વાસ્તવિક તેઓના સ્વરૂપમાં અવસ્થિત છે.

તે વ્યક્તમૂલ્કમાગુણાત્માનઃ ॥ ૧૩ ॥

સૂત્રાર્થઃ—તેઓ કદિ વ્યક્ત થાય છે. તેઓ સૂક્ષ્મ અવસ્થામાં યાદયા જાય છે, અને શુભ તેઓનો આત્મા બેટલે સ્વરૂપ છે.

વ્યાખ્યા.—મુખ્ય કદાચી સત્, રજ, તમ એ ત્રણ પદ્યે ભગવત, તેઓનો મધ્ય અવસ્થા જ આ પરિદશ્ય. મન જગત્ ભૂત અને જરિખત એ કેટલાક શુદ્ધોના નિમેષ પ્રકાશથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પરિણામૈકમ્વાદસ્તુતન્ત્રમ્ ॥ ૧૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પરિણામમા પણ એકત્વ જોવામાં આવે છે, તેથી વસ્તુ તત્ત્વ વાસ્તવિક એક જો કે વસ્તુ ત્રણ તથાપિ તેના પરિણામોની અદર પરસ્પર એક સંબંધ હોવાથી સર્વ વસ્તુમા એકત્વ છે, એ સમજવું જોઈએ.

નુગામ્પેડપિ વિષયેદાણયોરિવેક્તઃ પન્થા ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થઃ—વસ્તુ એક હોવા છતાં પણ વિવિધ ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વાસના

જ્યારે દંનેલાં જાણે દંનેલાં પ્રવક્તા આપારે આપે છે
 રૂપે છે, આ પુત્રાક સંતે જે કેવળ નિત્ય પરિવર્તનમયીક
 કેવળ પ્રવક્તાની સમર્થિ આપે તે કેવળક જગાર જગ
 છે, કેવળક અંદર આપે છે, એ એક અવર્ત સ્વરૂપ છે
 પરંતુ વાત એ છે, એમ થવયાં એક-અન્યેમ પ્રાપ્ત થાય
 છે આ પુત્રાક એક પુત્રાક છે. તે સારાને જાણુતામા
 અપે છે એનું કારણ એ છે, આ પરિવર્તનો તામે તામે
 થાય છે, તમે તામે તેઓ આપના પ્રવક્તા તેઓનો પ્રવક્તા
 કેવળ છે એ એક જિજ્ઞાસુ જિજ્ઞાસુ આપે પરિવર્તન-
 રૂપ છે, તથાપિ તેઓના એકવ થાને એક અસિદ્ધિ
 વિવર્ત લાન ઉત્તર કરે છે, મન પાડુ એવી રીતે મદા
 પરિવર્તનમયીક છે મન અને સંગ જાણે જિજ્ઞાસુ જે-
 તથી જાણુતાની એક જ પ્રવક્તા જે સ્વર આપ છે તુ
 જાણુતા એક પ્રવક્તા અને જીજ્ઞાસુ જાણુતા છે. (અને) આપણે
 જાણુતાને એ એ જાણુતામાં પાંચકપ કરી સદીએ જીવે જેમ
 એક જાણુતાની આપે છે, અને જીજ્ઞાસુ એક આપે તેના પડ
 જે પડાને આપે આપે આપે જાણુ છે. કારણક આપે આ પાણેની
 જાણુતા નિર્જીવ થઈ શકે. તેપણુ જીજ્ઞાસુ એક પ્રવક્તા પ્રવે-
 જાણુ છે જિજ્ઞાસુ વસ્તુ એક હોય તોજ જાણુતાને અનુભવી
 થાય. તેપણુ જાણુતાને જે વસ્તુ વસ્તુઓ જાણુતા હોય,
 જાણુતા આપણે પ્રથમ જાણુતાની, અને છેવટે જાણુતાને આપ-
 જાણુતા વસ્તુની મનિ અનુભવી શકીએ. મનિ અનુભવ ?

તી મને કમોડે ને નિર્મલ મનથીય છે. તેથી ભીંત
એક વસ્તુ દેવતા પ્રોત્થન છે, કે જે વધારે મદુ જરૂરી
મનિસીલ દેવ, પડી નહીં હતા: મુદ્દત એમ અપર્ણ સ્વ
સનાં એવે અત્ર મળી આપમે નવે. તેથી પુનિને તરત
એક મધને મૂક કરવાની જાગ પડે અપર્ણનર્તન પીડ
વસ્તુને અપર્ણને તમારે એ અત્ર અપર્ણને પુરી કરી જ
કો જ એ અપર્ણને તૃપ્તિની પાસે અપર્ણની
અપર્ણ. મુદ્દત પડે મદુ છે જેમ કેમકે પ્રા
સના કિંહા આપને જેન કામના ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયે.
તેમા એકે અત્ર ઉપમ કો છે, ને જ્યાં તેમ પ્રા
તેને કમિત કરવા નથી, તેમ જરૂર તિપ્તુનિ
થો ઉપજેલા મધારો માત્ર તેમ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત થયે છે.

न तम्बमानं दृश्यत्वान् ॥ १८ ॥

સુતાર્થ:—મન દ્રશ્ય તરીકે સ્વયંપ્રકાશ નથી.

અર્થ:—પ્રકૃતિના સ્વે રસને મદુ સહિતે વિષય
લેવામા આવે છે, પરંતુ પ્રાપ્તિને આપત્તને કહે છે કે, જે
સ્વપ્રકાશ નથી, સ્વમાત્રા મૈત્ર્ય કપ નથી, અત્ર પુનઃ અ
પ્રકાશ છે, તેમ પ્રાપ્તિ વસ્તુમાં તેના લેનિનાં કિંમુ દે
લ્યવે છે. તેની જ સહિત, ખૂન અને સહિત સમુદયમાં
કેને પ્રકાશિત થયે છે.

एकसमये चोभयानवधारणम् ॥ १९ ॥

સુતાર્થ:—એક સમયે બે વસ્તુઓને સમીક્ષ

તું નથી તેથી મન સ્વપ્રકાશ નથી

વ્યાખ્યા:—મન જે સ્વપ્રકાશ હોત તે તે એક સમ-
સાં અનુભવી શકત, પણ તેનાથી તેમ થત શકતુ નથી
; તે એક વસ્તુમાં નિમગ્ન થાય, તે બાહ્ય વસ્તુમાં ધ્યાન
આપી શકે નહિ. તે (મન) જે સ્વપ્રકાશ હોત, તે એક
દશી ૧૮લી અનુભૂતિ કરી શકત, નેતી મીમા નથી પુરુષ
અનુભૂતિમાં સર્વ અનુભવી શકે છે, તેથી તે સ્વપ્રકાશ છે.

વિષ્ણુસ્તરદશ્યે શુદ્ધિવુદ્ધેરતિષ્ઠતઃ સ્મૃતિમ-
દ્વાથ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ:—જો કલ્પના કરવામાં આવે કે, બીજું
એક ચિત્ત એ ચિત્તને પ્રકાશ કરે છે, તે એથી
કલ્પનાનો અંત રહેશે નહિ, અને સ્મૃતિનો ગો-
ટાગો થઇ શકે.

વ્યાખ્યા.—પારો કે, બીજું એક મન રહેતું છે, તે એ
પ્રથમ મનનો અનુભવ કરે છે, તે પછી એથી એક વસ્તુ-
ની આવશ્યકતા થાય, જે વળી તેને અનુભવશે; તેથી માર્ગ
કેમલે એનો અત્ર મગી આવશે નહિ એથી સ્મૃતિને પણ
કેટલો ઉત્પન્ન થશે, કારણ, તેનો (સ્મૃતિને) માર્ગ નિ-
શ્ચિત્ત બધર રહેશે નહિ.

ચિત્તેરમૃતિસંક્રમાવાસ્ત્વકારપણી સ્વબુદ્ધિસ-
ત્વેદનમ્ ॥ ૨૧ ॥

મનારું:—મિત્ર અપરિચિત્તમો દેવતામી મન નથી
 રે એનો આકાર પ્રદણ કહે, ત્યારે જ મન એ
 નામન મરું જાય.

વ્યાખ્યા:—જાન એ પ્રાપ્તિને એક પદ્ધતિ, તે રૂપ
 દ્વારે આપણને સમજાવતા ના પદ્ધતિને આ રૂપ
 કી છે જાણે મન પુણ્યના પાત્ર આવે છે, ત્યારે પુણ્ય
 જાણે મનના કેવળ પ્રાપ્તિ ૧૧ થાય છે અને મન ૧૨ જે
 દર્શનના રૂપી જાણના થાય છે, અને એમ કહે છે કે
 જાણે તેમ ૧૨

દ્રઘ્વોપાનકં વિષ્ણુ મર્ચિય ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—ત્યારે મનદ્રષ્ટા અને દૃશ્ય ઉભય
 દ્વારા ઉપરના થાય છે, ત્યારે તે સર્વ પ્રકારના સ-
 થાને પ્રકાશ કહે છે.

વ્યાખ્યા:—એ તરફ જાણ જાણ એટલે દૃશ્ય મન
 ઉપર પ્રતિબિંબિત થાય છે, અને બીજી તરફ દૃશ્ય એટલે
 ઉપર પ્રતિબિંબિત થાય છે; એટલી જ મનમાં સર્વ પ્ર-
 કારના જાન લાગતી રૂપિત આવે છે.

તદમંસ્યેયવામનામિશ્ચિત્રમાપિ પરાર્થ સંહત્યકા-

૧૮૫ ॥ ૨૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—તે મન અમુખ્ય વાસના દ્વારા વિચિ-
 ત્ર હોવા છતાં પણ, મિશ્ર પદાર્થ હોવાથી પરને

સાદૃ એટલે પુરુષને સાદૃ હાથે કરે છે.

વ્યાખ્યા:—મન નાના પ્રકારના પદ્યોની સમદિ ૨૧૨૫
૦, તેથી, તે પોતાને જાત હાથે કરી શકતું નથી

જનનમાં જેટલા મિત્ર પાઠ્યો છે, તે સર્વ પ્રયોજન
બીજા વસ્તુમાં (બીજા વસ્તુને માત્ર)—એવી રીતે નીજ વ
સ્તુમાં, જેને સાર તે પાઠ્ય એ પ્રયોજે મિત્રન થયે છે.
તેથી, મન પણ નાના પ્રકારની વસ્તુના મિત્રમુદ્યા ઉત્પન્ન
થવું છે, તે રીતે પુરુષને સાદૃ

વિશેષદર્શિન આત્મભાવ માવનાવિનિવૃત્તિઃ ॥૨૪॥

મૂત્રાર્થ:—વિશેષદર્શી એટલે વિવેકી પુરુષને,
મનમાં આત્મભાવ નિવૃત્તિ થઈ જાય છે.

વ્યાખ્યા:—વિવેક મગધી યોગી જાણી છે ૦, કે પુ-
રુષ મન ન દોષ

તદા વિવેકનિમ્ન કેવલ્યમાનુમારં ચિન્તમ્ ॥૨૫॥

મૂત્રાર્થ:—ત્યારે ચિન્ત વિવેકાભિમુખ થઈ પૂર્વ-
વર્તી દેવદ્યની અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે.

વ્યાખ્યા:—એવી રીતના યોગાભ્યાસના દ્વારા વિવેક ઇ-
જિરપ દિલ્હી મુદતા પ્રાપ્ત થાય છે. આપણી દિલ્હી આ-
વરજ પછી જાય, ત્યારે આપણે વસ્તુનું મથાપે ૨૧૨૫ ઉ-
પદ્યનિ કરી શકીએ ત્યારે આપણે સમજી શકીએ કે, ॥
હું એક મિત્ર પાઠ્ય માત્ર છે. તે માત્ર સાદૃરિવરપ પુ-
રુષને સારજ એવા સકળ વિવિધ દર્શ્ય દેખાડે છે. આપણે

પણી મમજી સહીએ કે. પ્રાણિ હથે ન હોય પ્રાણિને
મને મમદ કેવળ આપણા કુલ્યમિદામનમ્ય મન પુરવને
એ મમજી રમ્ય રેખાકરને માત્ર જ છે, હીરકામ્ય મ-
બામથી ભવારે રિતેક ઉદય થય, ત્યારે મમ મુલ્યે મમ
અને કેવલની પ્રતિ થય

તાંત્રિયેષુ પ્રમયપાન્નરાણિ મંદકારેભ્યઃ ॥ ૨૬ ॥

સૂત્રાર્થઃ—આ અવસ્થામાં વચ્ચે વચ્ચે સંસ્કાર-
માંથી અન્યાન્ય વિવિધ જ્ઞાન આવે છે.

વ્યાખ્યાઃ—આપણને મુખી કરતને સારી રીતે મહાકર
વસ્તુની આરમ્ભતા છે, એવા વિષય આપણને જે મહા
ભાવેમાંથી આવે છે, તેઓ મિદિપમન પ્રતિબંધ છે. કે
કે સ્વભાવનું મુખ અને અનન્દ આરમ્ભ (છે). પૂર્વ સ્વરૂપ
નાશ થતે જ્ઞાન આરમ્ભ થયુ છે. એ સંસ્કારને કારણે
જે અવસ્થા છે.

દાનમેષાં ક્લેશવદુક્તમ્ ॥ ૨૭ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જે ઉપામથી કલેશ અમલને નાશ
કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ ઉપામેથી તેઓ
ને (સંસ્કારને) પણ નાશ કરવા કહેવાય.

પ્રમદપાનેઽપ્યકુસીદસ્ય સર્વયા વિવેકરૂપાનેવ
મેધઃ સમાધિઃ ॥ ૨૮ ॥

• બીજી પ્રકાર આ મુલના પાડનાં નીચે પ્રમાણે કહે
(સર્વયા સંબંધે વધારે) એવામાં આવે છે—

પ્રમદપાનેઽપ્યકુસીદસ્ય સર્વયા વિવેકરૂપાનેવમેધ
સમાધિઃ ॥

સૂતાર્થ:—વિવેક-જ્ઞાન-જનિત કૌશલ્યને માટે જે નિષ્કૃષ્ટ શાસ્ત્ર, તેની આમજ્ય ધર્મ-ધેધ નામની સમાધિ આપીને બોલી કરે, તે

આપ્તવા—એથી જ્યારે સ્વેચ્છા વિરેક જ્ઞાન પ્રાપ્ત
 થાય, ત્યારે પૂર્વ અધ્યયનમાં કરેલી ગાંઠોનો અસર, પરંતુ પ્રજ્ઞ
 એથી તેઓને પડિવાર કરી છે તેની આગળ સમર્થતા ના
 અનુભવ વિગત પ્રાપ્ત જ્ઞાન, એક વિગત પ્રકારનો પ્રકાર
 જ્યારે છે, ઇતિહાસમાં જે સજ્જત સમર્થતાની દર્શાવતી વ
 ર્ણવેલી છે, તેઓ જ્યારે એવી સમર્થતા સમર્થતા સમર્થતા દર્શા
 વેલી એવના જિનામાં જ્ઞાનનું જ્ઞાન પ્રકારનું પામ્યા હતા.
 જ્ઞાન તેઓની આગળ જ્ઞાન અપદ્વારે પ્રકારિત થયું હતું
 કેવળ ઇતિહાસમાં જ્ઞાનના જ્ઞાન કર્યાંથી જ્ઞાન, વિ
 જ્ઞાન, અને પૂર્વ પરિજ્ઞાન તેઓના અભ્યુદયન થઈ મર્થ દર્શા.

भक्तः श्रेष्ठकर्मनिर्वाहः ॥ ३० ॥

મુત્રાર્ધ:—તેનાથી હંમેશાં અને હંમેશાં જિવંતિ થાય.

જાણી જાણી—જ્યારે આ પદ્મમેષ મમ્મપિ આવે છે ત્યારે
પ્રી પતનની આશા નથી. પછી કાલપણ તેને અપીલિ
માર્ગે જી કરી શકે નહિ, અને તેને કાર્ક કદ પણ રહે નહિ.

मदा गर्वावरणयज्रापेतस्य ज्ञानस्यानन्त्याद्भे-
मल्लस ॥ ३० ॥

સુચાર્ય:—ત્યારે જ્ઞાન સર્વ પ્રકારના અવરોધ

ક્રમથી તલ પ્રાપ્ત ગાય છે. એજ કૌંદવ-અથવા
એને વિન ચામ્બિની સ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠા કરી શકાય.

વ્યાખ્યા—પ્રાણિન કાર્વ પદ મધુ આપ્ત્વ પદમ ક
મ્યમ્યમી પાતિ પ્રાણિએ હમ્બ જગિને જે કાર્વ પેતા
ખમે વીધુ મધુ. ને પદ મધુ મધુ નેત્રે જલે અમ્યમ્ય-
જગતમા મદ્યમ સેમ્બે, જગતમાં જેલ્લા પ્રાણિ જે
છે ને સર્વ ને જગતમા, જેલ્લા પ્રાણિ તેની (પ્રાણિની)
અભિચ્છિનિ-વિદ્ય છે, ને મર્વ રેખાથી કમે કમે તેને તં
નાવિધ મગીની અદર મદ, ઉચ્ચથી ઉચ્ચ તર મેષ્ટ
(પમ્પીમે) જહ જગતમા, આખરે તે આત્માને પોતે
મદ્ધિમા પુન કામ થયો. પોતાનું સ્વરૂપ ફગિને તેના અમ્બિ-
માર્ગમા હિદિન મધુ તારે પછી તે કર્મમાથી જનની ને
રસને આવી હતી, નેજ ને પછી મદ. અને જહને જે
આ ઉચ્ચના માર્ગના વિનદ વિનદ રમ્બમાં જુગા પડ્યા છે.
તેઓને રસને રેખાકરમા પાછી પ્રવળ થઈ. એ પ્રમ્બે તે
અન્યાદિ અનન્ય કામ કાર્ય કરતી આત્મી છે. એવી રીતે મ
ખ દુખની અદર મદ સ્થાન આપ્ત્વની અંદર થઈ અનન્ય
સ્વરૂપ જગતમાએ વિદ્ય અને આત્મ સાદ્યાકાર રા

તરફ આત્મા છે.

જેઓએ પોતાનાં સ્વરૂપનો અનુભવ કર્યો છે, તેઓ

જેઓ તેઓ આપણને સર્વને આવીર્ષદ આપે

દુષ્ટાશ્વયુક્તામિત્ર સાદ્દમેનં

વિદ્વાન્ મનોધારયેનામ્રમત્તઃ ॥

અર્થ — મનુષ્ય એટલે વ્યક્તિ આખુને સંવશ કરે છે બહારે તે શાન્ત થઇ જાય, ત્યારે નસિકા દ્વારા પ્રશ્નસ પરિવાર કરે છે. જેમ આરુચિ અચળ છે. પ્રજ્ઞાને પરી શુભે છે, તેમ અમ્ય વસાવગીત કેળી પગ મનને ધરણ કરશે.

મમે શુચાં શર્કરાવદ્ધિવાલુકા

વિચર્મિતે શબ્દજલાશ્રયાદિભિઃ ।

મનોઽનુકૂલે ન ચ ચમુષીડને

મુદાનિવાતાશ્રયણે પ્રયોજયેત્ ॥

અર્થ. — સમનય, શુચિ, પ-શર, અમિ અને રેતી કાંઠાં વિનાય, મનુષ્ય અચળા કાંઈ જમ પ્રમાણ જનિત મનર્થા અસ્વકરે હાન્દ મન્ય, મનને અનુકૂળ, અમુને પ્રિયર, પ-ર્યવતી મુત અદિ નિર્જન રચનામાં રહીને ધેમવતે અમ્યસ કરે. જોડમે

નીહારપ્રમાર્કાનિલ્લાનલ્લાનાં

સૂચોતવિયુત્-મ્હટિક-શાદોનાં ।

દ્વાનિરૂપણિ પુરઃપગ્ગણિ

પ્રદાણ્યાભિવ્યક્તિકરણિ યોગે ॥

અર્થ. — નીહાર, ધ્મ, સૂચ, વાયુ, અમિ, અધિત, વિદ્વાન્

દેહ, મન, એ રૂપે સન્ન્યુષ આવીને કપલ એમ
તે અભિન્યાસ કરે છે.

પૃથ્વ્યદનેશોઽનિલસે સમુત્પિતે

પથાત્પકે યોગગુણે પ્રવૃત્તે ।

મ તસ્ય રોગો ન જરા ન દુઃસ

પ્રાપ્તસ્ય યોગાશ્રિયયં શરીરં ॥

અર્થ — જ્યારે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ
એ પંચભૂત તથા વૈશ્વિક અનુભૂતિ સર્વ થાય છે, ત્યારે
એકમે આરંભ થયો છે, એમ હમજનુ ભેદબો, તેને એવું
સૈકશિમય શરીર પ્રાપ્ત થયું છે, તેને પછી આશિ, જરા
(પદપરસ્થ), ખલુ રહે નહિ

લપુત્તરમારોગ્યમન્નોલુપત્વં

વર્ણપ્રમાદાઃ સ્વરમીઠ્ઠવજ્ર ।

ગન્ધઃ શુભો મૃદુપુરીષમસ્થ

યોગપ્રદર્શિ મયર્મા વદન્તિ ॥

અર્થ, — શરીરની સખુલ, સ્વચરણા તત્વાનું સુરાગ્રા ૫
ઉં. સંદરશ્નું, જલ-સિન્દુર, ગ્રહ પેશાગની અવપતા અને
શરીરની એક પરમ સુરત, આ એવીજ લક્ષણો! એમારેજ
કર્મથી કમે પ્રગટ થાય.

યથૈવ વિમ્બં મૃદયોપસિગ્નં

તેનોમર્ષ આઝતે તદ્દ સુશાન્તં ।

नामाग्रे शशभृदीजं चन्द्रातपचितानित
 सप्तमस्य तुवर्गस्य चतुर्थं बिन्दु-मयुत
 विश्वमध्यस्यमालोक्य नामाग्रे चक्षुषीऊभे
 इक्ष्वा पुरेयेद्वायु वायं द्वादशपात्रकैः
 ततोऽपि पूर्ववद्दयायेन स्फुरग्वालावलीयुतं
 रूपं बिन्दुमयुक्तं शिखिमण्डलमस्थित
 ध्यायेद्विरेचयेद्वायु मन्दं पिङ्गलया पुनः
 पुनः पिङ्गलयापूर्य माण दक्षिणतः सुधीः
 तद्विरेचयेद्वायुमिष्ट्या तु शनैः शनैः
 त्रिचतुर्वत्स्र वापि त्रिचतुर्मासमेव वा
 गुरुणोक्तप्रकारेण रहस्येव समभ्यसेत्
 मातर्मध्यान्दिने सायं स्नात्वा पट्टकृत्वा आचरेत्
 मन्त्रादि कर्म कृत्वैव मध्यरात्रेऽपि नित्यशः
 नाडीशुद्धिमवाप्नोति तच्चिह्नं दृश्यते पृथक्
 शरीरल्लपुतादीभिर्जठराग्निविवर्द्धनं
 नादाभिर्व्यक्तिरित्येताद्विह्नं तत्पुद्गुदिगूचकं
 माणायामं तनं कुर्याद्विरेचकपूरककुम्भकैः
 माणापानसमायोगः माणायायः प्रकीर्त्तितः

× × × × ×

પૂર્યેદુદાદૌર્માર્ગિરાપાટનલ્પમ્લકં

માર્ગદ્વાર્ગિગર્કં પશ્ચાદ્રેચયેન મુમમાદિતૈઃ

મમ્પૂર્ણ કુમ્ભવદ્વાયોનિશ્ચલં મૃદ્ધિદેગતઃ

કુમ્ભક ધામ્ણ ગાર્ગિ ચતુઃપૃષ્ઠા તુ માત્રયા

રેચયેચ્છોડ શૌર્માર્ગનાર્મૈર્નકેન સુન્દરિ

તતશ્ચ પૂર્યેદ્વાયું ગૈઃ પોદશમાત્રયા

માળાયામર્દદેદ્દોપાન્ ચારનાપિશ્ચ કિલ્લિપાન્

મસાહારાશ્ચ સંમર્ગાન્ધ્યાનેનાનીશ્વરાન્ ગુણાન્ ।

વ્યાખ્યા:—મધા ત્રિપિ વડાએજીન આસનને અભ્યાસ કરી
ત્યાર પછી દે માર્ગિ, ગિતાસનન નામ પ્રાપ્તિવામને અભ્યાસ
કરવો. મુતિશાના આસન પર દર્જ સમ્પક બિજતી, તેના
ઉપર મુમમર્મ બિજતી, હજી અને એટલે કાચ મલ્લેશની પૂ-
જા કરી, તે આસને સુખા મીન ધર્મ, વામ (અમ) દક્ષ-
ર્માં દક્ષિણ (જમણા) દક્ષત સ્થાપન કરી, ડાક અને માયુ
સીર્વા (ટટાર) સખી, મુખ જપ કરી, નિશ્ચય ધર્મ, પૂર્વ
વા ઉત્તર મુખે બેઠી, નામ્મએ દક્ષિ સખી, ચન્ન પૂર્વક અતિ
બોળન વા એકે વાને અનાદ્યાર ત્યાગ કરી, પૂર્વોક્ત પ્રારે
પાનપૂર્વક નાડીનું સંયોજન કરવું. એ નાડી સંયોજનના કાર્યો-
થી તેના સ્થાપનને કલેશ સર્વ (સમશ્ચ અમ) તથા મધ.

નિશ્ચ અને ઇચ્છના સંયોગ રચણે (જમણા અને ડાબા
 નસિકાના સંયોગ રચણે) ઇચ્છને હાલસમાપ બાહ્ય વાયુ
 હવા પૂર્ણ કરેલી, ત્યાર પછી તે રચણે અમિત્રુ ચિત્તવન
 અને તે જીમ્મતુ ખ્યાન કરતું; એવી રીતે ખ્યાન કરવાના
 ક્રમને ધીરે ધીરે પિંચણ (દક્ષિણ નસિકા) મારફત
 ૧૭ રેચન કરવો. ગુરુપદેશનુસારે ત્રણ ચાર વરસ અથવા
 થકુ ચાર માસ એનો અભ્યાસ કરવો મુમ રીતે, ઉપાક્રમે
 (પરીક્ષિતે વદાલ્લુ ઘાતને વખતે) મધ્ય-દે, સાગને વ-
 ખને તથા મધ્યરાત્રે, જ્યાં મુખી નથી સુદિ ધાવ નદિ,
 ત્યાં મુખી અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ત્યાર પછી તેનાથી આ
 મઠનો પ્રકટ ધાવ; જેમાં ૩, -સરીરની સવુચ, સુરર વર્ણ,
 દેહ અને નાદ સવળ ત્યાર પછી રેચક, કુખ, પુરુષાધ
 પ્રાણુધામ, કરવો જોઈએ. અખાનની ભાષે પ્રાણુનો યોગ
 કરવાનું નામ પ્રાણુધામ ૧૬ આઠાથી મરનાયા પાદ પર્ય
 ન ૫૭૬. ૩૨ આઠાથી રેચક અને ૧૪ આઠાથી ૬
 માં કરવો.

બીજા એક પ્રકારનો પ્રાણુધામ છે તેમા પ્રથમ ૧૪
 આઠાથી કુંજક, પછી ૩૨ આઠાથી રેચક, અને ત્યારપછી
 ૧૬ આઠાથી પુરક કરવો જોઈએ પ્રાણુધામનું હાથ સર્ગી.
 નાં જમણા દેવ દમ્બ વર્ષ જન છે. પારખુ હાથ મનની
 વધરિત્રય ૧૨ ધાવ, પલકારે હાથ કપરોજનો નવત ધાવ
 અને સમપિ હાથ, જે કાંઈ અજ્ઞાનના ઇષર જાગને આ-
 રણ કરી અને છે, તે નવ વર્ષ જન.

પુરમેદાદગિર્માર્ગગાદનચમ્પકં
 માર્ગદોર્ગિર્ગર્ક વધાદેવેત ગુણમાદિત્રેઃ
 મધ્યમે કુમ્ભારદાગોનિર્ગર્ક મદ્દિદેશનઃ
 કુમ્ભરુ પાગળ ગામિ ચતુઃવદ્યજા મુ માર્ગયા
 રેવવેરોર શીર્માર્ગનાર્મિર્નકેન મુન્દારિ
 મનઃ પુરમેદાયું ધનીઃ તોદગમાપ્રયા
 માળાપામિદેદેદોગાન પાગનાધિમ ઈન્નિવાન્
 મયાદાગામ મંમર્ગાન્નિવાનેનાનીખરાન્ ગુણાન્ ।

અર્થઃ—પ્રથમ વિધિ વર્ણન કરનારે અમ્ભવ કરી, ત્યાર પછી તે મર્મિ, ગિર્ગામનમન ચર્ચ પ્રાપ્તિવામને અમ્ભવ કરેલા. મુલિશાન આમન પર રહે સમ્ભવ નિજરી, તેના ઉપર મુનચર્ચ નિજરી, રજ અને મેદક દ્વારા મજેદની પુન્નકરી, તે આસને ગુપ્ત સીન ચર્ચ, વામ (અમ્ભ) દમ્ભ માં ઉલિષ્ઠ (અમ્ભે) દમ્ભ સ્થાપન કરી, એક અને મર્મ સીચ (દાદ) રાખી, મુખ નર કરી, નિશન ચર્ચ, પૂરે વા ઉત્તર મુખે બેઠી, નાસામે દષ્ટિ રાખી, વાન પૂરેક અતિ બોજન વા એક વાને અનુદાર ત્યામ કરી પૂર્વોક્ત પ્રકારે વાનપૂરેક તાડીનું સંસ્થાપન કર્યું. એ તાડી સંસ્થાપના કર્યો-થી તેના સ્થાપનને કમેલ સર્વ (અમ્ભે અમ) રવા થવ.

અને હાથના સંયોગ રચણે (જમણા અને ડાબા
 હાથના સંયોગ રચણે) હાથને હાથસમાજ બાલ પાણુ
 પૂર્ણ કરવી, ત્યાર પછી તે સ્થાને અમિતુ ચિંતન
 રું બીજાનું ખાન કરવું, એવી રીતે ખાન કરવાના
 ધીરે ધીરે ચિંતન (દક્ષિણ નસિકા) મારાન
 રચન કરવો. મુરપરેલાનુસારે જણ આગ વગમ અથ
 ધાર માલ એનો અભ્યાસ કરવો મુમ રીતે, ઉપાકા
 ઉદ્યે વદાણુ વાવાને વખતે) અભ્યાસે, સ્થાનને
 તથા અભ્યાસે, જ્યાં મુખી નાડી શુદ્ધિ થાય ના
 ખી અભ્યાસ કરવો જોઈએ ત્યાર પછી તેનાથી ૪
 પ્રકાર થાય, જેવા કે, - સરીરની લઘુતા, સુરર વર્ગ
 અને નાદ અવજન ત્યાર પછી રેમક, કુમક, પુરકા
 મ, કરવો જોઈએ અપાનની સ્થિતિ પ્રાણને પો
 નામ પ્રાણુપામ ૧૧ આગાથી મરનકથી પાદ પર્
 ઉક, કર આગાથી રેમક અને ૧૨ આગાથી ૧
 રેવો.

જ એક પ્રકારનો પ્રાણુપામ છે તેમા પ્રથમ ૧૧
 કુમક, પછી કર આગાથી રેમક, અને ત્યારપછી
 તાથી પુરક કરવો. જોઈએ. પ્રાણુપામના હાથ સર્ગી
 મરન દોષ દગ્ધ થઈ જાય છે, આરજા હાથ મનની
 ના દર થાય, પ્રજાહાર હાથ સમદોષનો નાથ થાય
 પ્રાપ્તિ હાથ, જે કંઈ અજાણત હાથર જાવને આ
 રી રાખે છે, તે નાદ થઈ જાય.

સાંખ્ય પ્રવચન સૂત્ર.

ત્રીજો અધ્યાય.

ધાર્વણોપનવાન્ શુદ્ધસ્ય મર્ચ પ્રકૃતિવત્ ॥ ૨૭ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ધાર્વાક પ્યાનનમયો, શુદ્ધ સ્વરૂપ
પુરુષની, પ્રકૃતિ તત્ત્વ નમુદન સજ્જિ આવે છે.

ગગોરદોત્પ્યાનિષ ॥ ૨૮ ॥

સૂત્રાર્થઃ—આનજિના નાચને પ્યાન કહે છે.

જ્ઞાનિર્ગોષાનમિદ્ધિઃ ॥ ૨૯ ॥

સૂત્રાર્થઃ—સર્વે વૃત્તિના નિરોધથી પ્યાન સિ-
દ્ધિ થાય છે.

ધાર્ણામત્રમ્વકર્મણા તત્ત્વિદિઃ ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ધારણા, આસન અને પોતાના કે-
ર્તવ્ય કર્મના સુઅપાદન દ્વારા પ્યાન સિદ્ધિ થાય

નિરોધશ્છર્દિર્ધિ ધારણાન્યામ ॥ ૩૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ધાસની છર્દિ (ત્યાગ) અને વિદ્યાર-
ણ (ધારણા) દ્વારા પ્રાણવાયુનો નિરોધ થાય.

સ્થિરમુલ્લવામુજય ॥ ૩૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જે બાવે બેઠાથી સ્થેર અને મુખ
પ્રાપ્ત થાય, તેનું નામ આસન.

વૈરાગ્યાદભ્યામાય ॥ ૩૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—વૈરાગ્ય અને અસ્વાસના દ્વારા પણ ત્યાગ્યામાષ્ટોત્રે વેનીતે સાગાદિવેકમિદ્ધિ: ૧૭૪।
સૂત્રાર્થ:—પ્રકૃતિના પ્રત્યેક વસ્તુને એ નહિ, એ નહિ, એમ કરીને ત્યાગ કરી શક્યાથી વિવેક સિદ્ધિ થાય.

ચોથો અધ્યાય.

આદ્યપિરમકૃદુપદેગાત્ ॥ ૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—વેદમાં એકાધિકવાર અવલુને ઉપદેશ છે, તેથી. પુનઃ પુનઃ અવલુની આવશ્યકતા છે.

શ્યેનવત્સુલ્લદુઃસી સાગવિયોગાભ્યામ્ ॥ ૫ ॥

સૂત્રાર્થ:—જેમ શ્યેન પક્ષી (શકશે—ખાજ) માંમુના વિયોગથી દુઃખી અને પેતે ઇચ્છા પૂર્વક ત્યાગ કર્યાથી દુઃખી થાય છે (તેમ સાધુ ઇચ્છા પૂર્વક સર્વત્યાગ કરીને સુખી થયે)

અદેનિર્લ્વપનીવત્ ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—જેમ સર્પ દેવ જ્ઞાનથી ગાત્રરથ છૂટવા અનાયાસે પરિત્યાગ કરે છે.

અસાધનાનુચિન્તનં પન્થાય ચરતવત્ ॥ ૮ ॥

સૂત્રાર્થઃ—એ વિશેષ જ્ઞાનનું આધન નથી, તેનું અનુમાન કરવું નહિ, કામજ્ઞ, તે બંધનનો દેવ (છે); દશાન્ત-બરત મળ (જક ભગત).

યદ્દીપયોગે વિગેષોગમાદિભિઃ કુમારીશઙ્ક-
યત્ ॥ ૯ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જદુ બ્રહ્મિનો અંગ સંગાદિનું કા-
રણ હોવાથી મ્યાનના વિશ્વ સ્વરૂપ (છે); દશા-
ન્ત-કુમારીનો શબ્દ.

દ્વાધ્યામપિ તર્થવ ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—એ માણસો એક સંગે સ્વાધી પણ
એ પ્રમાણે.

નિરાશઃ સુખી પિદ્મલાવત્ ॥ ૧૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અશા ત્યાગ કર્યાથી સુખી થવાય.
દશાન્ત-પિંગલા નામની વેરયા.

વહુશાસ્ત્રગુરુપામનેઽપિ મારાદાનં પદ્મદ્વત્ ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જમરો જેમ અનેક પુષ્પમાંથી મધ
સંગ્રહ કરે છે, તેમ બહુ શાસ્ત્ર અને બહુ ગુરુની
ઉપાસના કરવામાં આવે, તથાપિ તેમાંથી સાર
જ મહુલુ કરવો બેઠકો.

ફળકારવધૈકચિત્તસ્ય સમાધિદાનિઃ ॥ ૧૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—તીરથક (તીર બનાવનાર) ની પેઠે
જેદામ ચિત્ત રદાથી સમાધિ બગ માય નહિ.

કૃતોત્તેયમ્બદ્ધનાદાનર્થકયં ભોકવન્ ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થઃ—લોકિક વિષયમા જેમ કૃતનિયમ લ-
ન કયાંથી મહા અનર્થની ઉત્પત્તિ થાય, તેમ
માં પણ.

મળતિમ્બચર્યોપમર્ષણાનિકૃત્વા સિદ્ધિર્બદ્ધકા-
લદત્ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પ્રભૃતિ, પ્રભુત્વ અને શુરુ સેવા
શા ઇન્દ્રિની પેઠે, બદ્ધકાળે મિદિ પ્રાપ્ત થાય.

ન કાલ નિયમો વામદેવશત્ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જાનોત્પત્તિનો કાળ નિયમ નથી,
મદેવ મુનિને (મર્માવસ્થામાં જાનોત્પત્તિ)
થી હતો.

સ્વપ્રાપ્તિશયયોગાદ્વા તદત્ ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જે વ્યક્તિએ અનિયમ જોડેલે જ્ઞાન-
પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, તેના સંબંધી પણ વિ-
ષય પ્રાપ્ત થાય.

સૂત્રાર્થ:—જે વિવેક જ્ઞાનનું સાધન નથી, તેનું અનુષ્ઠાન કરવું નહિ, કારણ, તે બંધનનો હેતુ (છે); હૃદ્યાન્ત-ભરત રાજા (જડ ભરત).

વદ્ધુધિયોગે વિરોધોરાગાદોભિઃ કુમારીશઙ્ક-
વત્ ॥ ૯ ॥

સૂત્રાર્થ:—બહુ બળિનો સંઘ રાગાદિનું કારણ હોવાથી ધ્યાનના વિષય સ્વરૂપ (૯); હૃદ્યાન્ત-કુમારીનો રાજા.

દ્યામ્યામપિ તથૈવ ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થ:—જે માણસો એક સંગે રહ્યાથી પણ એ પ્રમાણે.

નિરાશઃ સુત્રી પિદ્મલાવત્ ॥ ૧૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—આશા ત્યાગ કર્યાથી સુખી થવાય. હૃદ્યાન્ત-પિંગલા નામની વેશ્યા.

વદ્ધુશાસ્ત્રગુરુપાસનેઽપિ સારાદાનં વદ્ધપદવત્ ॥ ૧૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—સમયે જેમ અનેક પુણ્યમાંથી મધ સંગ્રહ કરે છે, તેમ બહુ શાસ્ત્ર અને બહુ ગુરુની ઉપાસના કરવામાં આવે, તથાપિ તેમાંથી સાર જ મહુલુ કરવો જોઈએ.

રૂપુકારવન્નૈકચિત્તસ્ય સમાધિદાનિઃ ॥ ૧૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—તીરથડ (તીર બનાવનાર) નો પેઠે
એકાગ્ર ચિત્ત રહ્યાથી સમાધિ બંજ થાય નહિ.

કૃતાનિયમભદ્ધનાદાનર્થકયં લોકવત્ ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થઃ—લોકિક વિષયમાં લેખ કૃતનિયમ લ-
ખન કર્યાથી મહા અનર્થની ઉત્પત્તિ થાય, તેમ
તેમાં પણ.

પ્રગતિપ્રત્યક્ષર્થોપમર્ષણાનિકૃત્વા સિદ્ધિર્વદુકા-
ભાસદ્વત્ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—પ્રભુતિ, જાણવાર્થ અને શુદ્ધ મેવા
દ્વારા ઇન્દ્રિની પેઠે, બહુકાળે મિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય.

ત કાલ નિયમો વામદેવચન્ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જ્ઞાનોત્પત્તિનો કાળ નિયમ નથી,
વામદેવ મુનિને (ગર્ભાવસ્થામાં જ્ઞાનોદય)
થયે હતો.

લઘ્વાતિશયયોગાદ્વા તદ્વત્ ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જે બ્યહિષ્ણે અતિશય એટલે જ્ઞાન-
ની પરાકાષ્ઠ પ્રાપ્ત કરી છે, તેના મંત્રથી પણ વિ-
શેષ પ્રાપ્ત થાય.

ન મોગાન્ રાગજ્ઞાન્નિર્મુનિવત્ ॥ ૨૬ ॥

સૂત્રાર્થ:—જેમ ભોગથી સૌખ્યરિ મુનિની આ-
સન્નિની શાન્તિ થઇ નહોતી, તેમ અન્યને પણ
ભોગથી રાગ શાન્તિ થાય નહિ.

પાંચમો અધ્યાય.

યોગમિદ્વયોઽપ્યાપધાદોમોદ્ધિવન્નાપલપની-

યા: ॥ ૧૨૮ ॥

સૂત્રાર્થ:—ઓપધાદિ દ્વય આશ્રય સિદ્ધિ
થાય તેથી લોકો જેમ ઓપધાદિની શક્તિ અ-
સ્વીકાર કરતા નથી, તેમ યોગ જ સિદ્ધિ પણ
અસ્વીકાર કર્યાથી આવશે નહિ.

છઠ્ઠો અધ્યાય.

સ્થિરસુખમામનમિતિ ન નિયમ: ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—સ્વસ્થિતાદિ આસનનો અભ્યાસ કે
રવો જ ભેદજે, એવો કેાઇ નિયમ નથી. શરી-
રને મન, વિચલિત ના થાય તથા મુખકર થાય
એવા જાવે બેસવાનું નામ જ આસન.

અગરનદ મંરોદાન ઇતિશ્લોક.

જેન પચામય ।

યોજાનેદ (પાદગૂતાંગ)

વ્યાસ-સૂત્ર.

૪ થો. અધ્યાય-પ્રથમ પાદ.

આસીનઃ સમ્ભરાત્ ॥ ૭ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ઉપાસના બેથીને જ સંભવિત (છે. તેથી બેથીને ઉપાસના કરવી.

ધ્યાનાય ॥ ૮ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ધ્યાન હેતુ પણ (બેઠેલા, અગચેપ રહિત વગેરે લક્ષણવાળા પુરુષને જોઈ લેકો કરે છે એ ધ્યાન કરે છે, વાસ્તે, ધ્યાન બેઠેલા પુરુષથી જ સંભવિત છે.

અવલસ્યસોપેક્ષ્ય ॥ ૯ ॥

સૂત્રાર્થઃ—કારણ, ધ્યાની પુરુષની નિશ્ચય પુ-
ધ્વીની સાથે મુલના કરવામા આવો છે.

સ્પરાન્નિ ચ ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—કારણ, 'સ્મૃતિમાં પણ એમ કહેલું' છે.

સ્તૈરમાત્રાત્ સ્મૃતિર્ન

